

รายการงานวิจัย

การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่าย
การจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

ณัฐภัทร อยู่ประไพ

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประจำปีงบประมาณ 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

รายงานงานวิจัย

การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่าย

การจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

THE DEVELOPMENT OF FELLOWSHIP IN BUILDING A NETWORK
COMMUNITY WELFARE ORGANIZATION SA KAEO PROVINCE

ณัฐภัทร อยู่ประไพ

วีรนุช พรหมจักร์

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประจำปีงบประมาณ 2563

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชนจังหวัดสระแก้ว” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว และเพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) โดยใช้จำนวนประชากรทั้งหมด จำนวน 5,318 คน กลุ่มตัวอย่าง (Sample) จำนวน 372 คน สำหรับและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interviews) จำนวน 30 คน

ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว แรงงานนอกระบบของจังหวัดสระแก้ว ไม่ได้ได้รับการคุ้มครองสวัสดิการในด้านความปลอดภัย และด้านสุขภาพ ไม่สามารถใช้สิทธิจากประกันสังคม เนื่องจากกฎหมายแรงงานไม่คุ้มครอง ไม่สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ตามที่กฎหมายกำหนด ไม่มีการรวมกลุ่มกันเป็นสหภาพแรงงาน และขาดการพัฒนาความรู้ความสามารถ เนื่องจากไม่มีองค์กรที่จะบริหารและจัดการในด้านการพัฒนาความรู้ความสามารถของแรงงานนอกระบบ

การใช้หลักสามัคคีธรรมเข้ามาแก้ไขปัญหาคือการร่วมมือของแรงงานนอกระบบเพื่อรวมกลุ่มและมีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาช่วยเหลือได้แก่ กระทรวงแรงงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) มูลนิธิเพื่อนหญิง ศูนย์ประสานงานแรงงานนอกระบบ มูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ เข้ามาดูแลแรงงานนอกระบบ

คำสำคัญ : 1. หลักสามัคคีธรรม 2. แรงงานนอกระบบ 3. การสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงาน

ABSTRACT

The objectives of the research, titled “Development of Samaggi-dhamma in Community Welfare Management Network in Sra Kaew Province,” were to study problems on Welfare Management for Informal Female Workers in the communities in Sra Kaew Province, to utilize the Buddhist principle of harmony to create a network of welfare management for informal female workers in Sra Kaew communities, and to publicize or to give the public awareness of the welfare management network for informal female workers in Sra Kaew communities. The research was conducted by the mixed methodology. The population used for data collection was a total of 5,318 informal female workers and 372 samples were selected and thirty key informants were purposively selected for the in-depth interview.

The research revealed that most of informal female workers in several communities in Sra Kaew Province were not found under the state welfare protection of security and health; their rights were denied from Thailand’s social security system because they were not written in the country’s Labour Law. So, they were unable to attend services specified in the law, to assemble as a labour union and to get an opportunity to develop their own knowledge and performance since there were no organizations responsible for knowledge and performance development for informal workers, especially women.

The utilization of harmony to dispel such problems was led to coordination of informal labourers to associate under assistance of several agencies such as Ministry of Labour, Thai Health Promotion Foundation (ThaiHealth), Community Organizations Development Institute (CODI), National Health Security Office (NHSO), Friends of Women Foundation, Informal Worker Coordination Center, and Foundation for Labor and Employment Promotion, to look after informal workers.

Keywords: 1. Harmony 2. Informal Worker 3. Welfare Management Network for Workers

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาในครั้งนี้สำเร็จลงได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตา และการให้ความช่วยเหลือจาก พระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. รองอธิการบดีด้านวิจัยและประกันคุณภาพการศึกษา และ สถาบันวิจัยญาณสังวร ที่ได้จัดสรรงบประมาณสนับสนุนเพื่อให้ดำเนินการวิจัยปีงบประมาณ 2563

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณคณะผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบเครื่องมือ ได้แก่ พระมหามหวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร. และศ.ดร.สิริชัย อติศักดิ์วัฒนา ที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้ความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญอ่านตรวจรายงานการวิจัย ให้คำแนะนำปรึกษางานวิจัยเกิดความสมบูรณ์ในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณหัวหน้าชุดโครงการวิจัย การน้อมนำศาสตร์พระราชชาติด้วยหลักสามัคคีธรรมสู่ การพัฒนาศักยภาพชุมชน ผศ.ดร.ปณณพงค์ วงศ์ณาศรี และหัวหน้าโครงการวิจัยย่อยภายใต้ชุดวิจัย เดียวกันทุกโครงการที่ได้เอื้อเพื่อข้อมูลที่เกี่ยวข้อง และได้ช่วยประสานงานกับทุกส่วนงานที่เกี่ยวข้อง ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

คณะผู้วิจัยเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ที่กรุณาให้ คำแนะนำ และตรวจรูปแบบให้ถูกต้องสมบูรณ์ตามรูปแบบของงานวิจัย ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สำนัก วิทยบริการที่ได้ให้ความเอื้อเพื่อและอำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าข้อมูล หนังสือ ตำรา วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลภาคสนามที่ได้ทำคุณูปการต่อแรงงานนอกระบบและเป็น กรณีศึกษาให้กับผู้วิจัย และขอขอบคุณเจ้าของผลงานประพันธ์ ตำรา หนังสือ งานวิจัย และเอกสารที่ เกี่ยวข้อง ที่ผู้วิจัยได้ใช้เป็นเอกสารสำหรับอ้างอิง เพื่อศึกษาค้นคว้า รวบรวมและเรียบเรียงในการทำ วิจัย ขอขอบคุณครูบาอาจารย์ทุกท่านที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ผู้วิจัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คุณค่าของงานวิจัยในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยขอน้อมบูชาแต่คุณพระศรีรัตนตรัย บิดา มารดา ครูบา อาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้กับผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา อนึ่ง คณะผู้วิจัยมีความ มุ่งมั่นที่จะนำจุดบกพร่องที่เป็นปัญหาและอุปสรรคของแรงงานนอกระบบ นำไปพัฒนาตลาดแรงงาน ในปัจจุบันและสะท้อนให้เป็นนโยบาย เพื่อพัฒนาตลาดแรงงานให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล ยิ่งขึ้น และเพื่อนำไปสู่การทำวิจัยเชิงลึกต่อไป

ณัฐภัทร อยู่ประไพ และคณะ
หัวหน้าโครงการวิจัย และคณะ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ฉ
บทที่	
1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 ปัญหาวิจัย	4
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	4
1.4 สมมติฐานการวิจัย	4
1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	4
1.6 ขอบเขตของการวิจัย	5
1.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	6
1.8 หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้	6
2 แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	7
2.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง	17
2.3 สภาพพื้นที่วิจัย	73
2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	83
2.5 สรุปกรอบแนวความคิด	89
3 วิธีดำเนินการวิจัย	90
3.1 กลุ่มประชากร	91
3.2 การสุ่มตัวอย่าง	91
3.3 กรอบแนวคิดและการกำหนดตัวแปร	92
3.4 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย	94
3.5 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	94
3.6 การสร้างและการตรวจคุณภาพเครื่องมือวิจัย	94

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า	
3.7	วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล	96
3.8	การวัดค่าตัวแปร	96
3.9	การวิเคราะห์ข้อมูล	97
3.10	สถิติที่ใช้ในการวิจัย	98
3.11	การรับรองจริยธรรมการวิจัย	99
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	100
4.1	ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ	100
4.2	ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก	112
5	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	118
5.1	สรุปผลการวิจัย	118
5.2	อภิปรายผลการวิจัย	124
5.3	ข้อเสนอแนะ	127
5.3.1	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	127
5.3.2	ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ	127
5.3.3	ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	127
	บรรณานุกรม	128
	ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	132
	ภาคผนวก ข ประวัตินักวิจัย	142

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1.1	แสดงการให้คำนิยาม “ชุมชน” (เฉพาะนักวิชาการที่น่าสนใจบางคน)	15
1.2	แสดงการให้ความหมายของคำว่า “การเสริมพลัง ชุมชน” (เฉพาะนักคิดบางคนที่น่าสนใจ)	18
1.3	ความหมายของ “มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” (Laverack, 2007a: 22; แลฟเวอแรค, 2560)	22
4.1	แสดงรายละเอียดของผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตาม เพศ อายุ ศาสนา สถานภาพ การสมรส ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน สถานที่ทำงาน รายได้	100
4.2	แสดงรายละเอียดของผู้ตอบแบบสอบถาม สภาพข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง	103
4.3	แสดงรายละเอียดของผู้ตอบแบบสอบถาม การจ้างงานและสวัสดิการ	106
4.4	แสดงรายละเอียดของผู้ตอบแบบสอบถาม ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน	108
4.5	แสดงรายละเอียดของผู้ตอบแบบสอบถาม สภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว	109

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แรงงานนอกระบบถือเป็นแรงงานส่วนใหญ่ในประเทศไทย จากข้อมูลการสำรวจแรงงานนอกระบบของสำนักงานสถิติแห่งชาติล่าสุด ปี 2018 พบว่าจากจำนวนแรงงานไทยผู้ทำงานทั้งหมด 38.3 ล้านคน มีแรงงานนอกระบบถึง 21.2 ล้านคน คิดเป็น 55.3% ของแรงงานผู้ทำงานทั้งหมด โดยนิยามของ “แรงงานนอกระบบ หมายถึง ผู้มีงานทำที่ไม่ได้รับความคุ้มครองหรือไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน” (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2018, หน้า 3) แรงงานนอกระบบแบ่งออกเป็นเพศชาย 55.2% เพศหญิง 44.8% ส่วนใหญ่มีการศึกษาอยู่ที่ระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่าและทำงานอยู่ในภาคเกษตรกรรม

จากผลการสำรวจพบว่า ปัญหาด้านรายได้เป็นปัญหาหลักที่แรงงานนอกระบบประสบอยู่และต้องการความช่วยเหลือจากภาครัฐมากที่สุด โดยจากผลสำรวจรายได้ในรูปค่าจ้างหรือเงินเดือนของแรงงานทั้งในระบบและนอกระบบ (เก็บข้อมูลเฉพาะผู้มีสถานภาพการทำงานเป็นลูกจ้าง) พบว่าขณะที่ค่าเฉลี่ยรายได้ระหว่างแรงงานในระบบเพศชาย-หญิงมีค่าที่ไม่แตกต่างกันมากนัก (เพศชาย-รายได้ 15,001 บาท, เพศหญิง-รายได้ 15,012 บาท) ช่องว่างทางรายได้ระหว่างแรงงานนอกระบบเพศชาย-หญิงนั้นมีค่าเฉลี่ยสูงถึง 1,019 บาท (เพศชาย-รายได้ 6,885 บาท, เพศหญิง-รายได้ 5,866 บาท) ทั้งนี้ งานวิจัยของ Paweenawat, Vechbanyongratana, and Yoon (2017) ได้ทำการศึกษาประเด็นนี้ โดยได้พยายามทำการศึกษาและเปรียบเทียบช่องว่างทางรายได้ระหว่างแรงงานทั้งในและนอกระบบเพศชาย-หญิง ใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Household Socio-Economic Survey: SES) ในช่วงปี 2007-2015 ทำการศึกษากลุ่มตัวอย่างแรงงานที่มีงานทำและมีอายุในช่วงระหว่าง 15-60 ปี มีการรายงานรายได้จากการทำงานหรือจากการประกอบธุรกิจส่วนตัว และมีสถานภาพเป็นลูกจ้างในหน่วยงานภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ ภาคเอกชน หรือ ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง โดยตามนิยามของกระทรวงแรงงานสามารถจำแนกแรงงานในภาคเศรษฐกิจออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1. แรงงานในระบบ ประกอบไปด้วยแรงงานในหน่วยงานภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชน ที่ได้รับการคุ้มครองในระบบประกันสังคมหรือได้รับสวัสดิการตามที่นายจ้างจัดทำให้ และ 2. แรงงานนอกระบบ ประกอบไปด้วยแรงงานที่ประกอบธุรกิจส่วนตัวโดยไม่มีลูกจ้าง ในบริษัทเอกชนที่ไม่ได้รับการคุ้มครองในระบบประกันสังคมหรือได้รับสวัสดิการตามที่นายจ้างจัดทำให้

จากข้อมูล พบว่าสัดส่วนจำนวนแรงงานนอกระบบอยู่ที่ 30-60% ของแรงงานทั้งหมด โดยสัดส่วนจำนวนแรงงานมีความแตกต่างกันตามภูมิภาค ภาคใต้มีสัดส่วนแรงงานนอกระบบสูงที่สุด (60%) ขณะที่กรุงเทพฯมีสัดส่วนแรงงานนอกระบบน้อยที่สุด (40%) สัดส่วนแรงงานนอกระบบเพศหญิงในแต่ละภูมิภาคนั้นมีค่าไม่แตกต่างกันมากนักและมีแนวโน้มสัดส่วนที่คงที่ในช่วงปีที่ศึกษา (40-50%)

ด้วยบริบททางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสระแก้วที่เป็นพื้นที่สุดเขตชายแดน ประกอบกับประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม มีรายได้น้อย ฐานะค่อนข้างยากจน รวมถึงมีแรงงานหญิงนอกระบบที่เข้ามาทำงานในหลายอาชีพ ทำให้การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐเป็นไปด้วยความยากลำบากและไม่ทั่วถึง จากผลการศึกษาข้อมูล กชช.2 ค. ปี 2559 ของจังหวัดสระแก้ว จำนวนหมู่บ้านที่สำรวจทั้งสิ้น 712 หมู่บ้าน จำนวน 31 ตัวชี้วัด สรุปได้ว่าตัวชี้วัดที่เป็นปัญหามากที่สุด 3 อันดับแรกของจังหวัดสระแก้ว คือ อันดับ 1 การเข้าถึงแหล่งทุนของชุมชน 278 หมู่บ้าน (ร้อยละ 39.04) อันดับ 2 คุณภาพน้ำ 243 หมู่บ้าน (ร้อยละ 34.13) และอันดับ 3 คุณภาพดิน 215 หมู่บ้าน (ร้อยละ 30.20) (แผนพัฒนาจังหวัดสระแก้ว พ.ศ.2561 – 2564, 2561, หน้า 8)

จากปัญหาข้างต้นเราจะพบว่าเรื่องสวัสดิการของรัฐเป็นสิ่งที่จำเป็นและสำคัญ แต่การเข้าถึงสิ่งเหล่านั้นยังไม่มีประสิทธิภาพและเท่าเทียม การจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อแรงงานหญิงแรงงานนอกระบบจะกระจายตัวอยู่ทั่วประเทศของไทยแต่จะทำงานมากที่สุด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถึง 35% เมื่อเทียบกับภาคกลางที่น้อยกว่าที่ 22.8% สำหรับอาชีพที่ได้รับจ้างนั้นคือ แรงงานในภาคเกษตรกรรมที่มีมากถึง 56% และปัญหาที่ประเทศไทยกำลังประสบจากแรงงานนอกระบบคือการได้รับค่าตอบแทนต่ำ แต่ใช้แรงงานหนัก สำหรับปัญหาของแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ยังคงเป็นปัญหาแบบเดิมในแต่ละปีไม่แตกต่างกัน สำหรับปี 2559 พบว่า แรงงานนอกระบบ ต้องการให้ภาครัฐ ช่วยเหลือมากที่สุด คือ ปัญหาเกี่ยวกับค่าตอบแทน ร้อยละ 52.8 การทำงานหนัก ร้อยละ 17.1 และงานที่ไม่ได้รับการจ้างอย่างต่อเนื่องร้อยละ 16.6 ที่เหลือเป็น อื่นๆ เช่น ไม่มีสวัสดิการ ไม่มีวันหยุด เป็นต้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2559 หน้า คำนำ) นอกจากนี้ยังมีปัญหาปัญหาเรื่องปากท้อง ครอบครัว ที่อยู่อาศัยที่ต้องเผชิญ เช่น ผลกระทบต่อแรงงานหญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนหรือต้องแบกรับภาระในครอบครัว เช่น การดูแลคนแก่ เด็ก ผู้ป่วย ผู้พิการ เป็นต้น การเลิกจ้างหรือการทำงานโดยไม่มีสวัสดิการจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัวโดยเฉพาะบุตรอย่างยิ่ง มีบางกรณีที่น่าายจ้างไม่จ่ายค่าจ้าง หรือไม่มีความชัดเจนว่านายจ้างจะรับกลับเข้าทำงานหรือไม่ อย่างไร ทำให้มีแรงงานหญิงหลายคนจำเป็นต้องกลับไปรับจ้างทำงานในภาคเกษตรที่บ้านเกิด เป็นต้น (ณัฏฐร ศุภสารมภ์, 2559)

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดปราจีนบุรี เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่วิจัยคือจังหวัดสระแก้ว เป็นมหาวิทยาลัยทางพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นสถานศึกษาด้านพระพุทธศาสนาและวิชาการอื่นๆ วิจัย ส่งเสริม เผยแพร่และให้บริการวิชาการอื่นควบคู่ไปกับวิชาการด้านพระพุทธศาสนา รวมทั้งทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และจากพันธกิจของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ด้านการวิจัยและพัฒนางานวิชาการ เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางด้านวิชาการพระพุทธศาสนาใหม่ๆ ให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจ สังคมของท้องถิ่นและประเทศ พร้อมทั้งเผยแพร่องค์ความรู้ในระบบเครือข่ายการเรียนรู้ที่ทันสมัย และข้อ 3 สร้างเสริมให้บริการวิชาการแก่สังคม ชุมชนและท้องถิ่น โดยเฉพาะวิชาการทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวัน และสร้างสันติสุขให้เกิดในสังคมชุมชนและท้องถิ่น สามารถชี้นำสังคม และยุติข้อขัดแย้งในหลักวิชาการพระพุทธศาสนาและจริยธรรมจึงเป็นเรื่องจำเป็นและเป็นภารกิจสำคัญที่ทางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสังคมท้องถิ่นและประเทศ ซึ่งกำลังประสบปัญหา ดังกล่าว ด้วยการนำเอาหลักหลักสามัคคีธรรมสู่การพัฒนาศักยภาพชุมชน

จากปัญหาดังกล่าวผู้วิจัยจึงต้องการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เพราะแรงงานหญิงที่มีสวัสดิการจะกระทบถึงครอบครัวและความเป็นอยู่ของลูก เพราะผู้หญิงที่ใช้แรงงานมีโอกาสเจ็บป่วยง่ายกว่าผู้ชาย หลักสามัคคีธรรมจะเป็นหลักธรรมที่จะเข้ามาช่วยสร้างเครือข่ายนายจ้าง และเครือข่ายลูกจ้างแรงงานหญิงนอกระบบให้มีสวัสดิการเป็นของตนเองเป็นสิ่งที่สามารถเข้ามาช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว เนื่องจากการที่ชุมชนร่วมมือกันเพื่อระดมทรัพยากรที่ชุมชนมีสร้างสวัสดิการของตนเอง โดยไม่รอสวัสดิการของรัฐเพียงอย่างเดียว นั้น ย่อมสามารถแก้ไขปัญหาในชุมชนได้ ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาพื้นที่จังหวัดสระแก้ว เพื่อสร้างเครือข่ายให้ชุมชนสามารถร่วมมือกันสร้างสวัสดิการชุมชนของตนเองได้ โดยการใช้หลักธรรม คือ หลักสามัคคีธรรม หมายถึง ความพร้อมเพรียงของหมู่ เปนเหตุแห่งสุข และการสนับสนุนความพร้อมเพรียงกัน (พระวินัยปิฎก จุฬวรรค, 2539 หน้า 141) เพื่อเข้าไปทำความเข้าใจ เข้าถึงปัญหา และนำหลักสามัคคีธรรมเข้าไปพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยจึงประสงค์ที่จะเข้าไปศึกษาและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผ่านการวิจัยและพัฒนา (R&D) พร้อมทั้งการบูรณาการร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อร่วมกันเข้าไปแก้ไขปัญหาให้ตรงจุด และเสริมสร้างให้ชุมชนในจังหวัดสระแก้วพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน อันจะเกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในชุมชนจังหวัดสระแก้วและสามารถนำรูปแบบการพัฒนานี้ไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ทั่วประเทศ

1.2 ปัญหาวิจัย

- 1.2.1 ปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เป็นอย่างไร
- 1.2.2 การนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว ทำอย่างไร
- 1.2.3 การเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว เป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์วิจัย

- 1.3.1 เพื่อศึกษาปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว
- 1.3.2 เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว
- 1.3.3 เพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว

1.4 สมมติฐานการวิจัย

- 1.4.1 ปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เป็นอย่างไร
- 1.4.2 การนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เป็นอย่างไร
- 1.4.3 รูปแบบของการเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว เป็นอย่างไร

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนาหลักสามัคคีธรรม หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน และความปรองดองกันของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแรงงานที่จะเข้ามาร่วมกันแก้ไขปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

การสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน หมายถึง การสร้างหลักประกันเพื่อความมั่นคงของแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว ซึ่งหมายรวมถึงทุกอย่างที่จะทำให้แรงงานนอกระบบมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งในรูปของสิ่งของ เงินทุนน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูล เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ตั้งแต่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลของคนในท้องถิ่น ที่มีรูปแบบ และวิธีการที่หลากหลาย เป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ก่อให้เกิดรายได้ลดรายจ่าย นำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจน

แรงงานนอกระบบ หมายถึง ผู้มีงานทำที่ไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานหรือ กฎหมายประกันสังคม มาตรา 33 (เป็นลูกจ้างที่มีนายจ้าง) มีอายุ 15 ปี ขึ้นไปและ ไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานหรือกฎหมายประกันสังคม ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 และที่แก้ไขเพิ่มเติม และกฎหมายประกันสังคม ตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 ที่แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ คุ้มครองแรงงาน (ฉบับที่ 2 และ 3) พ.ศ. 2551 ได้แก่ กลุ่มที่ทำงานรับจ้าง มีรายได้ประจำหรือไม่ประจำเช่น ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้รับจ้างทำงาน รับจ้างตามฤดูกาล คนรับใช้/คนทำงานบ้าน ฯลฯ และกลุ่มงานประกอบอาชีพอิสระ คนขับรถรับจ้าง เกษตรกร แม่ค้า หาบเร่ แผงลอย ช่างเสริมสวย ช่างซ่อม เจ้าของร้านขายของชำขนาดเล็ก ฯลฯ

1.6 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพมุ่งศึกษาและวิเคราะห์หลัก

1.6.1 กลุ่มเป้าหมาย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ได้แก่

- 1) กลุ่มเป้าหมายเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 และ 3 คือ ผู้ทรงคุณวุฒิ ประชาชนชาวบ้าน และตัวแทนแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว จำนวน 30 คน
- 2) กลุ่มเป้าหมายเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 คือ เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว และผู้ทรงคุณวุฒิ ประชาชนชาวบ้าน และตัวแทนแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว จำนวน 30 คน

1.6.2 พื้นที่วิจัย

พื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ อำเภอรัญประเทศจังหวัดสระแก้ว แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ประมวลผล และเขียนรายงานการวิจัยที่คณะสังคมศาสตร์ สาขาการปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย จังหวัดปราจีนบุรี

1.7 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1.7.1 ได้เครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็งสามารถร่วมกันคิดและระดมทรัพยากรที่มีอยู่ นำมาจัดสรรเป็นสวัสดิการชุมชน จำนวน 1 กลุ่มในพื้นที่ชุมชนต้นแบบ และจัดอบรมให้ความรู้ 5 ครั้งทั่วทั้งจังหวัดสระแก้ว

1.7.2 สามารถบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานในจังหวัด เช่น สำนักงานจังหวัดสระแก้ว สำนักปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัด พัฒนาชุมชนจังหวัด และสำนักงานเจ้าคณะจังหวัดสระแก้ว และผลิตสื่อผ่านสื่อสังคมออนไลน์เพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะ ทั้งนี้ หน่วยงานราชการสามารถนำข้อเสนอเชิงนโยบายไปปรับใช้ในโครงการต่าง ๆ ได้

1.7.3 นำผลการวิจัยไปแก้ไขปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

1.7.4 เชิงวิชาการ เพื่อเผยแพร่หลักสามัคคีธรรม เพื่อแก้ไขปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดและในชุมชนอื่นๆ

1.7.5 เชิงพื้นที่ ได้ต้นแบบการทำงานร่วมกันของชุมชนในการสร้างความร่วมมือของชุมชนในการ การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้วและปัญหาทางสังคมอื่น ๆ

1.7.6 เชิงสาธารณะ/สังคมเพื่อทำให้สังคมน่าอยู่โดยยึดหลักสามัคคีธรรม เพื่อลดปัญหาในด้านอื่นๆ

1.8 หน่วยงานที่นำผลการวิจัยไปใช้

1.8.1 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

1.8.2 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจังหวัดสระแก้ว

1.8.3 องค์กรอื่นๆ ที่มีความสนใจใช้หลักสูตรในการอบรมเพื่อพัฒนาแรงงานนอกระบบ

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ โดยนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

- 2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
- 2.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง
- 2.3 สภาพพื้นที่วิจัย
- 2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 สรุปกรอบแนวความคิด

2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 ทฤษฎีหลักสามัคคีธรรมตามแนวพุทธศาสนา

ในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสถึงสังฆราชา สังฆเภทและสังฆสามัคคีของพระภิกษุ สงฆ์ไว้ ดังนี้พระอุบาลีเถระทูลถามพระพุทธเจ้าถึงสังฆราชา สังฆเภท และสังฆสามัคคี พระพุทธเจ้า ตรัสบอกโดยสรุปใจความแห่งพุทธพจน์ได้ว่า สังฆราชา หมายถึง ความร่าเริงของหมู่คณะหรือ สงฆ์ ภิกษุกลุ่มหนึ่งเมื่อแบ่งออกแล้ว ได้ฝ่ายละไม่ถึง 4 รูป หรือถึง 4 รูป เพียงฝ่ายเดียว อีกฝ่ายมี เพียง 2-3 รูป เท่านั้น รูปหนึ่งเสนอให้จับสลากโดยอ้างว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสอนของ พระพุทธเจ้า ขอให้ชอบใจการจับสลากนั้น ถ้ามีการจับสลาก การแตกแยกเกิดขึ้น การทำเช่นนี้ เรียกว่า “สังฆราชา แต่ไม่

เป็นสังฆเภทและผู้ที่จะทำสังฆราชาได้ มีเพียงพระภิกษุจำพวกเดียวเท่านั้น คนอื่นทำไม่ได้” (วินัยปิฎก จุฬวรรค) (ไทย) เล่มที่ 7/ข้อที่ 404/ หน้า 137-138) สังฆเภท ความแตกกันของ หมู่คณะหรือสงฆ์ ได้แก่ ยังสงฆ์ให้แตกกัน คือ ทำลายพระสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกัน ในสีมาเดียวกันในวัดใดวัดหนึ่งให้แตก เป็นก๊กจนถึงไม่ร่วมอุโบสถสังฆกรรม ต้องแยกออกทำอุโบสถสังฆกรรมหรือปวารณากรรมหรือสังฆกรรมอื่นๆ เป็น 2 หมู่ “ถ้ามี พระภิกษุจำนวนมากกว่า 4 รูป ขึ้นไป รูปหนึ่งนำเรื่องธรรม เรื่องวินัย พุทธภาษิต พุทธจริยา พุทธบัญญัติ อาบัติต่าง ๆ มาเสนอให้จับสลากด้วยเรื่องดังกล่าว จนสงฆ์ 2 ฝ่าย แตกกัน ไม่รวมอุโบสถ ปวารณาสังฆกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน” การกระทำเช่นนี้ เรียกว่า “สังฆเภท คือ การทำสงฆ์ให้แตกกัน เป็นอนันตริยกรรม” (วินัยปิฎก จุฬวรรค) (ไทย) เล่มที่ 7/ข้อที่ 404/ หน้า 138-139) พระพุทธเจ้าตรัส สังฆเภท ไว้ว่า “ภิกษุทำลายสงฆ์ ต้องเกิดในอบาย ตกนรกอยู่ชั่วกับภิกษุผู้ ยินดีในการแตกพวก ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเสื่อมจากธรรมอันเกษมจาก โยคะ ภิกษุทำลายสงฆ์ผู้

พร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมใหม่ในนรกตลอดกัปา” (วินัยปิฎก จุฬวรรค) (ไทย) เล่มที่ 7/ข้อที่ 408/หน้า 140) ส่วนสังฆสามัคคี ได้แก่ ความสามัคคีปรองดองกัน ความพร้อมเพรียงกันของหมู่คณะหรือสงฆ์การกระทำที่เรียกว่า “สังฆสามัคคี” คือ การนำเอาธรรมวินัย เป็นต้นมากล่าวตามความเป็นจริง ช่วยให้เกิดความ สนิทฉันท์กันในหมู่คณะหรือสงฆ์ มีการพร้อมเพรียงกันทำสังฆกรรมต่างๆ การกระทำเช่นนี้ เรียกว่า “สังฆสามัคคี” (วินัยปิฎก จุฬวรรค) (ไทย) เล่มที่ 7/ข้อที่ 406/ หน้า 139) สำหรับสามัคคีธรรมนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ความพร้อมเพรียงของหมู่ เป็นเหตุแห่งสุข และการสนับสนุนผู้พร้อมเพรียงกัน ก็เป็นเหตุแห่งสุข ภิกษุผู้ยินดีในความพร้อม เพรียงตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่เสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุสมานสงฆ์ ให้พร้อมเพรียงกัน แล้ว ย่อมบรรเทิงในสรวงสวรรค์ตลอดกัปา” (วินัยปิฎก จุฬวรรค) (ไทย) เล่มที่ 7/ข้อที่ 410/ หน้า 141)

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำว่าความสามัคคีไว้ดังนี้

ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ความปรองดองกัน กิริยาที่พร้อมเพรียง กันทำร่วมมือร่วมใจกันทำ เช่น กฐินสามัคคีผ้าป่าสามัคคี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546: 1178)

สมัครสมาน หมายถึง เชื่อมสามัคคี เช่น จะทำการงานอะไรขอให้สมัครสมานกัน ปรองดอง หมายถึง ออมชอมประนีประนอมยอมกันไม่แก่งแย่งกันตกลงกันด้วยความไกล่เกลี่ย ตกลงกันด้วยไมตรีจิต (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1129)

สมาน หมายถึง เสมอกันเท่ากัน

สมานกิจ หมายถึง การดำเนิน อย่างเดียวกัน การมีความเห็นพ้องกัน

สมานฉันท์ หมายถึง ความพอใจร่วมกันความเห็นพ้องกัน เช่น มีความเห็นเป็นสมานฉันท์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1130)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สามัคคี” ไว้ว่า “สามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกันมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สมานฉันท์ หมายถึง มีความพอใจร่วมกันพร้อม ใจกัน” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546 : 254)

ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค กล่าวถึงโทษของการขาดหลักสามัคคีธรรมโดยได้กล่าวถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิดการขาดความสามัคคีขึ้นนั้นโดยตรงที่สุดแล้ว ก็คือ ตัณหาความ ทะยานอยากในจิตใจของคนหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ “โลภะ โทสะ โมหะ” (สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11/ข้อที่ 393/ หน้า 254) (กิเลสเหล่านี้ เป็นไฟเผาโลกทุกกาลสมัย และเป็นนายที่บงการมนุษย์ให้เบียดเบียนทำลายล้างกันแม้บุคคลจะมี อำนาจครอบงำผู้อื่นได้มากมาย แต่ต้องเป็นทาสของตัณหา จึงได้ชวนชวายเป็น หักล้างผู้อื่นลงไป ให้อยู่ยบโดยที่ไม่พยายามหักต้มนหาในใจของตัวเองลงไปเลยเมื่อเป็นเช่นนี้ความสงบก็เกิดขึ้นได้ โดยยากยิ่งแก้ด้วยวิธีเพิ่มต้มนหาให้แก่ตนและหักล้างผู้อื่นให้จายอมก็ยิ่งเพิ่มความไม่สงบ เพราะไม่มีใครที่จะยินยอมแก่กัน ต้องพากันพยายาม

ป้องกันตนเอง หรือคิดหักล้างเป็นการตอบแทนกันอยู่ ตลอดไป โทษของการขาดความสามัคคีในด้านบุคคล ทำให้ขาดความเชื่อถือและไม่ยอมรับในหมู่ ชนโดยทั่วไป เป็นคนที่ขาดความรับผิดชอบ เอาตัวรอดแต่ฝ่ายเดียว เป็นคนมีอคติอยู่ในใจ ซึ่งอคตินี้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง อคติ 4 ประการ ที่นำความไม่สงบและเป็นที่ยึดขัดแย้งของบุคคลโดยทั่วไป อันได้แก่

1) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน ได้แก่ การทำลายความยุติธรรมเพราะลู่อำนาจแก่ความรักใคร่ชอบใจเช่นคนที่ตนรักทำผิดสมควรจะลงโทษ แต่ก็ไม่ลงโทษ เป็นต้น

2) โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ได้แก่ การทำลายความยุติธรรมเพราะลู่อำนาจแก่ความเกลียดชังกัน เช่น เขาไม่ได้ทำผิด ก็กล่าวหาว่าเขาและลงโทษเขาเสีย

3) โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา ได้แก่ การที่ทำอะไรลงไปให้เสียความยุติธรรมเพราะ ความโง่เขลาเบาปัญญาของตน เช่น ผู้ใหญ่ตัดสินลงโทษผู้น้อยโดยที่ยังมิได้ไต่สวนหรือสอบสวน ความผิด ขาดความรอบคอบ ทำให้เกิดความเสียหายแก่ผู้น้อย

4) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว ได้แก่ มีความเกรงกลัวว่าจะมีภัยมาถึงตัวจึงไม่ปฏิบัติหน้าที่โดยยุติธรรม เช่นเจ้าหน้าที่ตำรวจ เห็นผู้มีอำนาจทำผิดแต่ก็ไม่จับกุมเป็นต้น (สุดตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 11 ข้อที่ 393 หน้า 254)

พระมหาธรรมวราจารย์ อริยธมโม (2542 : บทคัดย่อ) ได้กล่าวถึงโทษของการมีอคติทั้ง 4 อย่างนี้จะนำมาซึ่งความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อมีความ ไม่เสมอภาคในหมู่ชนที่อยู่รวมกันเกิดขึ้น ก็จะทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำต่ำสูง เกิดความไม่เป็นธรรมซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้ง ขัดขืน ไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ข้อบังคับ ซึ่งจะก่อให้เกิดเป็นอุปสรรคปัญหา แก่การบริหารและการปกครองอย่างใหญ่หลวงได้ เช่น สถาบันครอบครัวถ้าสมาชิกในครอบครัว ไม่ได้รับความยุติธรรม เช่นเมื่อลูกไม่ได้รับความยุติธรรม ลูกก็จะขัดขืนต่อคำสั่งคำสอนของบิดา มารดา เกิดความน้อยใจโดยหันไปติดยาเสพติด หรือก่อปัญหาต่างๆ นานา ประชดบิดามารดาโดย การหนีออกจากบ้าน เป็นเด็กเร่ร่อน เป็นเด็กขายบริการทางเพศ เป็นต้น อีกทั้งยังเป็นการสร้าง ทัศนคติผิดๆ ให้แก่ตนเอง

ในสุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ได้กล่าวถึงประโยชน์ของหลักสามัคคีธรรมในด้านสังคม คือหลักสามัคคีธรรมสามารถสร้างศักยภาพในการเข้าถึงของผู้คนในสังคมตามทัศนคติของพระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีพร้อมใจกันในการประพฤติปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน อะไรที่เป็นพิษภัยต่อชีวิตและสังคมก็ไม่ทำหากใครทำก็พยายามตัดเตือนแก้ไขให้เลิกการกระทำเช่นนั้นเสีย โดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน เริ่มจากในครอบครัวมีความสุข อบอุ่น สถาบันการศึกษามีการสอน กันด้วยความรู้ที่เป็นประโยชน์ มุ่งสอนกันเพื่อให้สามารถนำเอาความรู้ที่ตนมีมาใช้สังคมที่ตนอยู่ อาศัยมีความเมตตากรุณาต่อกันทั่วหน้า ไม่ฝ่าฝืนกฎระเบียบของสังคม เป็นต้น ยอมรับความสำคัญ ของกันและกันระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ยอมรับความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงมี ศักยภาพในการเข้าถึงความดีงามได้ และสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมแห่งความผาสุกได้ ไม่ว่าจะนับถืออะไร มีความ

เชื่ออย่างไรก็ตาม หากยึดเอาสังคมเป็นที่ตั้งแล้วปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากน้ำมือของมนุษย์ที่เกิดจากความแตกแยกทางความคิดของมวลมนุษย์ก็ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน ทั้งนี้ก็เพราะต่างคนต่างทราบกันได้อย่างดียิ่งว่า ความสามัคคีของคนทุกคนเท่านั้นที่สามารถ เอาชนะปัญหาต่างๆ ได้ แม้ว่าจะเป็นภัยปัญหาทางธรรมชาติ มีน้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้นก็ตามมนุษย์มีพลังและศักยภาพเพียงพอที่จะสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่กันและกัน แก่สังคมและโลกได้ ด้วยความตั้งใจพากเพียรพยายามร่วมกัน มีน้ำใจมีความคิดเห็นเดียวกันเพื่อสร้างสรรค์สังคมของตนให้ดียิ่งขึ้น กล่าวง่ายๆ ก็คือ สอนให้มนุษย์ตื่นให้รู้จริง และเบิกบานจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาสู่ชีวิต สู้สังคมให้มีสติปัญญารับมือสิ่งเหล่านี้ได้นั่นเอง และสิ่งที่เป็นเครื่องมือ สำหรับสร้างความดีงาม เป็นสิริมงคลแก่ชีวิตนั้น ก็คือ กาย วาจา และใจของมนุษย์เองโดยมีพระ ธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นแนวทางในการสร้างความสามัคคีที่สามารถนำชีวิต และสังคมของตนไปสู่ความเป็นชีวิตที่ดีงาม สังคมแห่งความสงบสุขที่แท้จริง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด สำเร็จแล้วแต่ใจ ถ้าบุคคลมีใจผ่องใส กล่าวอยู่ที่ตาม ทำอยู่ที่ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้นเพราะสุจริต 3 อย่างเหมือนเงามีปรกติไปตาม ฉะนั้น” (สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เล่มที่ 25 ข้อที่ 11 หน้า 11)

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) (2542 : 326) ท่านยังได้กล่าวถึง ความสามัคคีของมวลมนุษย์ว่าทุกคน สามารถปฏิบัติได้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญของโลกมนุษย์ทุกคน สามารถร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการสร้างสรรค์โลกได้ด้วยการปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหาร 4 ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เพราะหลักธรรมดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนเป็นพรหม คือ เป็นผู้สร้างสรรค์อภิบาลโลก ช่วยกันบำรุงรักษาโลกนี้ให้มีสันติสุข ด้วยริ้วแรงความพากเพียรของมนุษย์เอง โดยไม่ต้องรอเทพเจ้าหรืออำนาจวิเศษใด ๆ มาบันดาลให้

ประเวศ วะสี (2541 : 64-65) ได้กล่าวถึงลักษณะของสามัคคีอันแสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนไทยว่า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม 5 ประการจึงจะสามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความ เจริญของชาติบ้านเมืองได้การสร้างสังคมสันติประชาธรรมให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือชั้นของสังคม ให้ครบทั้ง 5 คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง ทั้ง 5 คือ เบื้องหลังของสังคม ชั้น 5 มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงและมีผลถึงกัน ต้องพัฒนาให้ครบ ทั้ง 5 ประการอย่างเชื่อมโยงกันจึงจะเกิดสังคมสันติประชาธรรมมีความสามัคคีปรองดองกัน การพัฒนาอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเอกเทศจะเป็นเศรษฐกิจก็ดี ศีลธรรมก็ดี จะไม่ได้ผลในองค์ประกอบทั้ง 5 “สังคมเข้มแข็ง” เป็นฐาน ถ้าสังคมเข้มแข็ง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี ศีลธรรมจะดี และทำให้ปัญหาเป็นไปด้วยดี ฉะนั้น ยุทธศาสตร์ชาติควรพุ่งเป้าไปสู่การสร้างสังคมเข้มแข็ง ใช้สังคมเข้มแข็งเป็นเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม เพราะสังคมเข้มแข็งหมายถึง สังคมที่มี

การรวมกลุ่มกันในรูปต่างๆ เช่น ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือประชาคม จะเกิดพลังสร้างสรรค์ที่สามารถป้องกันสิ่งร้ายและสร้างสิ่งดีทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ ทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันในการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามฐานะ ตำแหน่ง เช่น ข้าราชการ พ่อค้าและประชาชน เป็นต้น ทุกคนต้องมีศีลธรรมประจําใจ มีปัญญา รัฐบาล ผู้ดูแลชาติก็ต้องมีศีลธรรมมีปัญญาสามารถสร้างเศรษฐกิจความเป็นอยู่ที่ดีให้เกิดแก่ประชาชนใน ชาติทำสังคมทุกๆ ด้านให้เข้มแข็งด้วยตนเองให้ได้จึงจะสามารถนำชาติบ้านเมืองให้อยู่รอด ปลอดภัยมีความสุขได้

พระครูปลัดวิชาญ ชาตวีโร (แดงประไพ) (2550 : 1) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่อง สามัคคีธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า ความสามัคคี หมายถึง ความพร้อมเพรียงกัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ไม่วิวาทบาดหมางกันความสามัคคีมีอยู่ 2 ประเภท ได้แก่ ความสามัคคีทางกาย และความสามัคคีทางใจ ความสามัคคีจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยความร่วมมือร่วมใจกัน มีพฤติกรรม ทางกายและแนวคิด เห็นเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าของตน มีความเคารพนับถือกัน ผู้น้อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ ผู้ปกครองบริหารบ้านเมืองด้วยความสุจริตยุติธรรม และความสามัคคีธรรมต้องมีลักษณะ 3 ประการแห่งทางการกระทำร่วมกัน ได้แก่ กระทำทางกาย (กายกรรม) กระทำทางวาจา (วจีกรรม) และกระทำทางใจ (มโนกรรม) ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์มีศักยภาพเพียงพอต่อการพัฒนาชีวิต ของตนและสังคมให้เจริญก้าวหน้าประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปได้

จากการทบทวนวรรณกรรมเรื่องของการหลักความสามัคคีทำให้ผู้วิจัยได้เห็นประโยชน์ของความสามัคคี และโทษของการไม่มีความสามัคคี และนอกจากนี้ความสามัคคียังสามารถนำไปพัฒนาชุมชนให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลายโดยความสามัคคีอันแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนว่า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม 5 ประการจึงจะสามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความ เจริญของชาติบ้านเมืองได้การสร้างสังคมสันติประชาธรรมให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือขั้นของสังคมให้ครบทั้ง 5 คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง “สังคมเข้มแข็ง” เป็นฐาน ถ้าสังคมเข้มแข็ง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี ศีลธรรมจะดี และทำให้ปัญหาเป็นไปด้วยดี ฉะนั้น ยุทธศาสตร์ชาติควรพุ่งเป้าไปสู่การสร้างสังคมเข้มแข็ง ใช้สังคมเข้มแข็งเป็นเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม เพราะสังคมเข้มแข็งหมายถึง สังคมที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปต่าง ๆ เช่น ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือประชาคม จะเกิดพลังสร้างสรรค์ที่สามารถป้องกันสิ่งร้ายและสร้างสิ่งดีทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ ทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันในการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามฐานะ

2.1.2 ทฤษฎีการเกิดชุมชน

ชุมชน (community) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นบนโลกใบนี้พร้อมๆ กับมนุษย์ และคงปฏิเสธไม่ได้ว่า มนุษย์ ก็กับการดำรงชีพภายใต้บริบทที่ล้อมรอบไปด้วยชุมชนนั้น เป็นธรรมชาติที่มีอาจแยกออกจากกัน ได้เลย ด้านหนึ่งมนุษย์เป็นผู้สร้างชุมชนของพวกเขาขึ้นมา ดังนั้น “ถ้าไม่มีมนุษย์ก็เป็นไปไม่ได้ที่จะมีชุมชน” ในขณะเดียวกัน “ถ้าไม่มีชุมชนก็เป็นไปไม่ได้ที่จะมีมนุษย์” เพราะการผลิตทดแทนชิ้นใหม่ ของมนุษย์เกิดขึ้น ในบริบทของชุมชน มนุษย์ไม่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ได้ถ้าอยู่นอกชุมชน

อย่างไรก็ตาม ในยุคโลกาภิวัตน์ที่ระบบการติดต่อสื่อสารและการคมนาคมมีความเจริญก้าวหน้าจน ทำให้มนุษย์ทั่วทุกมุมโลก ต่างปฏิสังสรรค์ต่อกันได้ทั้งในด้านกว้างและด้านลึกอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน ภายใต้บริบทดังกล่าวส่งผลให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นกันอย่างกว้างขวาง ผู้คนมีความผูกพันกับแผ่นดินแม่ (motherland) น้อยลง ในขณะที่ “เงิน” คือพระเจ้าที่สามารถเนรมิตสรรพสิ่งได้ตามใจปรารถนา เมื่อเป็น เช่นนี้จึงส่งผลให้การครอบครอง “เงิน” จำนวนมากๆ กลายเป็นเป้าหมายอันดับแรกๆ ของผู้คนในยุคปัจจุบัน พร้อมๆ กันนั้น “เงิน” ได้เข้ามาแทนที่ระบบเครือญาติที่นับวันจะผูกพันลงอย่างรวดเร็ว รวมทั้งการ แพร่กระจายของกระแสความคิดแบบเสรีนิยมและความเป็นปัจเจกชนนิยมจากเมืองใหญ่เข้าสู่เขตชนบทที่ ห่างไกล จนกระทั่งนักคิดบางคนออกมาประกาศว่าชุมชนเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น และไม่ใช่สิ่งที่พึงปรารถนา สำหรับการดำรงชีพในยุคปัจจุบันอีกต่อไป

ผลงานชิ้นนี้ต้องการโต้แย้งกับข้อเสนอดังกล่าว โดยแสดงให้เห็นว่า “ชุมชน” เป็นสิ่งจำเป็น และจะ ดำรงอยู่ควบคู่กับมนุษย์ตลอดไป แต่สิ่งที่มีอาจปฏิเสธได้ก็คือ ชุมชนมิใช่ความจริงที่มีรูปแบบตายตัวหรือมี มาตรฐานเดียว แท้จริงแล้วชุมชนเป็นสิ่งสร้างทางสังคม (social construction of reality) ดังนั้นมนุษย์จึง สามารถสร้างชุมชนได้หลากหลายแบบ เมื่อเป็นเช่นนี้ ในแต่ละยุคแต่ละสมัยย่อมพบเห็นชุมชนเชิงประจักษ์ ที่มีรูปลักษณ์ไม่เหมือนกัน

ในยุคปัจจุบันผู้คนต่างอาศัยอยู่ร่วมกันภายใต้ความแตกต่างหลากหลาย การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยนับจากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองที่ผ่านมาไม่สม่ำเสมอ อันส่งผลให้คนบางกลุ่มมีโอกาสมากกว่ากลุ่มอื่นๆ และก่อให้เกิดความยากจนขึ้นในเขตชนบทโดยทั่วไป ผู้เขียนเห็นด้วยกับนักวิชาการ จำนวนหนึ่งที่เล็งเห็นศักยภาพของชุมชน และหันมาเน้นบทบาทของชุมชน ในฐานะเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญของการพัฒนา ข้อเสนอแนะของพวกเขา ก็คือ การเสริมพลังชุมชน (community empowerment) เพื่อก่อให้เกิดความเข้มแข็ง ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based development) ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม เพื่อก่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาและยกระดับการดำเนินชีวิตให้สูงขึ้น สมาชิกของชุมชนต่างมีบทบาทในการกำหนดอนาคตของพวกเขาเองร่วมกัน

สำหรับในบทแรก ผู้เขียนจะนำเสนอเกี่ยวกับแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญและจำเป็นต่อการทำความเข้าใจในบทต่อๆ ไป ซึ่งได้แก่ แนวคิดที่ว่าด้วยชุมชน แนวคิดที่ว่าด้วยการเสริมพลังชุมชน การ

เชื่อมโยงแนวคิดการเสริมพลังเข้ากับมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based concepts) และในที่สุด กล่าวถึงองค์ประกอบของเนื้อหาทั้งหมดของผลงานเล่มนี้ ตามลำดับ

คงไม่มีใครปฏิเสธข้อเท็จจริงที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม” (social animals) เนื่องจากมนุษย์เป็นชีวิต ที่อ่อนแอ การดำรงอยู่เพื่อให้มีชีวิตรอดของมนุษย์จึงไม่สามารถแยกขาดจากกลุ่มเพื่อมาอยู่อาศัยตามลำพังได้ นับตั้งแต่ทารกแรกเกิดซึ่งกว่าจะเติบโตจนสามารถช่วยเหลือตัวเองได้อาจต้องใช้เวลาราว 7 ปี (อันแตกต่างจากสัตว์อื่นๆ ที่ใช้เวลาเพียง 1-2 เดือนก็สามารถแยกตัวเป็นอิสระจากพ่อแม่เพื่อหากินและมีชีวิตรอดได้) ด้วยช่วงเวลาที่เด็กจะต้องอยู่อาศัยภายใต้การปกป้องคุ้มครองจากพ่อแม่ และญาติพี่น้องอย่างใกล้ชิด เป็นเวลาค่อนข้างนาน ส่งผลให้การดำรงชีพของมนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม โดยสมาชิกต่างพึ่งพาอาศัยต่อกันและกันในทุกๆ ด้าน การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนในอดีต ซึ่งอาจเรียกชื่อต่างกันและมีขนาดต่างกันในแต่ละสังคม แต่โดยทั่วไปชุมชนในสมัยก่อนมักมีขนาดเล็ก ตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน สมาชิกทุกคนต่างเป็นเครือญาติ ทั้งญาติทางสายเลือดหรือญาติที่นับถือกันบนพื้นฐานของความสนิทสนมกลมเกลียว การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนทำให้สมาชิกสามารถช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้เกือบทุกด้าน อาทิ การเข้าป่าล่า สัตว์เป็นกลุ่ม การลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกปลูกบ้าน ร่วมกันรักษาความปลอดภัยของชุมชน ร่วมกันจัดงานประเพณี ฯลฯ ซึ่งความจำเป็นในการดำรงชีพที่จะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันได้กลายเป็นเงื่อนไขทาง วัตถุที่เอื้ออำนวยให้ “สมาชิก” แต่ละคนกลายเป็น “สินทรัพย์ที่มีคุณค่า” (value) อย่างสูงของชุมชน (Godelier, 1972) ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากความนิยมมีลูกมากของคนในสมัยก่อน เพื่อจะได้เป็นแรงงานสำหรับทำเกษตรกรรม ร่วมเข้าป่าล่าสัตว์ และช่วยรักษาความปลอดภัยของชุมชน เป็นต้น ความมั่นคงในชีวิตของแต่ละคนจึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสมาชิกอื่นๆ โดยทุกๆ คนต่างช่วยเหลือ เกื้อกูลต่อกัน พึ่งพิงต่อกัน ดังนั้นแต่ละคนจึงเป็นสินทรัพย์ที่มีคุณค่าของส่วนรวม

แต่เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัวเข้าสู่ชนบท ได้ส่งผลกระทบและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งในระดับกว้างและระดับลึก ระบบทุนนิยมแพร่ขยายพร้อมกับการทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นสินค้า โดยผ่านการแบ่งงานกันทำ การผลิตตามความชำนาญเฉพาะด้าน การซื้อขาย แลกเปลี่ยน และการแสวงหาผลกำไรสูงสุด ภายใต้บริบทดังกล่าว ส่งผลให้ “แรงงาน” กลายเป็นสินค้าที่ใครๆ ก็สามารถเข้าถึงได้โดยผ่านการจ้างงาน ระบบการผลิตแบบพออยู่พอกินในสังคมอดีตถูกทำลายลง พร้อมกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำให้ชาวชนบทตกอยู่ในสภาวะหนี้สิน เนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรมักมีราคาต่ำ ในขณะที่การผลิตแบบสมัยใหม่มีต้นทุนสูง ผลที่ตามมาก็คือ ปัญหาความยากจนที่แพร่กระจายไปทั่วในชนบท ในขณะที่การช่วยเหลือเกื้อกูลการลงแขกแบบในอดีต ไม่สามารถตอบสนองต่อการผลิตแบบสมัยใหม่ได้ เนื่องจากถูกมองว่าเป็นระบบที่ไร้ประสิทธิภาพสิ้นเปลืองเนื่องจากต้องมีการอาหารเลี้ยง และเกิดพันธะผูกพันต่อฝ่ายรับการช่วยเหลือที่จะต้องตอบแทนบุญคุณ อันตรงข้ามกับการใช้แรงงานรับจ้างที่มี ประสิทธิภาพสูงกว่า สั่งงานได้ ไม่ต้องเลี้ยงดู

เสีย และไม่เกิดพันธะผูกพันต่อกัน ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ส่งผลให้ “เงิน” กลายเป็นสินทรัพย์ที่มีค่ามากกว่าสมาชิกแต่ละคนของชุมชน

กล่าวโดยสรุป ระบบทุนนิยมได้ส่งผลกระทบต่อชนบทในภาพรวมดังนี้: ประการแรก ทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประการที่สอง ก่อให้เกิดความยากจน เนื่องจากระบบการผลิตสมัยใหม่ที่ใช้ต้นทุนสูงแต่ราคาผลผลิตต่ำ ประการที่สาม จากการเพิ่มของประชากรและความยากจนดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นอย่างกว้างขวาง ทั้งย้ายเข้าและย้ายออก ทั้งการย้ายถิ่นระหว่างเมืองกับชนบท ภายในประเทศเดียวกัน และการย้ายถิ่นข้ามประเทศ ประการที่สี่ เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป เนื่องจากมีการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและเพื่อบุกเบิกพื้นที่เพาะปลูก รวมทั้งการใช้ทรัพยากรจำนวนมากเพื่อตอบสนองต่อวัฒนธรรมบริโภคนิยมของสังคมสมัยใหม่ ประการที่ห้า ทำให้ชุมชนมีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น ทั้งทางด้านชาติพันธุ์ ศาสนา อาชีพ สถานภาพทาง เศรษฐกิจ และเพศสภาพ และประการที่หก ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากระบบเครือญาติเสื่อมสลายลง มีความเป็นเสรีนิยมเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด เมื่อผู้คนต่างเรียกหาสิทธิและเสรีภาพ ความเป็นปัจเจกชนนิยม และความเป็นส่วนตัว

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในภาพรวมพบว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความไม่สม่ำเสมออย่างสูง กล่าวคือ ในขณะที่หลายๆ พื้นที่ของโลกผู้คนมีความเป็นปัจเจกชนนิยมอย่างสูง แต่ยังมีพื้นที่อีกจำนวนไม่น้อยที่ผู้คนยังคงยึดมั่นในจารีตประเพณีมากกว่าความเป็นส่วนตัว ให้ความสำคัญต่อผู้นำทางจิตวิญญาณ และสมาชิกแต่ละคนต่างขึ้นต่อส่วนรวมเป็นสำคัญ (collectivism)

สามารถกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่า ชุมชนในความเป็นจริงมีความหลากหลายและสลับซับซ้อนอย่างมาก กล่าวคือ นอกจากชุมชนในชนบทแล้ว ยังมีชุมชนในเขตเมืองอีกด้วย ในเขตชนบทยังประกอบด้วยชุมชนหลายประเภทที่ไม่เหมือนกัน อาทิ ชุมชนบนพื้นที่ราบสูง ชุมชนบนที่ราบต่ำ ชุมชนชาวสวน ชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ฯลฯ ส่วนในเขตเมืองก็ยังมีชุมชนแออัด หมู่บ้านจัดสรร ชุมชนบนตึกสูง ฯลฯ ด้วยความแตกต่างหลากหลายดังกล่าวส่งผลให้ความหมายของชุมชนมีความคลุมเครือ/ไม่ชัดเจน ดังตัวอย่างการให้ความหมายของนักวิชาการบางท่านที่ผู้เขียนคัดเลือกมานำเสนอในตารางที่ 1.1 ข้างล่างนี้

ตารางที่ 1.1 : แสดงการให้คำนิยาม “ชุมชน” (เฉพาะนักวิชาการที่น่าสนใจบางคน)

ชื่อผู้เขียน	การนิยาม “ชุมชน” (community)
S.D.Alinsky(1989)	การอยู่อาศัยร่วมกันในพื้นที่หนึ่ง (และพื้นที่ใกล้เคียง) ภายใต้ความแตกต่างหลากหลายทางชาติพันธุ์ ศาสนา อาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจ อายุ และเพศสภาพโดยทุกคนต่างมีผลประโยชน์ส่วนตัว แต่การจัดตั้งชุมชนจะทำให้ผู้คนที่แตกต่างกันเหล่านั้นได้ค้นพบ “ผลประโยชน์ร่วม” อันจะทำให้พวกเขาเข้าร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
G.Laverack (2007a: 17-18)	(ในบริบทของโครงการสร้างเสริมสุขภาพ) หมายถึง ผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลาย (อาจอาศัยอยู่ในหลายพื้นที่ก็ได้) ซึ่งต่างมีความต้องการและสนใจร่วม (shared needs and concerns) ได้มาจัดตั้ง “กลุ่ม” เพื่อเป็นเครื่องมืออันชอบธรรมที่จะทำให้พวกเขาไม่ปากมีเสียง และมีส่วนร่วมเพื่อให้พวกเขาบรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนา
Jim Ife (2015: 112-114)	ชุมชนเป็นสิ่งสร้าง และมีการนิยามที่ต่อสู้แย้งชิงกันสูง ดังนั้นจึงอาจมีประโยชน์ที่จะระบุถึงลักษณะสำคัญบางอย่าง คือ (ในบริบทของการพัฒนา) ชุมชนมีลักษณะดังนี้ : 1) มีขนาดเหมาะสมสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ (human scale) 2) ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและก่อรูปเป็นอัตลักษณ์ (identity and belonging) 3) มีพันธะผูกพันกับชุมชน (obligation) 4) มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ด้วยบทบาทที่ไม่เฉพาะด้านและไม่มีการทำสัญญา (gemeinschaft) 5) มีการผลิต และสืบทอดทางวัฒนธรรม (culture)
Govinda& Diwan (2003: 14)	ชุมชนมิได้หมายถึงแนวคิดที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ปกติชุมชนจะประกอบด้วย สมาชิกที่แตกต่างกัน และไม่มีความเสมอภาคต่อกัน ดังนั้นชุมชนโดยตัวมันเอง จึงมีความหมายเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เป็นเพียงคำกล่าวกว้างๆ แต่ชุมชนจะมี ความหมายก็ต่อเมื่อมีการพิจารณาถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่ถูกทอดทิ้ง หรือร่วมจากพื้นที่ชายขอบ หรือร่วมโดยสมาชิกส่วนใหญ่ ซึ่งอาจร่วมโดยผ่านระบบ ตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้งก็ได้ ดังนั้น การเข้าใจความหมายของชุมชนจึงจำเป็นต้องพิจารณาภายใต้บริบทอันเฉพาะเจาะจง

กล่าวโดยสรุป นักวิชาการส่วนใหญ่มีแนวคิดเกี่ยวกับ “ชุมชน” ดังนี้: ประการแรก การอาศัยอยู่ใน อาณาบริเวณเดียวกันซึ่งเป็นเงื่อนไขอันจำเป็นสำหรับวิถีชีวิตแบบชุมชนในอดีต แต่ในปัจจุบันนี้ แม้อาจพบ เห็นชุมชนท้องถิ่นได้โดยทั่วไป ทั้งในเขตเมืองและชนบท แต่การอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ไม่ใช่เงื่อนไขสำคัญของ การก่อรูปเป็นชุมชนอีกต่อไป เนื่องจากการพัฒนาระบบการคมนาคมและ

เทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ได้ส่งผลให้แบบแผนการปฏิสัมพันธ์ในรูปของชุมชนไม่ถูกจำกัดด้วยพื้นที่อีกต่อไป

Jim Ife (2015: 114) ได้จำแนกชุมชนในปัจจุบันออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ 1) ชุมชนบนฐานทาง ภูมิศาสตร์ (geography-based community) หมายถึง ชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่/ละแวกเดียวกัน 2) ชุมชนบนฐาน เชิงหน้าที่ (function-based community) แม้อยู่ต่างถิ่นแต่สามารถทำกิจกรรมร่วมกัน จนก่อรูปเป็น อัตลักษณ์ร่วม (collective identity) อาทิ ชมรมเศรษฐศาสตร์การเมือง ชมรมคนพิการทางแขนขา ชุมชนชาวไทยใน ซิดนีย์ เป็นต้น และ 3) ชุมชนออนไลน์ (on-line community) หมายถึง กลุ่มของผู้สนใจในเรื่องใกล้เคียงกัน แล้วหันมาจัดตั้งกลุ่มบนโซเชียลเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่อกัน อาทิ ชมรมชาวสวนทุเรียน กลุ่ม คนรักปลากัด ชมรมยาริสไทยแลนด์ (Yaris Club Thailand) เป็นต้น

ประการที่สอง ชุมชนในปัจจุบัน มักประกอบด้วยสมาชิกที่แตกต่างหลากหลาย อาทิ ความแตกต่าง ทางชาติพันธุ์ ศาสนา อาชีพ สถานะทางเศรษฐกิจ รสนิยม ความคิดทางการเมือง เพศสภาพ ฯลฯ ความแตกต่างเหล่านี้ส่งผลให้เกิดรอยร้าวขึ้นในชุมชนได้ง่าย และเป็นอุปสรรคต่อการสร้างความร่วมมือสำหรับการดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวม นอกจากนี้ยังพบว่าการรวมกลุ่มภายในชุมชนเพื่อกิจกรรมสาธารณะส่วนใหญ่มักเกิดจากสมาชิกที่มีจิตสำนึกเพียงจำนวนหนึ่งเท่านั้น แต่ยังมีสมาชิกอีกไม่น้อยที่ทำตัวเป็น “กาฝาก” หรือ “กินแรงเพื่อน” (free riders) คอยรับประโยชน์โดยไม่ยอมลงมือช่วยเหลือกลุ่มแต่ประการใด

ประการที่สาม นักวิชาการส่วนใหญ่ให้การยอมรับว่า การที่สมาชิกของชุมชนหันหน้ามาร่วมมือกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมของกลุ่มนั้น มิได้เกิดจากเครือข่ายของความเป็นญาติสนิท หรือความเป็นคนดีที่เปี่ยมล้น ไปด้วยคุณธรรม จริยธรรมเพื่อส่วนรวม อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงคงปฏิเสธไม่ได้ว่าในสังคมย่อมมีคนดีในลักษณะดังกล่าวอยู่จริง แต่ปัจจัยที่มีความสำคัญกว่าในการผลักดันให้เกิดการรวมตัวเป็นชุมชนมาจาก ความต้องการร่วม (shared needs) ผลประโยชน์ร่วม (shared interest) และความสนใจร่วม (shared concerns) และปัจจัยเหล่านี้จะเป็นพลังในการผลิตซ้ำให้การรวมกลุ่มดำเนินต่อไปในอนาคต

ประการที่สี่ (ภายใต้บริบทของการพัฒนา) ชุมชนที่สมาชิกมีความสนใจร่วม/ผลประโยชน์ร่วม และ ความต้องการร่วม จนสามารถขับเคลื่อนไปสู่การพัฒนาได้ด้วยตัวเองนั้นอาจมีอยู่จำนวนหนึ่ง แต่ชุมชนจำนวนไม่น้อยมักประสบกับอุปสรรคต่างๆ จนทำให้ศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่ไม่อาจบรรลุเป็นจริงได้ ปริศนาสำคัญที่ผลงานชิ้นนี้ต้องการนำเสนอก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถทำให้ศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่นั้น สามารถปรากฏเป็นจริง เพื่อให้ชุมชนของพวกเขาตนเป็นฐานในการเปลี่ยนแปลงไปสู่วิถีที่พวกเขาเป็นผู้เลือกเอง

2.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้อง

2.2.1 แนวคิดการเสริมพลังชุมชน

อาจกล่าวได้ว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ต่างไม่เคยหลีกเลี่ยงวิถีชีวิตแบบ “ชุมชน ไปได้” แม้แต่ในยุคปัจจุบันที่คนเราให้ความสำคัญกับ “ความเป็นส่วนตัว” อย่างสูง แต่ชีวิตแบบชุมชนก็ยังดำรงอยู่ทั่วไป กระนั้นก็ตาม คงปฏิเสธไม่ได้ว่าชุมชนในปัจจุบันมีความแตกต่างไปจากในอดีตอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนในปัจจุบันมีความซับซ้อน แตกต่างหลากหลาย และมีความคลุมเครืออย่างมาก

ในกรณีของชุมชนในเขตชนบทภายใต้บริบทปัจจุบัน จะพบว่านักวิชาการ ได้พยายามสร้างหน่วยงานสำหรับเป็นเส้นทางการพัฒนาของชุมชนที่แตกต่างกัน ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้:

กลุ่มที่หนึ่ง มีความเชื่อว่า ชีวิตในชนบท (เมื่อเทียบกับเมือง) ตกอยู่ในสภาพด้อยพัฒนาอันไม่พึงปรารถนา อาทิ การศึกษาต่ำ ยากจน ขาดสิ่งอำนวยความสะดวก ทุพโภชนาการ เจ็บป่วย ฯลฯ นอกจากนี้ชนบทยังถูกความเจริญเบียดขับ และทำลายลงอย่างรวดเร็ว จนคาดว่าจะกลายเป็นพื้นที่ส่วนน้อยในอนาคต อันใกล้นี้ พร้อมๆ กับการขยายตัวของเมืองและภาคอุตสาหกรรมเข้าไปแทนที่ ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานของ “ทฤษฎีความทันสมัย” (Modernization Theory) (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2533)

กลุ่มที่สอง มองว่าภาคชนบทยังคงดำรงอยู่ต่อไปอีกนาน แต่ผลของการเปลี่ยนแปลงได้ทำให้ชุมชน ในปัจจุบันอ่อนแอ แตกสลาย และไร้พลัง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้การพัฒนาชนบทยังเป็นสิ่งจำเป็น แต่อย่างไรก็ตาม ผู้แสดงหลักไม่ใช่ชุมชน เนื่องจากชุมชนขาดพลังและไร้ศักยภาพ การพัฒนาชนบทจึงควรเป็น หน้าที่ของหน่วยงานภาครัฐมากกว่า ส่วนชาวบ้านอาจมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ เพื่อช่วยสนับสนุนให้ โครงการดำเนินไปได้ด้วยดี แต่กระนั้นก็ตามบทบาทหลักในการพัฒนาชนบทก็ยังคงเป็นของรัฐอยู่ดี แนวคิดที่สนับสนุนกลุ่มนี้ได้แก่ แนวคิดกระแสหลักที่ครอบงำนักพัฒนาภาครัฐส่วนใหญ่ในปัจจุบัน

กลุ่มที่สาม มองว่าการเปลี่ยนแปลงในภาคชนบทที่ผ่านมาดำเนินไปอย่างช้าๆ เนื่องจากมีปัจจัยทาง วัฒนธรรมคอยเหนี่ยวรั้งเอาไว้ และการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมมักส่งผลกระทบต่อชุมชน เมื่อเป็น เช่นนี้ แนวคิดดังกล่าวจึงเรียกร้องให้กลับไปฟื้นฟูความโรแมนติกของชนบทที่อยู่บนพื้นฐานของความเอื้ออาทร การช่วยเหลือเกื้อกูล การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ ฯลฯ ให้กลับมามีชีวิตขึ้นมาอีกครั้ง แนวคิดที่สนับสนุน ความเชื่อดังกล่าว ได้แก่ “แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน” (บุญเพรง บ้านบางพูน, 2527)

กลุ่มสุดท้าย เป็นกลุ่มที่มีความศรัทธาใน “พลังชุมชน” โดยมองว่าหัวใจของการพัฒนา คือ การใช้ ชุมชนเป็นฐาน (community-based development) แต่โดยทั่วไปมิใช่ว่าชุมชนทุกแห่งจะ

สามารถขับเคลื่อน ไปสู่งานพัฒนาด้วยตัวเองได้อย่างอัตโนมัติ แม้ชุมชนบางแห่งอาจมีศักยภาพที่จะดำเนินการได้เอง แต่พบว่า ชุมชนส่วนใหญ่มักตกอยู่ในสภาวะไร้อำนาจ ซึ่งพลังในการพัฒนาชุมชนดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีอายุ “เสริมพลังชุมชน” (community empowerment) ผ่านการจัดตั้งทางความคิดและจัดตั้งองค์กรเพื่อให้เกิด เพิ่มแบบทวีคูณ (synergy) จนกระทั่งสามารถขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม โดยสมาชิกของชุมชนเป็นผู้ร่วมกันเลือกเส้นทางเดินของพวกเขาเอง แนวคิดที่สี่นี้ เป็นแนวทางที่ผู้เขียนสนใจ และต้องการนำเสนอเป็นประเด็นหลักในผลงานชิ้นนี้

ตารางที่ 1.2 : แสดงการให้ความหมายของคำว่า “การเสริมพลัง ชุมชน” (เฉพาะนักคิดบางคนที่น่าสนใจ)

ชื่อผู้เขียน	ความหมายของคำว่า “การเสริมพลังชุมชน”
Paulo Freire (1986)	กระบวนการที่ชาวบ้าน (ซึ่งตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมปิดปากเงียบ และสิ้นหวัง) ได้ รวมตัวกันผ่านสารเสวนา (dialogue) และการปฏิบัติการ (praxis) จนก่อรูป “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) ซึ่งเป็นรากฐานของการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปลดปล่อยจากพันธนาการ สู่วิถีที่มีคุณค่า และมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม Saul D Alinsky กระบวนการที่ผู้ยากไร้ (the have-nots) ได้ตระหนักถึงผลประโยชน์ร่วม อันเกิดจาก (1989) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยผ่านการจัดตั้ง นำไปสู่การใช้อำนาจเชิงบวกเพื่อการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง ที่มีเป้าหมายในการฟื้นฟูศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของความเป็นมนุษย์ ความยุติธรรม และการดำรงชีพที่ดีกว่าเดิม
Saul D Alinsky (1989)	กระบวนการที่ผู้ยากไร้ (the have-nots) ได้ตระหนักถึงผลประโยชน์ร่วม อันเกิดจาก การแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยผ่านการจัดตั้ง นำไปสู่การใช้อำนาจเชิงบวกเพื่อการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลง ที่มีเป้าหมายในการฟื้นฟูศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของความเป็นมนุษย์ ความยุติธรรม และการดำรงชีพที่ดีกว่าเดิม
Glenn Laverack (2007a: 20, 29)	กระบวนการที่ชุมชนได้สร้างสิ่งมีค่าและคุณลักษณะที่จะทำให้พวกเขามีอำนาจใน การกำหนดชีวิตของพวกเขาเอง มีความตั้งใจอย่างชัดเจนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม/การเมือง โดยผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในนโยบายสาธารณะ การตัดสินใจของรัฐ และการกระจายทรัพยากร

Jim Ife (2015: 67-68)	กระบวนการของผู้เสียเปรียบในการทำหาย/เปลี่ยนแปลงวาทกรรมหลักเพื่อนำไปสู่ การต่อสู้เพื่อการปลดปล่อยชีวิต การเติบโต และเป็นอิสระจากประสบการณ์ที่ทำให้เสียเปรียบ แนวคิดนี้จึงไม่ใช่รูปแบบของ “อำนาจที่เหนือกว่า” (power-over) แต่เป็นรูปแบบของ “อำนาจที่จะกระทำ” (power to) กับ “อำนาจร่วม” (power-with)
Arifudin, et al. (2013: 131)	(บริบทป้องกันไฟป่าในอินโดนีเซีย) การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อเพิ่มขีดความสามารถ สำหรับเข้าร่วมพัฒนาชนบทให้มีความยั่งยืน ตัวชี้วัดก็คือ การเพิ่มขีดความสามารถและแรงจูงใจเพื่อให้พวกเขาแก้ปัญหาและตัดสินใจได้อย่างอิสระ ทำให้มีอำนาจ มีทักษะในการวางแผนและนำไปปฏิบัติอย่างเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
Brinkerhoff & Azfar (2006: 5-6)	การที่สมาชิกของชุมชนได้ร่วมมือกัน อันจะทำให้พวกเขาเพิ่มอิทธิพล เพิ่มการควบคุม และสามารถตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบต่อผลประโยชน์ของพวกเขา โดยสมาชิกต่างมีผลประโยชน์ร่วมอย่างเพียงพอ (sufficient commonality of interests) จนสามารถสร้างแรงจูงใจให้พวกเขาเกิดการกระทำร่วมได้

จากตารางที่ 1.2 แสดงถึงการให้คำนิยามแก่นิโตนทัศน์ “การเสริมพลังชุมชน” ของนักวิชาการจำนวน 6 ท่าน แม้แนวคิดของแต่ละท่านอาจมีจุดเน้นที่ต่างกันบ้างแต่ไม่ถึงกับขัดแย้งกัน และในภาพรวมแนวคิดทั้งหมดค่อนข้างสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกันและเสริมซึ่งกันและกัน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้:

ประการแรก นิโตนทัศน์นี้ให้ความสำคัญกับ “อำนาจในเชิงกลุ่ม” (collective power) มีใช้อำนาจของ บุคคล (individual power) แต่เป็นอำนาจที่เกิดจากการรวมตัวเป็นกลุ่มและนำไปสู่การกระทำร่วมกัน ซึ่งลักษณะการใช้อำนาจ ไม่ใช่ในรูปแบบของ “อำนาจที่เหนือกว่า” (power-over) ที่มีเป้าหมายเพื่อเอาชนะฝ่ายตรงข้าม แต่เป็นการใช้อำนาจเชิงบวก (positive power) ที่เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้าน

ประการที่สอง “การเสริมพลังชุมชน” เป็นกระบวนการ (process) ที่ประกอบด้วยหลายๆ ขั้นตอน ดังนั้นจึงไม่อาจมองในแง่ของภาพนิ่ง ณ จุดใดจุดหนึ่งของการเปลี่ยนแปลง แต่จะต้องพิจารณาอย่างเชื่อมโยงเป็นพลวัตเพื่อให้เห็นถึงความต่อเนื่องที่เชื่อมโยงกับขั้นตอนก่อนหน้า และส่งผลต่อขั้นตอนถัดไป

ประการที่สาม โดยทั่วไปแนวคิดนี้วางอยู่บนพื้นฐานของความศรัทธาใน “พลังชุมชน” กล่าวคือ มองว่า “ชุมชน” เป็นหน่วยที่มีศักยภาพในการพัฒนา โดยการขับเคลื่อนเพื่อการ

เปลี่ยนแปลงให้บรรลุเป้าหมายที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด กระนั้นก็ตาม ชุมชนจะสามารถแสดงศักยภาพได้ ก็ต่อเมื่ออยู่ภายใต้เงื่อนไข อันเฉพาะเจาะจงที่เอื้ออำนวยเท่านั้น

ประการที่สี่ แนวคิดนี้มองว่า ชุมชนในสภาวะปกติโดยทั่วไปมักไร้อำนาจ อ่อนแอ และขาดพลังที่จะพัฒนาตัวเอง เนื่องจากตกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีการกดทับชุมชนเอาไว้ด้วยพลังแห่งอำนาจนิยม วาทกรรมที่ถูกคุกคามชาวบ้าน และการกดขี่ในรูปแบบต่างๆ

ประการที่ห้า มโนทัศน์ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน” โดยทั่วไปจึงหมายถึง การต่อสู้ผลักดัน เพื่อให้เกิดสภาพแวดล้อมใหม่ ที่เอื้ออำนวยให้ชุมชนสามารถสร้าง “อำนาจจากภายใน” (power, within) จนกระทั่งสามารถเพิ่ม “อำนาจที่จะกระทำ” (power to) เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่กำหนดโดยชุมชนเอง รวมทั้งการใช้ “อำนาจร่วม” (power with) ในฐานะเป็นเครือข่ายหรือพันธมิตรกับองค์กรอื่นๆ

ประการที่หก เมื่อวิเคราะห์อย่างถึงที่สุด จะพบว่าเป้าหมายสุดท้ายของการเสริมพลังชุมชน ก็คือการเสริมสร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็ง เพื่อให้มีขีดความสามารถในการจัดการตนเอง ซึ่งจะสามารถบรรลุ เป็นจริงได้นั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายๆ อย่าง อาทิ การมีผู้นำที่มีความรู้ความสามารถ มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม และได้รับการยอมรับ สมาชิกให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน มีระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล และได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายทั้งภายในและ ภายนอก กระนั้นก็ตาม ปัจจัยพื้นฐานที่สุดแต่เป็นเงื่อนไขอันดับแรกของการเสริมพลังชุมชนก็คือ การทำให้สมาชิกเกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน รู้สึกว่าชุมชนนี้เป็นของพวกเขา และการพัฒนาจิตสำนึกที่ต้องการเปลี่ยนแปลงชุมชนให้เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีพอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าเดิม

2.2.2 แนวคิดการเสริมพลังชุมชนที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน

“การเสริมพลังชุมชน” เป็นมโนทัศน์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงและซ้อนทับกับมโนทัศน์อื่นๆ อาทิ การมีส่วนร่วมของชุมชน (community participation) การพัฒนาชุมชน (Community development) การเข้าร่วมของชุมชน (community engagement) และการสร้างขีดความสามารถของชุมชน (community capacitybuilding) เป็นต้น โดยมีมโนทัศน์เหล่านี้มีความหมายแตกต่างกันอย่างไรรึนั้น พบว่า นักวิชาการด้านการสร้าง เสริมสุขภาพ (health promotion) ที่สำคัญ คือ Glenn Laverack ได้ให้ความกระจ่างในประเด็นเหล่านี้ ดังที่ ผู้เขียนจะได้นำเสนอแนวคิดของท่านพอสังเขปตามลำดับ

“การพัฒนาชุมชน” เป็นนโยบายของภาครัฐที่ดำเนินการมาตั้งแต่ในช่วงทศวรรษ 1950s-1960s เป็น ต้นมา โดยในช่วงต้นภาครัฐมุ่งชนบทที่ตกอยู่ในสภาวะด้อยพัฒนา ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปของ วงจร โง่-จน-เจ็บ แต่เนื่องจากชนบทในช่วงนั้นเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศ ดังนั้น ปัญหาอันไม่พึง ประารถนาของภาคชนบทในขณะนั้น จึงกลายเป็นปัจจัยเหนี่ยวรั้งการพัฒนาประเทศ

โดยรวม เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นที่ภาครัฐจะต้องลงไปช่วยพัฒนาชุมชนในด้านโครงสร้างพื้นฐาน และการเพิ่มผลิตภาพทาง การเกษตร ซึ่งการพัฒนาในขณะนั้นมีลักษณะ “จากบนลงสู่ล่าง” (top-down) โดยมีภาครัฐเป็นเจ้าของ โครงการ ส่วนชาวบ้านเป็นแต่เพียงผู้รับการพัฒนา

จนถึงทศวรรษ 1970s การพัฒนาจึงหันมาเน้นการมีส่วนร่วมจากชุมชน กระนั้นก็ตาม ในขณะนั้นยัง ถือว่าโครงการพัฒนายังคงเป็นของภาครัฐเช่นเดิม ซึ่งยังคงใช้วิธีการ “จากบนลงสู่ล่าง” เหมือนเดิม แต่เปิด พื้นที่ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรับทราบข้อมูล แสดงความคิดเห็น และร่วม สนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น และหลังจากนั้นไม่นานก็ได้มีการพูดถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้วิธี “จาก ล่างขึ้นสู่บน” (bottom-up) อันทำให้ มีการพูดถึง “การพัฒนาที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” (community-based development) กันอย่างแพร่หลายมากขึ้น

มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based concepts) หมายถึง แนวคิดที่สนับสนุน และ ผลักดันให้เกิดความต้องการเพิ่มสินทรัพย์มีค่า (assets) และคุณลักษณะต่างๆ ให้กับชุมชน โดย ชุมชน สามารถถึงสิ่งมีค่าต่างๆ มาใช้ในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสุขภาพของสมาชิก (Laverack, 2007a: 19)

มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ถือเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการพัฒนา ชนบท อย่างสำคัญ กล่าวคือ ในช่วงก่อนหน้านี้นี้การพัฒนาถือว่าเป็นหน้าที่ของภาครัฐ โดยภาครัฐเป็นผู้ กำหนด โครงการ และนำโครงการไปปฏิบัติ การพัฒนาในขณะนั้นจึงประกอบขึ้นเป็นความสัมพันธ์ ระหว่าง เจ้าหน้าที่ที่เป็นผู้พัฒนา กับชาวบ้านที่ถูกพัฒนา อันถือว่าเป็นการกำหนด “จากบนลงสู่ล่าง” ส่วนมโนทัศน์ ว่าด้วยการใช้ชุมชนเป็นฐาน ได้เปลี่ยนสถานะของชาวบ้านจาก “ผู้ถูกกระทำที่เฉื่อยชา” (passive objects) ไปเป็น “ผู้กระทำการที่กระตือรือร้น” (active subjects)

มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็น การ กระทำร่วมในรูปของ “ชุมชน” ที่ประกอบด้วยสมาชิกอันแตกต่างหลากหลาย แต่มีความต้องการ ร่วม มีผลประโยชน์ร่วม และมีความสนใจร่วม ประการที่สอง ความสามารถของสมาชิกในการจัดตั้ง (organizing) และการเคลื่อนไหวเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมือง

เนื่องจากมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐานมีหลายรูปแบบ Laverack จึงได้จำแนกมโนทัศน์ ดังกล่าวออกเป็นระดับต่างๆ (จากระดับสูงสุด ลดหลั่นลงมาสู่ระดับต่ำสุด) ซึ่งจะอยู่ในระดับใด ก็จะมี ผันแปรจากการ เปิดให้ชุมชน “มีส่วนร่วม” (participation) (ร่วมประชุม ประชาพิจารณ์ ฯลฯ โดย ชุมชนมิได้ผูกพันที่จะต้อง ขับเคลื่อนเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย) ไปจนถึงการมุ่งลงมือปฏิบัติการ (action-orientated) โดยชุมชนเป็น ผู้กระทำโดยตรงในการระบุปัญหา วางแผน และดำเนินการเพื่อให้บรรลุ เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

Laverack ได้จำแนกมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐานออกเป็น 3 ระดับ โดยเรียงลำดับตั้งแต่ต่ำสุดไป จนถึงสูงที่สุด กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ เริ่มต้นจากการมีส่วนร่วมน้อยๆ ไปสู่การมีส่วนร่วมสูงขึ้น ไปสู่การมุ่งลงมือปฏิบัติการมากขึ้น จนกระทั่งไปสู่การมุ่งเน้นปฏิบัติการอย่างเข้มข้น (โปรดดูในตารางที่ 1.3 ประกอบ) โดยลำดับที่ 3 ซึ่งเป็นระดับสูงสุด คือ “การเสริมพลังชุมชน”

การจำแนกออกเป็นระดับดังกล่าวมีความสำคัญมาก เพราะที่ผ่านมามีการพูดถึงมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชน เป็นฐานกันบ่อยๆ โดยใช้แนวคิดหลายๆ แนวคิด และแต่ละแนวคิดต่างมีลักษณะซ้ำซ้อนกัน อย่างสูง ซึ่งหาก มิได้ทำความเข้าใจให้กระจ่างก็อาจก่อให้เกิดความสับสน อาทิ แนวคิด “การเสริมพลังชุมชน” กับแนวคิด “การมีส่วนร่วมของชุมชน” “การพัฒนาชุมชน” และ “การเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน” ซึ่งหากพิจารณาในระดับพื้นผิว ก็จะพบว่าแนวคิดทั้ง 4 มีความคล้ายคลึงกันจนแยกจากกันไม่ออก

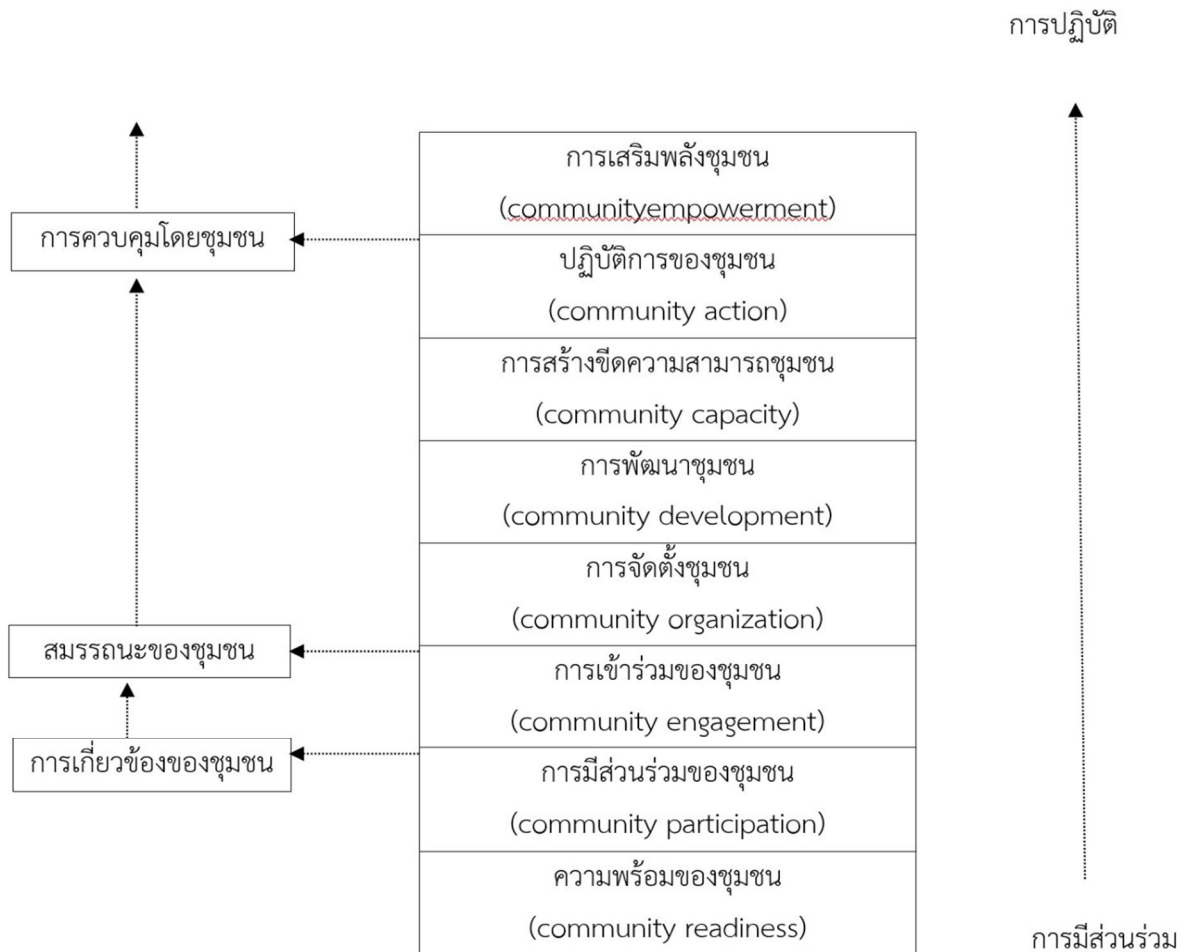
นอกจากการเรียงลำดับมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยพิจารณาตั้งแต่การเปิดให้ชุมชนมีส่วนร่วม ปรึกษาหารือ ไปจนถึงการมุ่งลงมือปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงแล้ว ยังสามารถจัดอันดับจากการพิจารณา บทบาทของนักปฏิบัติการ (practitioners) Taverack ได้ใช้คำว่า “นักปฏิบัติการ” (practitioners) บ่อยๆ โดยเขาหมายถึง ผู้ปฏิบัติงานในระดับต่างๆ ของหน่วยงาน ภายนอก ที่นำโครงการเข้าไปดำเนินการในชุมชน อาทิ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาเอกชน บุคลากรทางการแพทย์ เป็นต้นซึ่งจำแนกออกเป็น 3 บทบาท คือ : 1) นักปฏิบัติการในฐานะออกคำสั่งและชี้แนะให้ชุมชนปฏิบัติตาม เป็นวิธี “จากบนลงสู่ล่าง” (top-down) ที่หน่วยงานภายนอกนิยมปฏิบัติ กัน 2) นักปฏิบัติการแสดงบทบาทในฐานะ “ผู้อำนวยความสะดวก” (facilitators) ทำหน้าที่กระตุ้นคำถาม เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน อำนวยความสะดวก และคอยช่วยเหลือ เพื่อเปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมใน การคิดและทำในสิ่งที่พวกเขาต้องการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่พวกเขาเป็นผู้กำหนด และ 3) นักปฏิบัติการแสดงบทบาทในฐานะ “ภาคีที่เสมอภาค” กับชุมชน เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเมืองที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน สำหรับมโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน ที่ Laverack น. 1 2 จำแนกออกเป็น 3 ระดับ จะได้นำเสนอในตารางที่ 1.3 ข้างล่างนี้

ตารางที่ 1.3: ความหมายของ “มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” (Laverack, 2007a: 22; แลฟเวอแรค, 2560)

มโนทัศน์ “ชุมชนเป็นฐาน”	การให้ความหมายของ Laverack (2007a: 22)
ความพร้อมของชุมชน (community readiness)	สถานะที่ชุมชนมีการเตรียมความพร้อมสำหรับการเข้าร่วมเป็นภาคีกับ หน่วยงานภายนอก ในการนำโครงการไปดำเนินงานร่วมกัน

<p>การมีส่วนร่วมของชุมชน (community participation)</p>	<p>ประชาชนที่มีความต้องการร่วมกัน ได้เข้าร่วม (ร่วมประชุม ร่วมแสดง ความคิดเห็น) เพื่อแบ่งปันความคิดและประสบการณ์ ซึ่งในกรณีที่ไม่สามารถให้สมาชิกทั้งหมดเข้าร่วม ก็อาจให้เข้าร่วมเฉพาะตัวแทนก็ได้</p>
<p>การเข้าร่วมของชุมชน (community engagement)</p>	<p>ประชาชนเป็นผู้ระบุประเด็นที่ต้องการแก้ไข ซึ่งมักส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา โดยปกติมักร่วมมือกับองค์กรภายนอกในรูปแบบภาคีเครือข่าย ในการระดมทรัพยากร และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์</p>
<p>การจัดตั้งองค์กรชุมชน (community organization)</p>	<p>ความสามารถของชุมชนในการกำหนดโครงสร้างและระดมกำลังคนเพื่อ ก่อให้เกิดการบรรลุเป้าประสงค์ ประชาชนเข้าร่วมตัดสินใจและแก้ไขปัญหา โดยวางอยู่บนพื้นฐานของการกำหนดสิ่งต่างๆ ด้วยตัวของพวกเขาเอง (self-determination)</p>
<p>การพัฒนาชุมชน (community development)</p>	<p>กระบวนการที่หน่วยงานภายนอกเข้าไปช่วยชุมชนในการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งปกติจะเชื่อมโยงกับการกระจายทรัพยากร สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจ/การเมือง โครงสร้างพื้นฐาน และพัฒนาสังคม</p>
<p>การสร้างขีดความสามารถ (community capacity)</p>	<p>แนวคิดที่เป็นระบบเกี่ยวกับการสร้างสิ่งมีค่าหรือคุณลักษณะให้กับชุมชน ภายใต้บริบทของโครงการโดยใช้ยุทธศาสตร์ในการถอดความคิดอัน ซับซ้อนออกเป็น “มิติ” (domains) ต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นการจัดระเบียบและการขับเคลื่อนเพื่อการเปลี่ยนแปลงชุมชน</p>
<p>ปฏิบัติการของชุมชน (community action)</p>	<p>กระบวนการที่ชุมชนเป็นเจ้าของประเด็นปัญหาที่พวกเขาสนใจ โดยใน การแก้ไขปัญหานั้น กระทำผ่านการมีส่วนร่วม การสร้างขีดความสามารถ และการพัฒนาชุมชน</p>
<p>การเสริมพลังชุมชน (community empowerment)</p>	<p>กระบวนการที่ชุมชนก้าวขึ้นมาควบคุมการตัดสินใจ รวมทั้งควบคุม ทรัพยากรที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของพวกเขาและปัจจัยกำหนดต่อสุขภาพ(the determinants of health) จุดที่ทำให้การเสริมพลังชุมชนแตกต่างไปจากแนวคิดอื่นๆ ก็คือ การมีความรู้สึกที่จะต้องต่อสู้เพื่อการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากพันธนาการที่ผูกมัดพวกเขาอยู่</p>

แผนภาพที่ 1.1: การเรียงลำดับ “มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน” (Laverack, 2007a: 22; แลฟเวอเร

มโนทัศน์ที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน เริ่มต้นด้วย “ความพร้อมของชุมชน” (community readiness) หมายถึง สถานะที่ชุมชนมีความพร้อมสำหรับเข้าร่วมกับองค์กรภายนอกในรูปของ “ภาคี” (partnership) ในการนำแผนงานหรือโครงการไปปฏิบัติ ความพร้อมหรือไม่พร้อมของชุมชนแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการ ปรับตัวและให้การยอมรับต่อการเปลี่ยนแปลง ความพร้อมจึงเป็นการสะท้อนถึงความเต็มใจที่จะมี ปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก แต่อยู่ในขั้นที่ยังมิได้มีการปฏิบัติจริงๆ

อันดับที่สอง “การมีส่วนร่วมของชุมชน” (community participation) หมายถึง ชุมชนได้เข้าร่วม ปฏิสัมพันธ์กับภาคีอื่นๆ เพื่อนำเสนอความต้องการร่วมของพวกเขาโดยผ่านการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ต่างๆ ซึ่งในทางปฏิบัติชุมชนอาจมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทนที่มาจาก การเลือกตั้ง หรือเฉพาะกลุ่มผู้นำชุมชน หรือเฉพาะผู้สนใจ ในขั้นตอนนี้ถือว่าชุมชนได้เริ่มมีการปฏิบัติ การขึ้นต้น ซึ่งเรียกว่า “การเกี่ยวข้องของชุมชน” (community involvement) อาทิ การเข้าร่วมประชุม

ประชาพิจารณ์ หรือร่วมระดมทรัพยากร ในขั้นนี้ชุมชนโดยทั่วไปยังไม่ได้มีการเชื่อมโยงเพื่อขับเคลื่อนไปสู่การเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมาย ที่กำหนดโดยพวกเขาเอง

อันดับที่สาม “การเข้าร่วมของชุมชน” (community engagement) เป็นขั้นตอนที่ก้าวล้ำหน้าการมีส่วนร่วมไปอีกหนึ่งก้าว คือ ชุมชนเป็นผู้ระบุปัญหาและแนวทางแก้ไขด้วยตัวของพวกเขาเองอย่างเป็นระบบ โดยผ่านการประชุมร่วมกันในรูปแบบต่างๆ ที่ให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ รับฟัง มีส่วนร่วม ประเมินความต้องการ และทำงานร่วมกับกลุ่มอื่นๆ ในรูปของ “ภาคีเครือข่าย” ที่มีผลประโยชน์ร่วมและมี ความเสมอภาค ในขั้นตอนนี้จำเป็นต้องมี “การเพิ่มสมรรถนะของชุมชน” (community competence) เพื่อทำให้ชุมชนมีความรู้ความสามารถเหมาะสมสำหรับการเข้าร่วมทำงานกับภาคีอื่นๆ

อันดับที่สี่ “การจัดตั้งชุมชน” (community organization) หมายถึง ชุมชนได้มีการจัดตั้งองค์กร พร้อมกับเพิ่มขีดความสามารถในการระดมกำลังคนและทรัพยากรสำหรับการดำเนินงานไปสู่เป้าหมาย ร่วมกัน ในขั้นตอนนี้ชุมชนมีการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน อันนำไปสู่การตัดสินใจเพื่อกำหนด อนาคตของชุมชนร่วมกัน (self determination) ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การจัดตั้งประสบความสำเร็จ คือ การมี ผู้นำที่เหมาะสม และความร่วมมือของสมาชิก

อันดับที่ห้า “การพัฒนาชุมชน” (community development) เป็นขั้นตอนที่ก้าวไปข้างหน้าอีกก้าว หนึ่ง โดยทั่วไปมักริเริ่มโดยหน่วยงานภายนอกที่เข้าไปปรับปรุงหรือส่งเสริมให้ชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้นโดยผ่านกิจกรรมต่างๆ อาทิ การให้การศึกษา การอบรมทักษะ และการสนับสนุนทางเทคนิคที่จำเป็นอื่นๆ ขั้นตอนนี้ส่วนใหญ่มักเชื่อมโยงกับการขยายโอกาสทางเศรษฐกิจ การเมือง และโครงสร้างพื้นฐาน รวมทั้งการกระจายทรัพยากรเพื่อการพัฒนา

อันดับที่หก “การสร้างขีดความสามารถชุมชน” (community capacity) หมายถึง ความพยายามใน การปรับปรุงและพัฒนาระบบการจัดตั้งองค์กรและการระดมทรัพยากรเพื่อก่อให้เกิดความสามารถในการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสูงขึ้นกว่าเดิม ซึ่งโดยทั่วไปมักให้ ความสนใจพัฒนาทางด้านภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วม เทคนิคการประเมินปัญหา การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ โครงสร้างองค์กร การระดมทรัพยากร การเป็นภาคีกับองค์กรอื่นๆ และการจัดการโครงการ เป็นต้น

ขั้นตอน 4 อันดับสุดท้ายที่ได้กล่าวมา คือ การเข้าร่วมของชุมชน การจัดตั้งชุมชน การพัฒนาชุมชน และการสร้างขีดความสามารถชุมชน ต่างเป็นขั้นตอนที่มุ่งเน้น “การเพิ่มสมรรถนะของชุมชน” อันแตกต่าง ไปจากอีก 2 ลำดับสุดท้ายที่มุ่งเน้น “การควบคุมโดยชุมชน” (community Control) ดังจะได้อธิบายตามลำดับต่อไปนี้

อันดับที่เจ็ด “ปฏิบัติการของชุมชน” (community action) ในขณะที่อันดับก่อนหน้า คือ “การสร้างขีดความสามารถชุมชน” ซึ่งมุ่งเน้นการปรับปรุงเกี่ยวกับสินทรัพย์มีค่า (assets) และ

คุณลักษณะทาง" เกี่ยวกับสมาชิก แต่ในชั้น “ปฏิบัติการของชุมชน” นั้น ชุมชนให้ความสำคัญกับการลงมือปฏิบัติ โดยผ่านการขับเคลื่อนเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาร่วมให้บรรลุเป้าหมายตามที่พวกเขาเป็นผู้กำหนด ซึ่งในกรณีดังกล่าวจะมีชุมชนเป็นผู้กระทำการ ทั้งการระบุปัญหา วางแผน นำแผนไปปฏิบัติ กำกับติดตามและ ประเมินผล ชุมชนมีฐานะเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อโครงการ โดยตรงหรือกล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ ชุมชน เป็นผู้ควบคุมการดำเนินงานในทุกๆ ขั้นตอน อันถือว่าเป็นขั้นตอนที่ชุมชนสามารถกำหนดความเป็นไปต่างๆ ด้วยตัวของชุมชนเอง (self determination)

อันดับที่แปด “การเสริมพลังชุมชน” (community empowerment) แตกต่างไปจากขั้นตอนอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ในแง่ที่ “การเสริมพลังชุมชน” ได้มุ่งเน้นการต่อสู้เพื่อการปลดปล่อยให้หลุดพ้นจากโชครวน ทั้งหลายทั้งปวงที่ผูกมัดชุมชนเอาไว้ เช่น การกดขี่ (oppression) การขูดรีด (exploitation) การครอบงำด้วย วาทกรรม (discursive domination) และการเบียดขับให้กลายเป็นคนชายขอบ (marginalization) เป็นต้น ในขั้นตอนนี้จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง “โครงสร้างอำนาจ” (power structure) โดยการส่งเสริมชาวบ้าน ซึ่งเดิมมักตกอยู่ในสภาวะไร้อำนาจ (powerlessness) ไปสู่การสร้าง “อำนาจจากภายใน” (power from within) เพื่อก่อให้เกิดความสัมพันธ์แบบเสมอภาคกับภาคอื่นๆ ภายใต้อำนาจสมดุลเชิงอำนาจ (balance of power) อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของ “อำนาจร่วม” (power with) หรือการใช้อำนาจร่วมกับภาคอื่นๆ อย่างเสมอภาค เพื่อขับเคลื่อนชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุปก็คือ ประเด็นที่ “การเสริมพลังชุมชน” ให้ความสำคัญอย่างสูง (ในขณะที่ “การใช้ชุมชนเป็นฐาน” แบบอื่นๆ ขาดหายไป) ก็คือ การพัฒนาจิตสำนึกในระดับสูง หรือที่ Paulo Freire (1986) เรียกว่า “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) ที่สะท้อนมาจากความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาเชิง โครงสร้างของสังคมได้อย่างลึกซึ้ง เป็นระบบ และครอบคลุมพร้อมๆ กับการหล่อหลอมจิตสำนึกที่ต้องการ ขับเคลื่อนชุมชนไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อฟื้นฟูคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้กลับคืนมา ควบคู่กับความยุติธรรม และการดำเนินชีวิตที่ชุมชนเป็นผู้กำหนด

2.2.3 แนวคิดการเสริมพลังชุมชนของ Paulo Freire

เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) นักวิชาการ และนักต่อสู้เพื่อมวลชนผู้ยากไร้ทั้งหลายที่ทั่วโลกต่างกล่าว ขานถึงเขาเกิดในปี 1921 ในครอบครัวชนชั้นกลางเมือง Recife ประเทศบราซิล อันเป็นเขตพื้นที่ยากจนมากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศ แฟร์ในวัยเด็กถูกเลี้ยงดูตามแบบของชนชั้นกลาง เขาจึงมีโอกาสได้เรียนหนังสือ จนถึงระดับมหาวิทยาลัย แต่บริบทรอบข้างเต็มไปด้วยความยากจนข้นแค้น ทำให้แฟร์ได้เรียนรู้ถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์อย่างลึกซึ้ง เขาอยู่ท่ามกลางชีวิตของคนตกงาน ชาวชุมชนผู้ทุกข์ยาก และชาวนาผู้หิวโหย เขาจึงเรียกร้องให้มีการต่อสู้เพื่อกระทำการเปลี่ยนแปลงสถานะของสังคมให้ดีกว่าเดิม โดยถือว่าเป็นภารกิจทางประวัติศาสตร์ที่มนุษย์ในยุคนี้จะต้องต่อสู้เพื่อปกป้องศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ให้กลับคืนมา

เปาโล แฟร์ จบการศึกษาทางด้านกฎหมายและปรัชญา จาก University of Recife หลังจากนั้นเขาได้เป็นอาจารย์ใน มหาวิทยาลัย ซึ่งชีวิตทางวิชาการของเขาประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็วโดยเขาสามารถเสนอผลงานในฐานะเป็น ศาสตราจารย์ทางด้านประวัติศาสตร์และปรัชญา การศึกษาของมหาวิทยาลัยเดียวกัน ด้วยความสามารถพิเศษและความสนใจ ทางด้านภาษาและ วากยสัมพันธ์ (SYNTAX) ทำให้เขาสามารถสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาผู้ใหญ่ การสอนชาวบ้านให้อ่าน ออกเขียนได้ แต่ทฤษฎีของเขามีชื่อเสียงหรือกลายเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมภายในรั้วมหาวิทยาลัยแต่ประการใด ชีวิตการทำงานในรั้วมหาวิทยาลัยของแฟร์ พบว่าเป็นเวลานานหลายปีที่เขาใช้เวลาตอนกลางวันสอนหนังสือที่ มหาวิทยาลัย แต่ตอนกลางคืนเขาเดินทางเข้าไปอยู่ในสลัม นั่งดื่มกาแฟไปพร้อมๆ กับถกเถียงปัญหาพร้อมกับกรรมกรคนยาก คนจนเกี่ยวกับเรื่องราวในชีวิตของพวกเขา แต่การนั่งพูดคุยกับกรรมกรในสลัมเป็นเวลานานๆ ทำให้แฟร์ได้เรียนรู้จน สามารถพัฒนาเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับ “การจัดการศึกษาเพื่อการปลดปล่อยผู้ยากไร้” ได้สำเร็จทฤษฎีของเขามีชื่อเสียงและได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา (Tarlau, 2013, Fritze, 2010)

แฟร์ ได้รับอิทธิพลทางความคิดที่สำคัญมาจากศาสนาคริสต์ รวมทั้งได้รับอิทธิพลจากนักวิชาการ แนวมาร์กซิสต์ที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น (Freire, 1986: 17, Tarlau, 2013) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง Lois Althusser และ Georg Lukacs นักปฏิวัติมืออาชีพแนวมาร์กซิสต์ที่มีชื่อเสียง ได้แก่ Che Guevara, Mao Tse-Tung, V.I. Lenin รวมทั้งนักต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนอย่าง Frantz Fanon และ Martin Luther King แนวคิดของ แฟร์ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือชื่อ “การจัดการศึกษาเพื่อการปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่” (Pedagogy of the Oppressed) มีอิทธิพลอย่างกว้างขวาง ทั้งในประเทศแถบละตินอเมริกา (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบราซิล และชิลี เป็นต้น) สหรัฐอเมริกา อาฟิกา และเทศต่างๆ ในเอเชีย เขาเสียชีวิตด้วยโรคหัวใจล้มเหลวเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม ปี 1997

ชีวิตของแฟร์ ผ่านการทำงานอย่างหนัก ทั้งด้านวิชาการและการเคลื่อนไหว โดยเขามีเป้าหมายเพื่อ ต้องการเห็นมวลชนผู้ถูกกดขี่ได้รับการปลดปล่อย ประเด็นที่เขาต้องการอธิบาย ก็คือ การจัดการศึกษาเพื่อ ยกกระดับจิตสำนึกในการต่อสู้ให้แก่ผู้ถูกกดขี่ เขามองว่า ผู้ถูกกดขี่โดยทั่วไปมักขาดความมั่นใจในตัวเอง มองว่าตนเองต่ำต้อย พวกเขาจึงตกอยู่ในสภาวะไร้อำนาจ (powerlessness) และอยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมปิดปาก เงียบ” (culture of silence) ที่ไม่ยอมคิดอะไร ไม่ชอบตั้งคำถามเฉื่อยชา ทำตัวเชื่องๆ ไม่ตื้อรื้อน และมักมองดูจากผู้กดขี่ด้วยความชื่นชมอยู่ในใจ ซึ่งผู้เขียนมีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอแนวคิดอันน่าสนใจของเขาในบทนี้

2.2.4 แนวคิดลักษณะโดยทั่วไปของสภาวะไร้อำนาจ

เปาโล แฟร์ มองว่าสภาวะไร้อำนาจของผู้ถูกกดขี่ เกิดจากเงื่อนไขแห่งความเป็นมนุษย์ของพวกเขา ทั้งหลายถูกเหยียดหยามและถูกทำลายลง (dehumanization) โดยผู้กดขี่ได้ปล้นความเป็นมนุษย์ของคนยากคน จนไป แต่ผู้ถูกกดขี่ไม่ลุกขึ้นสู้เพราะเกิด “ความกลัวที่จะมีเสรีภาพ” (fear of

freedom - อ้างจาก Freire, 1986 : 67) เสมือนนกที่ถูกขังอยู่ในกรงเป็นเวลาหลายปีจนเกิดความเคยชิน นกเหล่านี้มีคนหาอาหารมาให้โดยไม่ ต้องหากินเอง ปีกอ่อนแรงเนื่องจากไม่ได้บินมานาน วันหนึ่งเมื่อถูกปล่อยออกจากกรง นกเหล่านี้ก็จะไม่ไป ไหนแต่จะบินกลับเข้ากรงอีกเนื่องจากความกลัวที่จะต้องใช้ชีวิตอย่างเป็นอิสระ กลัวการเผชิญหน้ากับนกป่า และกลัวที่จะต้องหาอาหารกินเอง

กล่าวโดยสรุป ความกลัวที่จะมีเสรีภาพ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถูกกดขี่กับผู้กดขี่ ในแง่ที่ผู้กดขี่เป็นคนครอบงำทางความคิด เป็นผู้ตัดสินใจ เป็นผู้นำทาง ซึ่งทางสว่างให้แก่ผู้ถูกกดขี่ได้เดินตาม อันทำให้ในแต่ละวันผู้ถูกกดขี่ไม่ต้องคิดอะไร ไม่ต้องตัดสินใจอะไร มีหน้าที่ทำตามที่ผู้กดขี่บอก ลักษณะการชี้นำทางของผู้กดขี่เป็นไปอย่างรอบด้านทุกๆ เรื่องหลากหลายมิติ และประกอบด้วยหลายๆ รูปแบบ นับตั้งแต่การออกคำสั่ง บงการ การอบรมสั่งสอน และแนะนำด้วยเจตนาดี บางครั้งผู้ถูกกดขี่เลียนแบบทั้งๆ ที่ผู้กดขี่ มิได้ประสงค์ที่จะถ่ายทอดให้ทำตาม แต่ผู้ถูกกดขี่ก็ยังเดินตามอย่างว่านอนสอนง่าย เนื่องจากมีการปฏิบัติ เช่นนั้นมาจนติดเป็นนิสัย

ปัญหาการพึ่งพิงผู้ที่สูงส่งกว่า ทำให้ผู้ถูกกดขี่ขาดความเป็นตัวของตัวเอง และมีอาจสถาปนาอำนาจที่เป็นอิสระของตนเองได้ ในแง่นี้ การเสริมสร้างคุณค่าความเป็นมนุษย์ของพวกเขา (humanization) สามารถกระทำได้ดีก็ต่อเมื่อ พวกเขาจะต้องลุกขึ้นยืน เพื่อกระทำการต่อสู้อย่างเป็นอิสระ โดยมีเป้าหมายในการ ปลดปล่อย กล้าหาญที่จะสลัดผู้กดขี่ให้ออกไปจากวิถีชีวิตของพวกเขาเสีย โดยเชื่อมั่นว่า ตั้งแต่บัดนี้ ไปผู้ถูกกดขี่จะต้องเป็นตัวของตัวเอง ต้องตัดสินใจและรับผิดชอบต่อตนเอง พวกเขาจะต้องท้าทายอย่างกล้าหาญ โดยปราศจากความกลัวที่จะได้รับอิสรภาพ แต่เนื่องจากที่ผ่านมาผู้ถูกกดขี่ไม่เคยรับผิดชอบต่อตัวเองมาก่อน ดังนั้น ผู้ที่กระทำการต่อสู้เป็นครั้งแรก อาจจะถูกกลั่นแกล้งกว่าที่จะ “ปีกกล้าขาแข็ง” บินออกจากกรง” เคยถูกกักขังมาเป็นเวลาช้านานได้

ในกรณีของชาวนาผู้ยากจน ซึ่งมักยึดติดอยู่ในความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องโชคลางอย่างแน่นหนา ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้พวกเขากลายเป็นคนว่านอนสอนง่าย อันเป็นผลมาจากการถ่ายทอดต่อกันมาเป็นเวลานานร้อยๆ ปี การยึดมั่นในความเชื่อเรื่องบุญกรรม เชื่อในอำนาจลึกลับ อิทธิฤทธิ์ของพระเจ้า ในกรณีที่พวกเขาไม่สามารถค้นหาคำตอบให้แก่ตัวเองได้ว่า ทำไมพวกเขาจึงไม่ลุกขึ้นต่อสู้ ทั้งๆ ที่กำลังถูกกดขี่ขูดรีดอยู่ คนจนเหล่านี้มักให้คำอธิบายอย่างง่าย ๆ โดยผูกโยงเข้ากับเรื่องโชคลางว่า ความทุกข์ยากเดือดร้อนและการ กดขี่ที่กำลังได้รับนั้น เป็นไปตามพระประสงค์ของพระเจ้า ดังนั้นจึงไม่สามารถแก้ไขได้ เพราะเป็นการขัดต่อพระประสงค์ของพระองค์

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ถูกกดขี่โดยทั่วไปมักมองไม่เห็นคุณค่าของตัวเอง และควบคุมตัวเองไม่ได้ อันทำให้ พวกเขาประเมินตัวเองว่าไม่สามารถคิดหรือทำให้ชีวิตดีขึ้นกว่าเดิมได้เลย พวกเขาถูกบอกครั้งแล้วครั้งเล่าว่า พวกเขาไม่เห็นมีอะไรดีแม้แต่อย่างเดียว เป็นคนโง่เง่า มีแต่โรคภัยไข้เจ็บ เกียจคร้าน ไร้ประโยชน์ พวกเขาได้ยินคำบอกเล่าแบบนี้บ่อยครั้ง จนในที่สุดพวกเขาก็เป็นเช่นนั้นจริงๆ ตามคำบอกเล่าดังกล่าว ชาวนาจึงเกิด ความรู้สึกที่ตัวเองต่ำต้อย ความรู้สึกที่ตัวเองไม่มีความรู้อะไรเลย พวกเขา

ยอมรับอย่างสนิทใจว่าเป็นคน โง่เง่าจริงๆ โดยไม่เคยตั้งคำถาม/ไม่เคยเดือดเนื้อร้อนใจต่อคำดูถูกดูแคลนดังกล่าวแต่ประการใด ทั้งๆ ที่จริง แล้วความรู้ที่พวกเขามีอยู่ในตัวนั้นแหละ (อาทิ ความรู้ในการทำนา การเพาะปลูก สมุนไพร การเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ) เป็นความรู้ที่มีประโยชน์อย่างมหาศาล เป็นความรู้ที่เกิดจากการลองผิดลองถูกและสะสมมาใน ชีวิตประจำวันนับร้อยนับพันปี แท้จริงแล้วเป็นความรู้เกี่ยวกับคนและโลก ซึ่งถือเป็นสุดยอดของความรู้ทั้งหมดที่ได้รับมาจากมหาวิทยาลัยแห่งชีวิต แต่พวกเขาไม่ยอมรับว่าตัวเองเป็นผู้รู้ เพราะพวกเขาไม่เคยเชื่อและไม่เคยไวใจในความสามารถของตัวเองเลย

การไม่สามารถมองโลกตามสภาพที่เป็นจริง ทำให้ผู้ถูกกดขี่ยอมรับตัวเองว่า พวกตนเป็นเสมือน วัตถุชิ้นหนึ่งที่อาศัยอยู่ในโลกใบนี้ แต่จากข้อเท็จจริงที่ว่า การมีชีวิตอยู่ของพวกเขาไม่สามารถดำรงอยู่ได้ตามลำพัง เว้นเสียแต่จะต้องพึ่งพิงคนอื่นเท่านั้น ถึงแม้จะไม่ใช้การพึ่งพิงทางเศรษฐกิจ แต่ส่วนมากก็ต้องพึ่งพิงทางอารมณ์ เช่น ชาวนาไม่สามารถพัฒนาทางด้านวุฒิภาวะทางอารมณ์ได้อย่างเต็มที่ เมื่อแก้ปัญหาของครอบครัวไม่ได้ พวกเขาพากันดื่มเหล้าเพื่อคลายความทุกข์ หรือคนงานไม่สามารถแก้ปัญหาเรื่องค่าจ้าง ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงท้องได้ พวกเขา ก็จะหาทางออกด้วยการดูภาพยนตร์เพื่อความบันเทิง หรืออ่านหนังสือนวนิยายประโลมโลกเพื่อให้ลืมความทุกข์ยาก ซึ่งแฟร์รี่ ถือว่าลักษณะเช่นนี้ของคนจน เป็นการพึ่งพิงทางอารมณ์ของผู้ถูกกดขี่ที่มีจิตใจอ่อนแอทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป สภาวะไร้อำนาจที่เกิดขึ้นกับผู้ถูกกดขี่ เป็นความรู้สึกของคนชายขอบที่มองว่า พวกตนขาดความรู้ความสามารถ ไม่สามารถลุกขึ้นต่อสู้เพื่อเอาชนะอุปสรรคใดๆ ในชีวิต เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตัวเอง ครอบครัว และชุมชนให้ดีขึ้นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงส่งผลให้ผู้ถูกกดขี่มักมีความคิดพึ่งพิงคนอื่นที่มีความเข้มแข็งกว่าตน พร้อมกับเปิดรับให้เข้ามาชี้นำพวกตน ผู้ถูกกดขี่โดยทั่วไปมักมองไม่เห็นคุณค่าของตัวเอง กลับมองว่าความทุกข์ยากของพวกตนเกิดจากบุญกรรม และมีจำนวนไม่น้อยที่หาทางออกด้วยการ เสพติดความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ลืมความทุกข์ไปในแต่ละวัน

2.2.5 แนวคิดระบบการศึกษาแบบฟากธนาคาร์ กับสภาวะไร้อำนาจ

อาการสำคัญประการหนึ่งของ “สภาวะไร้อำนาจ” ที่มักเกิดขึ้นกับคนยากจนโดยทั่วไปก็คือ การตก อยู่ใน “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” (culture of silence - อ้างจาก Fritze, 2010) เปาโล แฟร์รี่ ได้กล่าวว่า “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” จะเกิดในกรณีที่ผู้ถูกกดขี่มีปฏิสัมพันธ์แบบเผชิญหน้ากับบุคคลที่มีสถานภาพสูง กว่า เช่น ระหว่างชาวนาในชนบทกับชนชั้นกลางในเมือง ระหว่างเศรษฐีกับผู้ยากไร้ ระหว่างนายจ้างกับ ลูกจ้าง ระหว่างคนเช่าที่นากับเจ้าของที่ดิน เป็นต้น ภายใต้บริบทของการปฏิสังสรรค์ดังกล่าว โดยทั่วไปคนที่รู้สึกตัวเองต่ำต้อยมักจะไม่แสดงความคิดเห็น ยินฟังคู่สนทนาที่สูงส่งกว่าอย่างตั้งใจและชื่นชม อาการปิดปากเงียบเมื่ออยู่ต่อหน้าบุคคลที่สูงส่งกว่าเกิดจากสภาวะขาดความเชื่อมั่นในตัวเองของผู้ถูกกดขี่ และการ ยอมจำนนต่อการถูกกดขี่ อันทำให้ผู้ยากไร้ต้องสูญเสียคุณค่าของความเป็นมนุษย์ไปอย่างสิ้นเชิง

แม้ว่า “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” เกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ แต่แฟร์เน้นย้ำถึงปัจจัยสำคัญ 2 ประการที่ ส่งผลให้ชาวบ้านผู้ไร้อำนาจตกอยู่ในสภาวะดังกล่าว ซึ่งก็คือ ปัจจัยแรก ระบบการศึกษาแบบฝากธนาคาร (banking concept of education) และปัจจัยที่สอง การรุกรานทางวัฒนธรรม (cultural invasion) ในส่วนนี้จะ ได้อธิบายถึงระบบการศึกษาแบบฝากธนาคาร ส่วนหัวข้อการรุกรานทางวัฒนธรรมจะได้นำเสนอใน ส่วนถัดไป ตามลำดับ

การศึกษาแบบฝากธนาคาร หมายถึง ระบบการศึกษาที่สังคมส่วนใหญ่ยึดถือและปฏิบัติกันอยู่ แฟร์ มองว่า ระบบการศึกษาดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นในโรงเรียนหรือนอกโรงเรียน จะมีลักษณะเน้นการสื่อสารทางเดียว โดยครูเป็นผู้บรรยายให้นักเรียนฟัง ในแง่นี้ อาจกล่าวได้ว่านักเรียนมีฐานะเป็นเพียงวัตถุ หรือเป็นเพียงผู้ถูกกระทำที่จะต้องนั่งฟังครูด้วยความอดทน ส่วนเรื่องที่น่ามาเล่า ซึ่งถือกันว่าเป็นความรู้ นั้น แท้จริงแล้วก็ เป็นเพียงความจริงที่ไร้ชีวิต หยุดนิ่ง ตายตัว ไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ทั้งสิ้น (motionless) นอกจากนี้ยังเป็นความรู้ที่คาดการณ์ว่าจะสามารถนำไปทำนายเหตุการณ์ต่างๆ ได้อย่างแน่นอน (Freire, 1986: chapter 2) กระนั้นก็ตาม ความรู้เหล่านี้กลับเป็นเรื่องที่ไม่เคยมีอยู่ในประสบการณ์ของนักเรียนเลยห่างไกลจากความเป็นจริงที่นักเรียนประสบในชีวิตของพวกเขา ส่วนการบรรยายหรือเล่าเรื่องของครูในชั้นเรียนนั้น ก็มีลักษณะเรียบๆ ของเสียงอ่านที่วิ่งไปกระทบโสตประสาทหูและก่อให้เกิดการได้ยิน (hearing) ซึ่งการบรรยายในลักษณะเช่นนี้ไม่ใช่การถ่ายทอดความคิดที่เปี่ยมล้นด้วยพลังอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ใดๆ ได้เลย ตัวอย่างเช่น ในชั้นเรียนครูสอนว่า “4 คูณ 4 เท่ากับ 16” หน้าที่ของผู้ถูกสอนก็คือ การจดบันทึก แล้วนำไปท่องจำอย่างซ้ำๆ ซากๆ จนขึ้นใจ โดยหาได้เข้าใจอย่างถ่องแท้ไม่ว่าสิ่งที่ครูสอนนั้นหมายถึงอะไร และเกี่ยวข้องกับชีวิตจริงของพวกเขาอย่างไร

ระบบการสอนที่เน้นบรรยายและเล่าเรื่องนี้ จะบ่มเพาะนิสัยนักเรียนให้กลายเป็นคนชอบจดจำ เนื้อหาต่างๆ ตามที่ครูเล่าให้ฟัง โดยการจดจำอย่างเป็นกลไก จำทุกถ้อยทุกคำมิให้ตกหล่น โดยครูจะเป็นผู้เติมความรู้ให้แก่ นักเรียน ความรู้ถูกเติมครั้งแล้วครั้งเล่า วันแล้ววันเล่า ส่วนนักเรียนที่รับเอาความรู้มาไว้ใน สมองก็มีฐานะไม่ต่างไปจาก “ถังขยะ” สำหรับบรรจุความรู้เหล่านั้น ยิ่งครูเติมความรู้ลงไปถังขยะให้เต็มมากเท่าไรก็จะถือว่าเป็นครูชั้นเยี่ยม ทำนองเดียวกัน นักเรียนสามารถทำหน้าที่เป็นถังขยะที่ดีได้ด้วยการรับขยะแห่งความรู้ทุกอย่างมาเก็บไว้ในสมองให้มากที่สุดอย่างว่านอนสอนง่าย ซึ่งสมองที่เปี่ยมล้นไปด้วยความรู้ดังกล่าวย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าเป็นนักเรียนระดับดีเยี่ยมเช่นเดียวกัน

“ระบบการศึกษาแบบฝากธนาคาร” โดยนักเรียนเก็บรวบรวมความรู้มาจากครู เพื่อนำมาสะสมไว้ในแต่ละวัน ระบบดังกล่าวเป็นการสื่อสารทางเดียว ทำให้ครูกับนักเรียนขาดการปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยตรง อย่างเสมอภาค เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสโต้ตอบระหว่างกัน โดยมีประสบการณ์ร่วมของทั้งสองฝ่าย เป็นตัวสื่อกลาง แต่ระบบการศึกษาที่ครอบงำสังคมอยู่หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ สิ่งที่ครู

สอนจะเน้นความรู้ นามธรรม ล่องลอย และหยุดนิ่ง เป็นความรู้ที่ครูนำไปฝากสะสมไว้ในสมองของผู้เรียนโดยผ่านการบรรยาย ส่วนนักเรียนก็ต้องนั่งฟังการเล่าเรื่องด้วยความอดทนเป็นเวลานานๆ ท่องจำซ้ำๆ ซากๆ วันแล้ววันเล่า เพื่อให้จดจำจนขึ้นใจ แน่นนอนที่สุด คงปฏิเสธไม่ได้ว่าระบบการศึกษาแบบนี้ย่อมทำให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ความรู้ของนักเรียนที่ฟังจะมีได้ ก็จะไม่เกินไปกว่าความรู้ที่ได้รับมาจากครูเท่านั้น

หน้าที่ของนักเรียนก็คือ นำเอาความรู้ที่ได้เหล่านั้นมาเข้าแฟ้มสมองและเก็บสะสมไว้ แต่สิ่งที่นักเรียนขาดก็คือ “ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์” ขาดการคิดไตร่ตรอง และขาดการซักถาม ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความรู้ที่เขาได้รับไม่น่าจะเป็น “ความรู้แท้จริง” เพราะเป็นความรู้แบบที่อู๋ ซึ่งไม่ได้รับการดัดแปลงให้เข้ากับกับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงใดๆ เป็นความรู้ที่ถูกยึดเยียดให้ อันเกิดจากกระบวนการถ่ายทอด ในห้องเรียนอันคับแคบ ที่มีอาณาไปประยุกต์ใช้เพื่อเชื่อมโยงให้เข้ากับโลกแห่งความเป็นจริงที่อยู่ใกล้ตัว ได้เลย (Freire, 1986: 46) อันตรงข้ามกับความรู้แท้จริง ซึ่งเกิดจากการถกเถียงดัดแปลงครั้งแล้วครั้งเล่า โดยคนที่มีชีวิตจิตใจ มีการตั้งคำถาม/ตั้งข้อสงสัยกับมันอย่างจริงจัง และมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ความรู้นั้นก้าว ท้นโลกและไล่ทันผู้อื่น เพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างแท้จริง

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนในระบบการศึกษาแบบฝากธนาคาร มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ (Freire, 1986 : 46-47)

1. ครูเป็นผู้สอน ในขณะที่นักเรียนเป็นผู้ถูกสอน
2. ระบบการศึกษานี้วางอยู่บนฐานคติที่ว่า “ครูเป็นผู้รู้ทุกอย่าง แต่นักเรียนเป็นผู้ไม่รู้อะไรเลย
3. ครูเป็นผู้คิด ในขณะที่นักเรียนเป็นเพียงวัตถุชิ้นหนึ่งที่ครูใช้ประกอบในการคิดเท่านั้น
4. กิจกรรมในห้องเรียน ครูเป็นผู้พูด ส่วนนักเรียนเป็นผู้ฟังและจดจำอย่างว่านอนสอนง่าย
5. ครูเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์/ระเบียบวินัย ส่วนนักเรียนเป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น
6. ครูเป็นผู้เลือกและยึดเยียดสิ่งที่เลือกให้ ส่วนนักเรียนมีหน้าที่รับสิ่งที่ครูมอบให้เท่านั้น
7. ครูเป็นผู้แสดงกิจกรรมทุกอย่าง ส่วนนักเรียนเป็นเพียงส่วนประกอบของการแสดงเท่านั้น
8. ครูเป็นผู้เลือกเนื้อหาการสอน โดยไม่เคยปรึกษานักเรียน
9. ครูมิได้แยกแยะระหว่าง “อำนาจของความรู้” กับ “อำนาจของความเป็นครูตามตำแหน่งทางวิชาชีพ” เมื่อครูนำ “อำนาจของความรู้” ไปปะปน/หลอมรวมกับ “อำนาจของความเป็นครู” จึงส่งผลให้ครูมี อำนาจสูงมาก เนื่องจากเป็นผู้ครอบครองทั้ง “อำนาจของความเป็นครู” และ “อำนาจของความรู้” ซึ่งอำนาจที่มีอย่างมหาศาลเช่นนี้ จะกลายเป็นอุปสรรคกีดขวางเสรีภาพในการคิดและแสดงความคิดเห็นของนักเรียน ผู้มีสมองว่างเปล่า

10. ในกระบวนการเรียนรู้ ครูเป็นผู้กระทำ ส่วนนักเรียนเป็นเพียงผู้ถูกกระทำเสมือนวัตถุที่ไร้ชีวิต

แนวคิดการเรียนการสอนแบบฟากธนาคารยึดถือฐานคิดร่วมกันว่า นักเรียนเป็นเพียงสัตว์โลกที่ต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม ในขณะที่โลกทางสังคมเปลี่ยนแปลงไม่ได้ มีแต่นักเรียน เท่านั้นที่จะต้องถูกสอนให้ปรับตัวเข้ากับโลกดังกล่าว โดยนักเรียนไม่ต้องมีความคิดสร้างสรรค์ใดๆ ไม่ต้องตั้งข้อสงสัย ไม่ต้องวิเคราะห์หรือวิพากษ์ต่อโลก สิ่งที่น่าย่ำก็คือ นักเรียนที่ดีจะต้องเชื่อฟังครู ไม่เกียง ไม่ต้องคิดมาก ระบบการศึกษาดังกล่าวนี้อาจหลอหลอมนักเรียนให้กลายเป็นคนหัวอ่อน เชื่อง และง่ายต่อการควบคุม

ภายในห้องเรียนแบบฟากธนาคาร จะมุ่งเน้นให้นักเรียนสะสมความรู้ที่ครูยึดยึดให้ได้อย่างที่สุด ผลเสียของวิธีการดังกล่าวก็คือ นักเรียนจะขาดจิตสำนึกของการวิพากษ์วิจารณ์ สมองของพวกเขาอมห่างไกลจากโลกแห่งความเป็นจริงเพราะไม่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิตที่เป็นจริง ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อ นักเรียนไม่ค่อยมีโอกาสได้พูด พวกเขาจึงไม่ถูกฝึกให้คิดวิเคราะห์ เมื่อไม่ได้คิดแก้ไขปัญหาเป็นเวลานานๆ จะทำให้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ของพวกเขาค่อยๆ หดหายไปเรื่อยๆ จนในที่สุดนักเรียนเหล่านี้จะถูกหลอ หลอมให้กลายเป็นคนหูเบาเชื่ออะไรง่ายๆ และเมื่อจบการศึกษาออกไป พวกเขาจะก้าวไปสู่โลกภายนอกในฐานะที่เป็นคนดีของสังคมแห่งการกดขี่ อันทำให้สังคมดังกล่าวนี้สามารถผลิตซ้ำระบบการกดขี่ที่ว่างอน สอนง่ายต่อไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีวันจบสิ้น

โมนัทศน์ว่าด้วยระบบการศึกษาแบบฟากธนาคาร วางอยู่บนฐานคิดที่แยกคนกับโลกออกจากกัน โดยมองว่าคนเป็นเพียงผู้มีชีวิตอยู่บนโลก มีชีวิตอยู่กับโลก โดยอยู่ร่วมกับคนอื่นๆ ในสังคม แนวคิดดังกล่าว มองว่า “คนเป็นเพียงผู้มองดูโลก แต่ไม่ใช่ผู้สร้างโลก” ไม่ใช่ผู้มีชีวิตที่มีจิตสำนึก ดังนั้นจึงไม่มี ความสามารถในการคิดไตร่ตรอง แต่เป็นเพียงหุ่นยนต์ที่พร้อมจะดูรับทุกสิ่งทุกอย่างจากโลกภายนอก เมื่อคนเป็นเพียงผู้เรียนรู้โลกภายนอกด้วยการถูกบอกให้ท่องจำอย่างเฉื่อยชา การศึกษาก็จะทำให้เขากลายเป็นเพียงวัตถุที่ถูกกระทำ (object) ถูกพัฒนา ถูกจัดการ และทำให้เขาต้องปรับตัวเข้ากับโลกภายนอก คนที่ได้รับการศึกษาก็คือ คนที่ถูกสอนให้รู้จักปรับตัว อันเป็นการพิสูจน์ว่า เขาเป็นบุคคลที่เหมาะสมสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลก ซึ่งก็คือ โลกของผู้กดขี่ ซึ่งแน่นอนที่สุดผู้กดขี่ย่อมต้องการให้ผู้ถูกกดขี่ปรับตัวให้เข้ากับโลกที่เต็ม ไปด้วยการกดขี่ขูดรีดที่พวกเขาสร้างขึ้น โลกแห่งนี้ต้องการนักเรียนที่ถูกทำให้เชื่องแต่เก่ง เพื่อพวกเขาจะได้ นำความรู้ไปใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพและควบคุม/บงการ ได้ง่าย ดังจะเห็นว่าการศึกษาแบบนี้หล่อ หลอมนักเรียนให้เชื่อฟัง/ว่างอนสอนง่าย โดยไม่เคยใช้ความคิด ไม่เคยโต้เถียง มีนิสัยชอบฟังฟังผู้อื่นในการ ตัดสินใจจนเคยชิน จนเกิดความกลัวที่จะมีเสรีภาพ (fear of freedom) ไม่มั่นใจว่าตนเองจะสามารถมีชีวิตอยู่ ได้อย่างอิสระโดยไม่ฟังฟังผู้อื่น เปรียบเสมือนนกที่ถูกขังอยู่ในกรงเป็นเวลานาน จนไม่กล้าบินขึ้นสู่ท้องฟ้า ซึ่งเป็นปกติธรรมชาติที่นกซึ่งไม่เคยลี้มรสแห่งเสรีภาพ ย่อมมีอาจทราบได้ว่าเสรีภาพนั้นมีค่าควรแก่การ

แสวงหาเพียงใด นักเหล่านี้จึงไม่สามารถคิดเป็นอย่างอื่นไปได้ นอกจากความวิตกเมื่อเสรีภาพกำลังจะมาถึง เนื่องจากความกลัวจึงทำให้ไม่กล้ายืนบนขาตัวเอง

ยิ่งไปกว่านั้น การศึกษาแบบฝากธนาคารยังเน้นสอนความรู้นามธรรม ที่เชื่อว่าความรู้ที่ถูกต้อง จะต้องเป็นนามธรรมและเป็นสากล รวากับว่าสรรพสิ่งมีคุณสมบัติคงที่ตายตัว หยุดนิ่ง เป็นกลาง อันเป็น การทำลายจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ของผู้เรียน หยุดยั้งพลังสร้างสรรค์ของนักเรียน และทำให้ผู้เรียนเชื่อง หลงเชื่อแต่สิ่งที่ถูกกรอกใส่หูอย่างง่าย ๆ เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์ของผู้กดขี่ ไม่กล้าตั้งคำถามเพราะ กลัวผู้กดขี่จะไม่พอใจ ระบบการศึกษาแบบนี้ต้องการควบคุมวิถีคิดและการกระทำของผู้เรียนเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์ของผู้กดขี่ ก็คือ ต้องการเปลี่ยนจิตสำนึกของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนปรับตัวเข้ากับโลก ภายนอกที่เต็มไปด้วยการกดขี่ชู้ดรีดได้อย่างเหมาะสม แต่พวกเขาไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงโลก เพื่อสร้าง สภาพแวดล้อมที่ปราศจากการกดขี่แต่ประการใด นักเรียนในห้องเรียนแบบฝากธนาคารจะไม่มี ความมั่นใจ ในตัวเองอย่างแท้จริง พวกเขาจะมองความจริงแบบแยกส่วน ตามลักษณะของความรู้ที่แยกออกเป็นส่วนๆ ที่ ครูสั่งสอนพวกเขา นอกจากนี้พวกเขายังมองสังคมที่เป็นอยู่ (ซึ่งเต็มไปด้วยการชู้ดรีด) ว่าเป็นสังคมที่ ยุติธรรมและมีกาจัดระเบียบดีอยู่แล้ว แต่คนยากคนจนผู้ยากไร้ต่างหากที่เปรียบเสมือน “ผู้ป่วย” คนจน เหล่านี้จึงเปรียบเสมือน “เชื้อโรค” ที่อาศัยอยู่ในสังคมที่มีการจัดระเบียบและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ในแง่นี้จึงทำให้ไม่จำเป็นต้องกระทำการเปลี่ยนแปลงสังคมใดๆ เพราะสังคมที่ดำรงอยู่เป็นสังคมที่ดีอยู่แล้ว ในทางตรงข้าม สิ่งที่ต้องการเปลี่ยนแปลง ก็คือ ตัวของผู้ถูกกดขี่เองต่างหาก ที่เปรียบเสมือนเชื้อโรค (เกียจคร้าน โง่เง่า ชี้อมา) ซึ่งถือว่าเป็นส่วนเกินของสังคมที่มีอาจนำมาผนวกเข้าสู่ระบบสังคมได้อย่างกลมกลืน

แฟร์ร มองว่า แท้จริงแล้วผู้ถูกกดขี่มิใช่ “เชื้อโรค” หรือคนที่อยู่ภายนอกระบบสังคมแต่ประการใด ในทางตรงข้าม พวกเขาต่างอาศัยอยู่ภายในสังคมต่างหาก เพียงแต่สังคมมิได้มีความสมบูรณ์อย่างที่เข้าใจกัน แท้จริงแล้วโครงสร้างทางสังคมต่างหากที่เจ็บป่วย/พิกลพิการ อันทำให้ผู้ถูกกดขี่มีชีวิตที่ทุกข์ยากแสนเข็ญ เนื่องจากพวกเขา “มีชีวิตอยู่เพื่อคนอื่น” (being for others) ขาดความเป็นตัวของตัวเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ หนทาง ในการแก้ไขที่ถูกต้องสำหรับเปาโล แฟร์ร จึงมิใช่การเปลี่ยนแปลง/บำบัดเยียวยาผู้ถูกกดขี่ให้ปลอดจากเชื้อ โรค เพื่อจะได้ผนวกพวกเขาให้เข้าไปอยู่ในระบบของสังคมได้อย่างมีบูรณาการแต่ประการใด เพราะแท้จริง แล้วผู้ถูกกดขี่มิได้เจ็บป่วย และพวกเขาก็อาศัยอยู่ภายในระบบสังคมมาก่อนแล้ว (มิได้อยู่ภายนอก) ในทางตรงข้าม ระบบสังคมต่างหากที่พิกลพิการ เนื่องจากเป็นระบบที่เอื้ออำนวยให้เกิดการกดขี่ชู้ดรีด พร้อมๆ กับ เบียดขับคนยากไร้จนไม่มีพื้นที่สำหรับพวกเขาอีกต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ แฟร์รมองว่าเราควรจะต้องหัน กลับไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมเสียใหม่ เพื่อสร้างสังคมที่เอื้ออำนวยให้คนยากคนจนมีความมั่นใจ ในตัวเอง กล้าลุกขึ้นยืนเพื่อแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง และสามารถยืนอยู่ได้อย่างสง่าบนขาทั้งสองของ พวกเขา

ตน ซึ่งก็คือ “การอยู่เพื่อตัวเอง” (being for themselves) แพร์รี่ มีความเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมดังกล่าวนี้ จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อสังคมมีความกล้าหาญที่จะกระทำการมาปณกิจระบบ การศึกษาแบบฝากธนาคาร พร้อมๆ กับการสถาปนาระบบการศึกษาแบบใหม่ที่มีเป้าหมายในการเสริมสร้างจิตสำนึกที่แจ่มชัด หรือที่เรียกว่า “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) ให้แก่ผู้เรียน (1986: 50 - 59) (ในส่วนนี้ผู้เขียนจะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไปอีก)

2.2.6 แนวคิดการรุกรานทางวัฒนธรรม กับภาวะไร้อำนาจ

เงื่อนไขที่สอง ที่เอื้ออำนวยให้เกิด “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” ได้แก่ การรุกรานทางวัฒนธรรม (cultural invasion) ผู้รุกรานทางวัฒนธรรมในที่นี้ คือ ประเทศตะวันตก สหรัฐอเมริกา หรือผู้รุกรานในประเทศเดียวกัน ซึ่งก็คือสังคมเมือง และชนชั้นนำต่างๆ การรุกรานทางวัฒนธรรมปรากฏให้เห็นในหลากหลายรูปแบบ นับตั้งแต่การบีบบังคับ/ยึดเหยียดให้ผู้ยากไร้รับวัฒนธรรมของตน การโฆษณาชวนเชื่อ การหลอกล่อจูงใจ ไปจนถึงการเลียนแบบวัฒนธรรมด้วยความสมัครใจ

ประเด็นสำคัญของการรุกรานทางวัฒนธรรมมิใช่อู่ที่วิธีการรุกราน แต่อยู่ที่วิถีคิดของชาวบ้านเอง ต่างหาก เมื่อพวกเขาเผชิญหน้ากับผู้รุกราน (ชาวตะวันตก หรือชาวเมือง) ชาวบ้านจะรู้สึกว้า วัฒนธรรมของตนต่ำ และคิดว่าวัฒนธรรมของผู้รุกรานเหนือกว่าอย่างเทียบกันไม่ได้ (Freire, 1986: 122) อันส่งผลให้ชาวบ้านขาดความมั่นใจในตัวเอง สิ่งก็ตามมาก็คือ พวกเขาต่างพากันละทิ้งวัฒนธรรมของตนพร้อมๆ กับเปิดรับเอาค่านิยม บรรทัดฐาน มาตรฐาน และเป้าหมายของผู้รุกรานมาเป็นของตนอย่างรวดเร็ว ซึ่งโดยทั่วไป มักพบว่าชาวบ้านรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกแต่เพียงเปลือกนอก โดยมีได้นำเอาสาระแท้จริงอันเป็น แก่นของวัฒนธรรมนั้นติดมาด้วย สิ่งที่ได้รับมาจึงเป็นเพียงรูปแบบแต่มิได้เข้าใจถึงความหมายที่บรรจุอยู่ใน เนื้อหาอย่างแท้จริงแต่ประการใด กระนั้นก็ตาม ผลของการคุกคามคุกคามรุกรานทางวัฒนธรรมของตัวเอง มองไม่เห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน เป็นการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ของชาวบ้านเองอย่าง รุนแรง ขณะเดียวกันก็ยังสามารถสถาปนา “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” ให้เจริญงอกงามขึ้นอย่างได้ผลอีกด้วย

ชุมชนของคนยากคนจนในเขตชนบทหรือชุมชนแออัดในเขตเมืองใหญ่ ต่างเป็นสังคมที่ถูกรุกรานทางวัฒนธรรมมากที่สุด สังคมเหล่านี้ยอมรับวัฒนธรรมใหม่ๆ จากภายนอกอย่างง่ายดาย ไม่เลือกสรร ไม่ตั้งคำถามพร้อมๆ กับละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมของพวกตนลงอย่างไม่เหลือเยื่อ ไม่เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ขาดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมดั้งเดิม ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชนและดำรงอยู่มาเป็นเวลาช้านานเหมือนจะกลายเป็นความล้าสมัย บ้านนอก ด้อยพัฒนา อันเป็นปมที่น่าอับอาย ในทางตรงข้าม พวกเขากลับไปหลงใหลชื่นชมในความทันสมัยแบบตะวันตกอย่างไรเหตุผล ยิ่งไปกว่านั้นวัฒนธรรมใหม่ที่รับมาจริงแล้วต่างเป็น “วัฒนธรรมที่แปลกแยก” (alienated culture) และสืบทอดต่อไปยังลูกหลานผ่านการ เลี้ยงดูในครอบครัวและการสอนเด็กๆ ในโรงเรียน ซึ่งทั้งในบ้านและในโรงเรียนต่างมีวิธีการอบรมเลี้ยงดูในลักษณะของการปิดกั้น/ควบคุมอย่างเข้มงวด ห้ามเถียง

ห้ามคิดนอกกรอบ เน้นเชื่อฟังผู้ใหญ่โดยไม่ต้องคิดเอง ไม่ต้องตั้งคำถาม (Freire, 1986: 121 - 124) จึงอาจกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่าการสื่อสารทางเดียว ในครอบครัวได้ทำลายความคิดสร้างสรรค์ของเด็กลงอย่างสิ้นเชิง พร้อมๆ กับหล่อหลอมวัฒนธรรมปิดปาก เจียบลงบนเรือนร่างของเด็กอย่างฝังแน่น ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวดังกล่าวนี้ เป็นการส่ง บรรยากาศแห่งการกดขี่ เด็กจะเติบโตขึ้นภายในบ้านที่กดขี่ และในที่สุดเขาก็จะกลายเป็นผู้ใหญ่ที่กดขี่ต่อไปอีก เมื่อเขามีลูกเขาก็จะใช้วิธีการรุกรานทางวัฒนธรรมแบบเดิมต่อไป นั่นคือการผลิตซ้ำวัฒนธรรมปิดปาก เจียบลงบนเรือนร่างของลูกให้สืบทอดต่อไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด

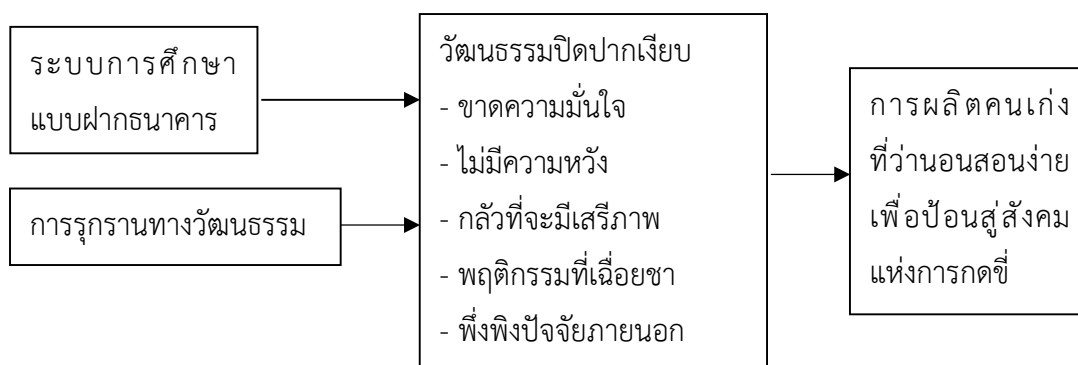
ส่วนในโรงเรียน เด็กๆ จะถูกทำให้กลายเป็นเพียงถังขยะที่อัดแน่นไปด้วยความรู้ โดยผ่านกระบวนการเรียนการสอนที่มีการแบ่งแยกอำนาจระหว่างครูที่เชื่อว่าจะต้องเป็นผู้รู้ในทุกๆ เรื่องกับนักเรียน ที่ไม่รู้อะไรเลย และเมื่อพวกเขาเรียนในระดับสูงขึ้นเรื่อยๆ ก็จะถูกเปลี่ยนเป็นปัญญาชนที่แยกตัวเองออกจาก ประชาชนทั่วไป วงจรอุบาทว์ก็จะหมุนเวียนกลับมาที่เดิม เมื่อพวกเขามองว่าปัญญาชนเฉกเช่นพวกตนเป็นผู้ที่มีความรู้และเป็นผู้รู้ดีไปเสียทุกๆ เรื่อง ในขณะที่ชาวบ้านคือผู้ที่ไม่รู้อะไรเลย อันทำให้ปัญญาชนที่ลงไปทำงานกับชาวบ้านมักจะถูกดูแคลนชาวบ้าน โดยไม่เคยฟังเสียงของชาวบ้านเลย ส่วนตัวของชาวบ้านเองก็ มองว่าพวกตนด้อยต่ำและโง่เง่า แท้จริงแล้วชาวบ้านเหล่านี้ต่างตระหนักเป็นอย่างดีว่าหากเปล่งเสียงออกไป เสียงของพวกตนก็จะแผ่วเบา มักจะไม่ถูกได้ยิน ไม่ถูกรับฟัง เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อคำพูดของชาวบ้านเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์และไร้ค่า พวกเขาจึงยอมตกอยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมปิดปากเจียบ” ต่อไปอย่างสงบเสงี่ยมเจียมตัว ซึ่งดูจะปลอดภัยกว่า ภายใต้สังคมที่เต็มไปด้วยการกดขี่ชุดรีดบนโลกใบนี้

“วัฒนธรรมปิดปากเจียบ” เกิดขึ้นและถูกผลิตซ้ำต่อมาเป็นเวลายาวนาน เนื่องจากคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของชาวบ้านถูกทำลายลงเรื่อยๆ ยิ่งพวกเขาเห็นว่าตนเองต่ำต้อย มีอายยึบบนขาของตัวเองได้ พวกเขาก็ยิ่งต้องการฟังฟังชนชั้นนำ ฟังฟังสิ่งเหนือธรรมชาติเพื่อเสริมให้เกิดความมั่นใจในการดำเนินชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น ระบบการศึกษาแบบฟากธนาคารได้ทำลายความคิดไตร่ตรองและทำลายการพูดออกเสียงให้คนอื่นได้ยินของชาวบ้าน รวมทั้งการรุกรานทางวัฒนธรรมที่ตอกย้ำให้ชาวบ้านยิ่งขาดความเชื่อมั่นในตัวเองเกิน กว่าที่จะอ้าปากส่งเสียงพูดออกมาได้ การรุกรานทางวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาของผู้กดขี่ ที่ต้องการ ให้ผู้ถูกกดขี่ถูกอบรม/ขัดเกลาให้กลายเป็นคนเก่งที่ว่่านอนสอนง่าย อันทำให้พวกเขาสามารถควบคุมผู้ถูกกดขี่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงดูเหมือนว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะสถาปนาอำนาจของชาวบ้านให้ เกิดขึ้น ถ้าชาวบ้านยังคงฟังฟังชนชั้นนำ และฟังฟังสิ่งเหนือธรรมชาติ ดังนั้น ขบวนการต่อสู้เพื่อคนจน จะต้องเริ่มต้นด้วยการสลาย “วัฒนธรรมปิดปากเจียบ” ก่อน พร้อมๆ กับเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้พูด ได้คิด ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในแต่ละวันของพวกเขากันอย่างจริงจัง ซึ่งการรับฟังเสียงของชาวบ้านจะเป็นเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้พวกเขาได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการไตร่ตรองกันอย่างจริงจัง พวกเขาจะต้องกล้า

หาญที่จะถอนตัวออกห่างจากผู้กดขี่ เพื่อจะได้มีโอกาสมองโลกด้วยทัศนคติของตนเอง อันจะทำให้สามารถคิดแตกต่างไปจากผู้กดขี่ได้

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของ เปาโล แฟร์ร เกี่ยวับสภาวะไร้อำนาจของคนชายขอบ โดยทั่วไป มัก แสดงออกในรูปของ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” อันเป็นลักษณะนิสัยที่ไม่ค่อยอยากแสดงความคิดเห็นเมื่อ อย่งต่อหน้าผู้อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการปฏิสังสรรค์กับผู้ที่มิมีสถานภาพสูงกว่า ซึ่ง การไม่พูดทำให้ ชาวบ้านไม่ต้องคิด และการไม่ได้ใช้ความคิดนานๆ จะส่งผลให้ชาวบ้านคิดไม่เป็น เปาโล แฟร์ร มองว่า “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” ดังกล่าวเกิดจากเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการ คือ ระบบ การศึกษาแบบฝากธนาคาร และการรุกรานทางวัฒนธรรม โดยสังคมแห่งการกดขี่ต้องการสร้างคนให้ ยึดติด/ฝังแน่นอยู่ใน “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” เพื่อต้องการผลิตคนที่มีคุณสมบัติอันพึงประสงค์ สำหรับป้อนเข้าสู่ระบบสังคมประเภทนี้ ซึ่งก็คือ “ต้องการผลิตคนเก่งที่อ่านสอนง่าย” นั่นเอง

แผนภาพที่ 4.1 เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้เกิดสภาวะไร้อำนาจ

กล่าวโดยสรุป แนวคิดของเปาโล แฟร์ร ว่าด้วย “สภาวะไร้อำนาจ” (powerlessness) ของชาวบ้านปรากฏให้เห็นในรูปของ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” เนื่องจากเสียงของคนจนโดยปกติมักจะ ไม่ถูกได้ยิน ซึ่งมีสาเหตุ 2 ประการ คือ 1) สังคมมองว่าชาวบ้านไร้การศึกษาและไร้เวลา ดังนั้นสังคม จึงไม่สนใจฟังเสียงของ ชาวบ้านที่ไร้ประโยชน์ และ 2) ชาวบ้านเองก็เชื่อว่าเสียงของพวกตนไร้คุณค่า เพราะอยู่ในวัฒนธรรมอันด้อยต่ำ อันส่งผลให้พวกเขาขาดความมั่นใจในตัวเอง ไม่กล้ายืนบนขาตัวเอง แต่ชอบพึ่งพิงคนอื่นมากกว่าวิธีคิดเช่นนี้ถูกผลิตซ้ำไปเรื่อยๆ โดยผ่านระบบครอบครัวและระบบ การศึกษาแบบฝากธนาคาร ซึ่งได้ทำลาย ความคิดไตร่ตรอง การวิเคราะห์ และการพูดออกเสียงของ ชาวบ้าน รวมทั้งการรุกรานทางวัฒนธรรมยิ่งตอก ย้ำให้ชาวบ้านขาดความเชื่อมั่นในตัวเอง เกินกว่าที่ จะอ้าปากส่งเสียงพูดออกมาได้

ภายใต้สภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ กระบวนการเสริมพลังของชาวบ้าน (empowerment) จะ เกิดขึ้น ไม่ได้เว้นเสียแต่จะต้องสลาย “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” เสียก่อน เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ ใช้ความคิด วิเคราะห์ และพูดออกมา เหล่านี้ต่างเป็นกิจกรรมที่จะทำให้พวกเขามีโอกาสได้ใช้ความคิด

สร้างสรรค์ในการ คิดไตร่ตรอง พร้อมกับปลดปล่อยผ่านการเปล่งเสียงออกมาดังๆ เปาโล แฟร์ร มี ความเชื่อมั่นในกระบวนการ สร้างจิตสำนึกให้แก่ชาวบ้าน โดยผ่านกิจกรรมสารเสวนาขนาดเล็กที่ไม่ เป็นทางการ (informal small-scale dialogue) หรือที่เขาเรียกว่า “กลุ่มวัฒนธรรม” (cultural circle) (Freire, 1986: 38 - 39) เพื่อเอื้ออำนวยให้ ชาวบ้านที่ประสบปัญหาและมีความต้องการ ร่วมกัน ได้มีโอกาสร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันและกัน อย่างเต็มที่ กิจกรรมดังกล่าวจะเป็น เงื่อนไขให้ความคิดสร้างสรรค์ของพวกเขาเบ่งบานออก พร้อมๆ กับบ่ม เพาะความมั่นใจ และยกระดับ “จิตสำนึกอันแจ่มชัด” หรือที่เรียกว่า “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) ของตนเองให้สูงขึ้น

เปาโล แฟร์ร มีความเห็นว่า ผู้ถูกกดขี่ต้องสูญเสียคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตนเองไปจน หมดสิ้น (absolute dehumanization) ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้ ผู้ถูกกดขี่จะต้องปลดปล่อยตัวเอง ให้เป็นอิสระจากผู้ กดขี่ เพื่อจะได้ลุกขึ้นยืนอย่างมั่นคงและมีความมั่นใจที่จะกำหนดชะตาชีวิตของ ตัวเอง พวกเขาจะต้องเลิกกลัวที่จะมีเสรีภาพ (fear for freedom) รวบรวมจิตใจอันหนักแน่นเพื่อจะ ได้บินออกกรงขังด้วยความกล้าหาญ ซึ่งในขั้นตอนนี้จำเป็นต้องจัดการศึกษาให้แก่ผู้ถูกกดขี่ ใน ฐานะเป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความเป็นมนุษย์และมีเป้าหมายเพื่อการ ปลดปล่อย เพื่อช่วยให้พวกเขาเป็นอิสระและสามารถ ตัดสินใจกำหนดชีวิตของพวกเขาเอง การศึกษา เพื่อการปลดปล่อยจะช่วยให้ผู้ถูกกดขี่เข้าใจถึงสภาพการณ์ที่ กำลังเกิดขึ้น สามารถนำมาไตร่ตรอง และมองเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่ อนาคตที่ดีกว่าเดิม (Freire, 1986: 60 - 76)

ผู้ถูกกดขี่จะสามารถปลดปล่อยตนเองออกจากโซ่ตรวนที่พันธนาการพวกเขาไว้ ก็ต่อเมื่อเขา ได้รับรู้ ถึงสภาพที่แท้จริงของการกดขี่ เขาจะต้องเข้าใจว่าการถูกกักขังทางความคิดที่กำลังประสบอยู่ นั้น เป็นเพียง สถานการณ์ที่บีบคั้นในบริบทอันเฉพาะเจาะจงแบบหนึ่ง ที่พวกเขาสามารถเปลี่ยนแปลง มันได้ แต่ถ้าปราศจากการรับรู้เช่นนี้เสียแล้ว ผู้ถูกกดขี่ก็จะหมดกำลังใจต่อสู้ เพราะคิดว่าตนเองไม่ สามารถเปลี่ยนแปลงอะไรได้เลย นอกเสียจากต้องยอมรับต่อสถานะที่เป็นอยู่เท่านั้น บางครั้งผู้นำ ปฏิวัติหรือปัญญาชน” หน้าที่ปรารถนาดี พวกเขาต้องการต่อสู้เพื่อผู้ถูกกดขี่อย่างแท้จริง แต่เขาไม่เชื่อ ว่าผู้ถูกกดขี่จะคิดเอง/วิเคราะห์เองได้เป็น ดังนั้นเขาจึงลงมือให้การช่วยเหลือด้วยการเข้าไปแก้ไข ปัญหาให้แก่ผู้ถูกกดขี่ไปเสียทุกอย่าง ซึ่งแท้จริงแล้ววิธีดังกล่าวนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้ผู้ ถูกกดขี่แก้ปัญหของตนเองไม่เป็น คงปฏิเสธไม่ได้ว่าผู้นำที่ต้องการทำงานกับชาวบ้านผู้ยากไร้ นั้น จะต้องสำรวจตัวเองให้ถี่ถ้วนเสียก่อนว่า ตนเองมีความเชื่อมั่นในความสามารถของเพื่อนมนุษย์มาก น้อยแค่ไหน ซึ่งแน่นอนที่สุดการเข้าหาประชาชน จะต้องใช้วิธีการเป็นเพื่อนที่มีความเสมอภาคกัน อย่างแท้จริง จึงจะสามารถเข้าใจชีวิตและพฤติกรรมของผู้ถูกกดขี่ได้ และด้วยการทำความเข้าใจต่อวิถี ชีวิตของผู้ยากไร้เหล่านั้นอย่างแท้จริงเท่านั้น จึงจะทำให้สามารถ มองเห็นโครงสร้างของการกดขี่ได้ อย่างชัดเจน

การเปลี่ยนวิธีการมองตนเองของผู้ถูกกดขี่เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อตัวเองอย่างแจ่มชัด จะต้องเริ่มต้นด้วยการมองตนเองเสียใหม่ โดยมองว่าตนเองเป็นผู้ที่มีคุณค่าเช่นเดียวกับคนอื่นๆ และการมองมนุษย์ด้วยสายตาที่เต็มไปด้วยความเชื่อมั่น ซึ่งจะต้องชี้ให้ผู้ยากไร้เห็นว่า สาเหตุที่พวกเขาไร้ความสามารถจนทำอะไรๆ ไม่ได้ นั่นไม่ใช่เป็นเพราะเขาเกียจคร้านหรือโง่เขลา (อย่างที่ผู้กดขี่และสังคมส่วนใหญ่เชื่อกัน) แต่เป็นเพราะเขาถูกเอารัดเอาเปรียบต่างหาก สำหรับการต่อสู้เพื่อปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่นั้น จะต้องไม่หยุดอยู่ เพียงขั้นตอนที่ทำให้ผู้ถูกกดขี่เข้าใจอย่างแจ่มชัดว่าพวกตนถูกกดขี่ (แล้วก็จะจบ) ในทางตรงข้าม จะต้องดำเนินการต่อไปด้วยการลงมือทำ ลงมือแก้ไขปัญหาย่างต่อเนื่อง ซึ่งเครื่องมือที่ใช้ในทางปฏิบัติก็คือ “สาร เสวนาอย่างวิพากษ์” (Critical dialogue) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการต่อสู้และปลดปล่อยตนเองออกจากห้วงโศกแห่งการกดขี่ เนื้อหาของสารเสวนาควรจะเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงที่ผู้ยากไร้ประสบอยู่ในแต่ละวัน ซึ่งการเคลื่อนไหวในภาคปฏิบัติจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสื่อสารกับมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม่ควรใช้รูปแบบการสื่อสารแบบเดิมๆ ที่เคยใช้กัน เช่น การใช้คำขวัญ การปลุกกระดม การโฆษณาชวนเชื่อ และการออกแถลงการณ์ เพราะรูปแบบเหล่านี้เน้นการสื่อสารทางเดียวที่มีเป้าหมายเพื่อเกลี้ยกล่อมมวลชน ให้เชื่อตามอันเป็นการต่อสู้ที่ยังมีความล้มเหลวเนื่องจากเป็นการผลิตซ้ำ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” ให้คงอยู่อย่างเข้มแข็งต่อไป

การปฏิบัติที่แท้จริง มิใช่ในร่างแผนอยู่ภายในห้องประชุม แต่เป็นกระบวนการ ไตร่ตรองและลงมือ ปฏิบัติจริง โดยกระทำร่วมกันเป็นกลุ่มขนาดเล็กที่ไม่เป็นทางการที่เรียกว่า “กลุ่มวัฒนธรรม” ผู้นำต้องเชื่อมั่นและไว้วางใจต่อมวลชน เชื่อว่าผู้ยากไร้ทุกคนรู้จักคิด รู้จักวิเคราะห์ และใช้เหตุผลได้ด้วยตนเอง สิ่งหนึ่งที่ผู้นำปฏิบัติจะต้องหลีกเลี่ยง ก็คือการใช้จุดอ่อนของมวลชนมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ เช่น เมื่อทราบว่ามีลักษณะอ่อนแอทางอารมณ์และชอบฟังฟังผู้ที่มีสถานภาพสูงกว่า นักปฏิบัติที่มักง่ายก็จะถือโอกาสนี้โน้มน้าวมวลชนผู้ยากไร้ให้หันมาเชื่อมั่นและศรัทธาในตัวผู้นำ ตระกะเบาๆ ก็คือ หากสามารถเคยกล่อมให้มวลชนเชื่อในผู้นำได้สำเร็จก็จะสามารถชักจูงให้พวกเขาเดินตามขบวนการต่อสู้เพื่อก้าวไปสู่ ชัยชนะได้ในที่สุด แต่อย่างไรก็ตามการทำเช่นนี้ยิ่งเป็นการตอกย้ำวัฒนธรรมการฟังฟังภายนอก แต่กลับ ละเลยที่จะเน้นย้ำให้มวลชนยืนบนขาตัวเอง ในกรณีดังกล่าวนี้ แม้ว่าการต่อสู้ของมวลชนจะประสบ ความสำเร็จ แต่แท้จริงแล้วในระยะต่อมาขบวนการปฏิบัติก็จะค้นพบว่าพวกเขายังไม่ได้รับชัยชนะ เพราะมวลชนยังคงมีสภาพอ่อนแอ ไม่ยอมยืนบนขาตัวเอง และคิดไม่เป็น ผลของการปฏิบัติที่ออกมาในลักษณะ เช่นนี้ก็จะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แต่ประการใด

การปฏิบัติที่แท้จริงจะต้องเปลี่ยนลักษณะนิสัยของมวลชนที่ชอบฟังฟังคนอื่น ให้หันมาฟังฟังตนเอง จะต้องทำให้มวลชนสามารถลุกขึ้นมายืนบนขาทั้งสองของตนเองให้ได้ จะต้องทำให้ผู้ถูกกดขี่สามารถ ปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระอย่างแท้จริง ซึ่งคงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าอิสรภาพไม่ใช่ของขวัญที่ผู้นำปฏิบัติจะนำไปมอบให้แก่มวลชนได้อย่างง่ายๆ ในทางตรงข้ามมวลชนจะต้องขวนขวาย

ไขว่คว้าหามาด้วยตัวของพวกเขาเอง การปฏิบัติจึงเป็นการปลูกฝังความมั่นใจในความสามารถของพวกเขา และวิธีที่ดีที่สุดของการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกอันยิ่งใหญ่ก็คือ “สารเสวนาอย่างวิพากษ์” (Critical dialogue) เสรีภาพจะเกิดขึ้น ได้ก็ต่อเมื่อทุกคนได้มีส่วนร่วมในการต่อสู้อย่างจริงจัง โดยในกระบวนการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ผู้นำจะต้องทำร่วมกับประชาชน ไม่ใช่เป็นการทำเพื่อประชาชน

เป้าหมายในการต่อสู้ ก็คือ “เพื่อฟื้นฟูคุณค่าของความเป็นมนุษย์” ให้กลับคืนมา อันหมายถึง การดำเนินชีวิตประจำวันที่ชาวบ้านเป็นผู้ใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพื่อตัวของพวกเขาเอง ดังนั้นชาวบ้าน จะต้องกล้าตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ต่างๆ กล้าคิดและทำในสิ่งที่ไม่เคยคิด/ ไม่เคยทำมาก่อน ปัจจัยสำคัญในการต่อสู้ก็คือ การพัฒนาความสำนึกที่แท้จริง ซึ่งเป็นวิธีที่จะนำตัวเองออกไปสู่สภาพแวดล้อมภายนอกพร้อมกับใช้ความสามารถที่มนุษย์มีอยู่ (ซึ่งก็คือ ความสามารถในการคิดวิพากษ์) (Lyons, 2001; Marguerite & Rivage-Seul, 1994) ดังนั้นจึงเป็นกระบวนการสร้าง “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) อันหมายถึง ความสามารถในการวิเคราะห์ วิพากษ์ วิจัย เพื่อทำความเข้าใจต่อโครงสร้างทางสังคมที่มีการกดขี่ขูดรีด ได้อย่างแจ่มชัด และพร้อมที่จะลงมือปฏิบัติการร่วมกับคนอื่นๆ เพื่อสรรค์สร้างโลกใหม่ ที่มีความเป็นมนุษย์ มากขึ้นกว่าเดิมด้วยน้ำมือของพวกเขาเอง

2.2.7 แนวคิดการศึกษาที่เน้นการค้นหาปัญหา: กลไกขับเคลื่อนเพื่อการเสริมพลังชุมชน

แน่นอนที่สุด การปลดปล่อยผู้ถูกกดขี่จะต้องเริ่มต้นด้วยการฉีกกรอบการศึกษาแบบฝัก หนาเคารเสี้ยก่อน พร้อมๆ กับการสถาปนาระบบการศึกษาแบบใหม่ที่มีเป้าหมายในการเสริมสร้าง “มโนธรรมสำนึก” แก่ผู้เรียนเป็นสำคัญ การศึกษาระบบใหม่ไม่ได้มุ่งให้นักเรียนได้รับขะความรู้เท่านั้น แต่จะต้องมุ่งเน้นการแก้ปัญหาของมวลมนุษย์ โดยการหันมามองเสียใหม่ว่าผู้เรียนไม่ใช่ผู้เก็บเอกสาร แต่การศึกษาระบบใหม่วางอยู่บนฐานคติที่ว่า ผู้เรียนมิได้มีสมองอันว่างเปล่า แต่หากผู้เรียนมีความรู้และ ประสบการณ์ต่างๆ ไม่น้อยไปกว่าครู ทั้งครูและผู้เรียนจะต้องเรียนรู้ไปด้วยกัน ไม่มีการบรรยายเล่าเรื่อง จากครูไปสู่ผู้เรียนจะมีแต่สารเสวนา (dialogue) ครูไม่มีอำนาจเหนือผู้เรียน แม้ครูอาจทำหน้าที่เป็น ผู้สอนในบางครั้งแต่ในบางครั้งก็ต้องหันมาเป็นผู้เรียนด้วยเช่นกัน ทั้งสองฝ่ายจะต้องรับผิดชอบต่อ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน อันจะทำให้ทั้งสองฝ่ายเติบโตทางปัญญาไปพร้อมๆ กัน สารเสวนาจะเกิดขึ้น ภายใต้บรรยากาศแห่งเสรีภาพและความเสมอภาค การแบ่งแยกคนในห้องเรียนออกเป็นสองฝ่าย (ครูกับ นักเรียน) อย่างตายตัวนั้นจะต้องไม่ปรากฏให้เห็นอีกต่อไป ทุกๆ คนจะสามารถเปลี่ยนแปลงบทบาทของตัวเองได้ตลอดเวลา กล่าวคือ ทุก ๆ คนต่างสลับกันทำหน้าที่เป็นครูและสลับกันทำหน้าที่เป็นผู้เรียน ตามแต่โอกาสที่เหมาะสม แพร์ เรียกระบบการศึกษาดังกล่าวนี้ว่า “การศึกษาที่เน้นค้นหาปัญหา” (problem-posing Concept of education) ดังจะได้กล่าวอย่างละเอียดในส่วนนี้

เปาโล แพร์ร มีความเชื่อว่า การศึกษาของผู้ถูกกดขี่จะต้องเน้นสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียน ด้วยกันเองเพื่อนมนุษย์ที่มีคุณค่าเสมอกัน ให้ความไว้วางใจต่อกันและเชื่อมั่นในพลังการเปลี่ยนแปลง ของผู้เรียนด้วยกัน โดยในกระบวนการเรียนรู้นั้นจะต้องเน้นปลูกฝังผู้เรียนให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และที่สำคัญก็คือ ครูจะต้องยืนหยัดอยู่เคียงข้างกับนักเรียนในกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการปลดปล่อย การศึกษาระบบใหม่ หรือที่เรียกว่า “การศึกษาเพื่อเน้นค้นหาปัญหา” เป็นระบบที่เน้นแก้ปัญหาครู ไม่ต้อง เตรียมตัวสำหรับการบรรยายอีกต่อไป แต่เขาจะต้องเตรียมโครงการสำหรับสารเสวนาร่วมกับนักเรียน ครู ไม่ใช่ตัวตลกหรือเครื่องยนต์ที่มีความรู้ความเข้าใจไปเสียทุกๆ เรื่องอย่างที่เคยเข้าใจกัน และครูมิได้ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดตามตำรามาตรฐานที่เตรียมไว้ล่วงหน้า แต่ครูจะทำหน้าที่เป็นผู้สะท้อนตัวเอง และนักเรียนก็มีใช้ผู้ฟังที่นิ่งเงียบ/คล้อยตามไปเสียทุกเรื่อง (docile listeners) แต่จะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการค้นหาข้อเท็จจริง ร่วมกับผู้อื่น ผ่านสารเสวนาที่ดำเนินไปอย่างเอาจริงเอาจัง ครูจะทำการเสนอปัญหาให้แก่ นักเรียนเพื่อให้พวกเขาาร่วมกันวิเคราะห์ โดยครูจะได้ตรวจสอบความเข้าใจของตัวเองไปพร้อมๆ กันด้วยบทบาทของครูที่เน้นการแก้ปัญหาจะเน้นทำหน้าที่สร้างสถานการณ์เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้โดยการเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับนักเรียน การศึกษาแบบใหม่นี้จะกระตุ้นให้ทุกคนใช้ความคิดในการไตร่ตรองอย่างจริงจังและ สร้างสรรค์ รวมทั้งการวิพากษ์อย่างลึกซึ้งและตรงไปตรงมา ซึ่งกระบวนการดำเนินกิจกรรมสารเสวนา ดังกล่าวจะค่อยๆ พัฒนา “มโนธรรมสำนึก” ขึ้นในตัวของผู้เข้าร่วมทุกๆ คน

สำหรับ “ประเด็นปัญหา” ที่เลือกมาให้ให้นักเรียนใน “กลุ่มวัฒนธรรม” ได้ใช้ในการอภิปรายถกเถียง ไม่ควรเป็นปัญหาในเชิงทฤษฎี เพราะเป็นเรื่องนามธรรมและห่างไกลตัวผู้เรียน อันจะทำให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการโต้เถียงได้อย่างจำกัด แพร์รเสนอให้นำปัญหาที่เกี่ยวข้องกับตัวนักเรียนมาเป็นประเด็นใน การเสวนา มีการกระตุ้นให้นักเรียนขบคิดถึงหนทางในการแก้ไขปัญหาของพวกเขาเอง เป็นการท้าทายความสามารถของพวกเขาเกิดความกระหายที่จะแก้ปัญหา กระตุ้นให้มองเห็นปัญหาหลายๆ ปัญหาว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง เพิ่มทักษะในการวิเคราะห์ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายในการแก้ไขปัญหาคิดตรงจุด เมื่อแก้ปัญหาได้อันหนึ่งก็จะเป็นแรงกระตุ้นให้อยากแก้ปัญหาอื่นๆ ต่อไป อีก เปรียบเหมือนการก้าวเดินของเด็กเล็กๆ ที่เพิ่งหัดเดิน กล่าวคือ ก้าวที่สองย่อมตามมาเมื่อการเดินก้าวแรกประสบความสำเร็จ และจะทำให้อีกก้าวเดินต่อไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง

กิจกรรมสารเสวนาใน “กลุ่มวัฒนธรรม” จะต้องใช้เป็นเวทีสำหรับการฝึกฝนอิสรภาพ จะต้องไตร่ตรองว่าทั้งคนและโลกเป็นของคู่กัน ดำเนินไปด้วยกัน และจะต้องขึ้นต่อกันและกัน พัฒนาไปด้วยกัน โดยไม่มีใครเดินหน้าใคร รวมทั้งไม่มีใครถูกทิ้งให้เดินอยู่ข้างหลังผู้อื่น ทั้งโลกและคนต่างสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อน อันตรงข้ามกับการศึกษาแบบเดิมที่มองว่ามนุษย์โดยธรรมชาตินั้น คือชีวิตที่ว่างเปล่า ไร้เดียงสา โง่เขลา ดังนั้นจึงต้องสอนเพื่อเติมความรู้ให้แก่เขา ส่วนการศึกษาแบบใหม่มองว่ามนุษย์ทุกคนต่างมี ประวัติศาสตร์ของตัวเอง แต่ละคนผ่านประสบการณ์และได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ มาแล้ว

อย่างมากมาย ดังนั้นคนทุกคนจึงมีศักยภาพ (มิได้ว่างเปล่า) กระนั้นก็ตามมนุษย์ยังมิได้พัฒนาตนเองไปสู่สถานะสมบูรณ์ (uncompleted beings) พวกเขาเป็นชีวิตที่อยู่ในกระบวนการที่กำลังจะเป็น (in the process of becoming) กำลังจะเปลี่ยนแปลงและกำลังจะพัฒนาต่อไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีวันเสร็จสิ้น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ ดำเนินไปต่อเนื่องอย่างไม่มีวันจบสิ้น (Freire, 1986: 57)

กิจกรรมภายใน “กลุ่มวัฒนธรรม” ประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ “การคิดไตร่ตรอง” (reflection) และ “การลงมือทำ” (action) ในความเป็นจริงแล้วเราไม่สามารถแยก “การคิดไตร่ตรอง” ออกจาก “การลงมือทำ” ได้เลย เพราะว่า “การลงมือทำ” โดยปราศจาก “การคิดไตร่ตรอง” จะกลายเป็นเพียงการกระทำอย่างไร้สำนึก ซึ่งมีสภาพไม่ต่างไปจากสัตว์ ขณะเดียวกัน “การคิดไตร่ตรอง” ที่ปราศจาก “การลงมือทำ” ก็ย่อมไร้ผล ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใดๆ ยิ่งไปกว่านั้น การพูดโดยไม่ลงมือทำ หรือเรียกว่า “ลัทธิบ้านลาย” (verbalism) ก็ เป็นกิจกรรมที่ไร้ค่า เพราะไม่สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโลกได้ ทำนองเดียวกัน “การลงมือทำ” โดยขาด “การคิดไตร่ตรอง” หรือที่เรียกว่า “ลัทธิบ้าทำ” (activism) ย่อมก่อให้เกิดความผิดพลาดได้ง่าย ดังนั้นจึง ไม่มีความหมายเช่นเดียวกัน

ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า “การลงมือทำ” ที่มีความเป็นมนุษย์และมีคุณค่าต่อมนุษย์อย่างแท้จริงนั้น จะต้องไม่แยกออกจาก “การคิดไตร่ตรอง” และเมื่อนำ “การคิดไตร่ตรอง” กับ “การลงมือทำ” มาผนวก รวมกัน ก็ จะเรียกว่า “การปฏิบัติการ” (praxis) กล่าวอย่างง่ายๆ ก็คือ “การปฏิบัติการ เท่ากับ การคิดไตร่ตรอง บวกกับการกระทำ” (praxis = reflection + action) (Freire, 1986: 60 - 61 โดยกระบวนการคิดวิเคราะห์ ร่วมกันภายในกลุ่มวัฒนธรรม จะนำไปสู่การตัดสินใจและลงมือทำร่วมกัน หลังจากนั้นจะถูกนำเข้าสู่ กระบวนการไตร่ตรองสะท้อนกลับ โดยผ่านการคิดร่วมกันเพื่อหาข้อสรุป ความผิดพลาด และแนวปรับปรุงสำหรับการลงมือทำในรอบใหม่ ซึ่ง “การคิดไตร่ตรอง” และ “การลงมือทำ” ที่มีโลกเป็นตัวสื่อกลางนั้นควรจะได้ดำเนินการควบคู่กันไปอย่างไม่รู้จักจบ โดยกิจกรรมสารเสวนาที่แท้จริงนั้น ย่อมก่อให้เกิด “การปฏิบัติการ” ที่สามารถสร้างสิ่งที่เรียกว่า “คำแท้” (true word) และ “คำแท้” ดังกล่าวนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโลกให้เกิดขึ้นได้อย่างแท้จริง (Freire, 1986: 60)

กิจกรรมสารเสวนา เป็นการเผชิญหน้าที่มีการแลกเปลี่ยนทางความคิดระหว่างบุคคล โดยมีโลกเป็น สื่อกลาง ผู้เข้าร่วมทุกคนต่างขบคิดและอภิปรายเกี่ยวกับโลก ซึ่งวัตถุประสงค์ของพวกเขาก็คือการแสวงหา ความจริง พร้อมๆ กับการค้นหา “คำแท้” สำหรับเป็น “ชื่อเรียกใหม่” ให้แก่โลกที่ค้นพบใหม่ (Freire, 1986: 61) เช่น โลกที่เคยเชื่อกันว่า ความยากจนของพวกเขาเกิดจากความเกียจคร้าน แต่กิจกรรมสารเสวนาของ พวกเขาได้นำสมาชิกไปสู่การค้นพบโลกใหม่ที่เป็นโลกแห่งความจริง อันนำไปสู่การเปลี่ยนชื่อให้แก่โลกใหม่ ซึ่งก็คือ โลกของการกดขี่ (มิใช่โลกของความเกียจคร้าน) ที่นำพวกเขาไปสู่ความยากจน การเปลี่ยนชื่อเรียกของโลกนี้จะทำให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงโลก

เพื่อสร้างโลกที่มีความเป็นมนุษย์มากขึ้น ซึ่งก็คือโลกที่ปราศจากการกดขี่และไร้ความยากจน กิจกรรมสารเสวนาจะเกิดขึ้นไม่ได้กับคนที่อยากพูดฝ่ายเดียว โดยไม่ลงมือปฏิบัติ หรือกับคนที่นั่งเงียบไม่เคยอ้าปากพูดอะไรเลย แท้จริงแล้วภายในกลุ่มวัฒนธรรมจะต้องกระตุ้นให้ทุกๆ คนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ดังนั้นคนที่ถูกตัดสิทธิ์ไม่ให้พูดจะต้องเรียกร้องสิทธิ์ในการพูดของตนคืนมา

ผู้เข้าร่วมในสารเสวนาจะต้องมองผู้เข้าร่วมทุกคนอย่างเสมอภาค สารเสวนาเป็น “การคิดไตร่ตรอง” ร่วมกับ “การลงมือทำ” ดังนั้นสารเสวนาก็คือ กิจกรรมแห่งการเปลี่ยนแปลงโลกนั่นเอง เพื่อมิให้เกิดการ เข้าใจผิด จึงจำเป็นต้องขอเน้นย้ำ ณ ที่นี้ว่า สารเสวนาไม่ใช่สิ่งต่อไปนี้ คือ 1) คอยฟังคนอื่นพูดและตั้งหน้าตั้ง ตาจดจำ (ในลักษณะของห้องเรียนแบบเก่า) 2) การเถียงเพื่อเอาชนะอีกฝ่าย (ที่มองว่าเขาเป็นศัตรู) 3) การ พุดคุยสนุกๆ เพื่อให้เกิดความมัน โดยมีได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาความจริง 4) การหัวานล้อมโดยซึก แม่น้ำทั้งห้า เพื่อเกลี้ยกล่อมให้อีกฝ่ายเห็นดีเห็นงามด้วย และ 5) การพูดเพื่อครอบงำผู้อื่น

กล่าวโดยทั่วไปก็คือ “สารเสวนาเชิงวิพากษ์” มิใช่การสนทนาในชีวิตประจำวันโดยทั่วไป แม้ว่าสารเสวนาเชิงวิพากษ์จะเป็นกลุ่มขนาดไม่ใหญ่และเน้นความไม่เป็นทางการ สารเสวนาเชิงวิพากษ์อาจมีนักการศึกษาเข้าร่วมด้วยก็ได้ แต่นักการศึกษาจะต้องไม่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนหรือผู้ชี้นำ รวมทั้งไม่ใช่ศัพท์วิชาการในการสนทนากับชาวบ้าน ภาษาที่ใช้ในการสื่อสารภายในวงสารเสวนาเชิงวิพากษ์ควรเป็นภาษาชาวบ้าน ไม่ใช่ศัพท์ชั้นสูงที่ชาวบ้านไม่เข้าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ นักการศึกษาจะต้องเข้าใจโครงสร้างภาษาและความคิดของชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง โดยถือว่านักการศึกษาเป็นสมาชิกหนึ่งที่ร่วมเรียนรู้ไปพร้อมๆ กับชาวบ้านอย่างเสมอภาค

โดยทั่วไป “สารเสวนาเชิงวิพากษ์” จะต้องดำเนินไปตามหลักการพื้นฐานสำคัญ 5 ประการ (Freire, 1986: 62 - 65) ดังต่อไปนี้:

ประการที่ 1 ความรักต่อโลกและเพื่อนมนุษย์ ความรักก่อให้เกิดการเสียสละ อยากรเห็นมวลชนที่เรารักมีอิสรภาพ ไม่ถูกกักขังทางความคิด (domestication) และแสดงออกอย่างกล้าหาญในการปฏิเสธระบบ การกดขี่ ความรักในมวลชนและรักความยุติธรรมเป็นพื้นฐานสำคัญของการต่อสู้เพื่อการปลดปล่อย

ประการที่ 2 การอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่วางตัวอวดเก่ง เพราะแท้จริงแล้วเราไม่ได้รู้มากไปกว่าชาวบ้าน ดังนั้นเราจะต้องเปิดกว้างเพื่อรับการเรียนรู้จากชาวบ้านไปพร้อมๆ กันด้วย ประเด็นสำคัญที่ควรเน้นย้ำก็คือ เราจะต้องไม่คิดว่าตัวเองไม่มีอะไรดีเลย หรือคิดว่าตัวเองเป็นผู้วิเศษที่รู้ดีไปเสียทุกอย่าง แท้จริงแล้วภายในวงสารเสวนาจะมีก็แต่คนที่รักการเรียนรู้ อันส่งผลให้เกิดความพยายามเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเข้าถึงโลกที่เป็นจริงได้มากขึ้น

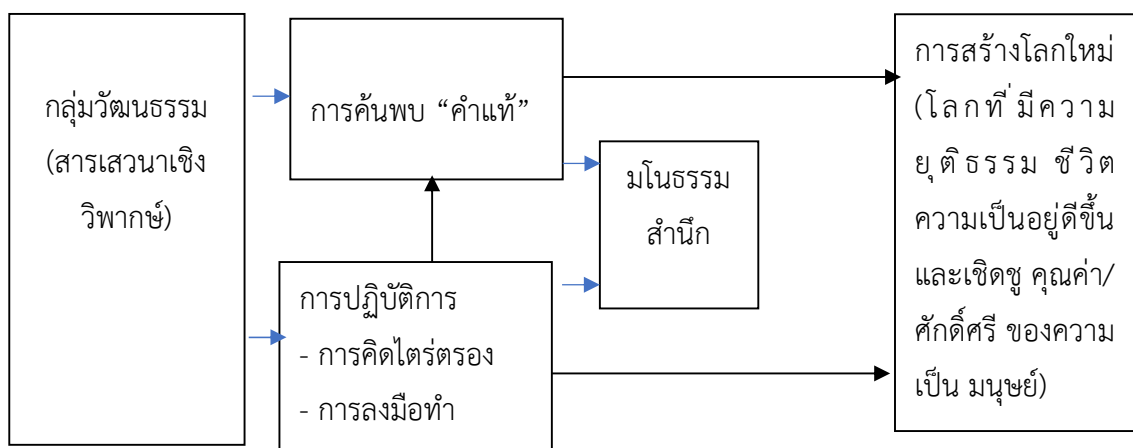
ประการที่ 3 ต้องศรัทธาในเพื่อนมนุษย์อย่างแท้จริง ต้องเชื่อมั่นในพลังสร้างสรรค์ที่มีไม่จำกัดของมนุษย์ เชื่อมั่นในตัวมนุษย์ว่าจะสามารถพัฒนาต่อไปได้เรื่อยๆ เชื่อว่าปัญหาทุกอย่างไม่เคยอยู่

เหนือพลัง ของมนุษย์ได้ ในทางตรงข้าม ถ้ามองว่ามนุษย์โง่เขลา/พัฒนาไม่ได้ ก็จะทำให้เราท้อถอย มองไม่เห็นประโยชน์ของสารเสวนาเพื่อยกระดับจิตสำนึกที่แท้จริง ในทางตรงข้าม นักสารเสวนา จะต้องวิพากษ์ได้ว่าแม้มนุษย์จะมีพลังสร้างสรรค์และสามารถเปลี่ยนแปลงโลกได้ แต่ภายใต้ สภาพแวดล้อมทางสังคมอันแปลกแยกนั้น พลังดังกล่าวถูกทำให้พิกลพิการลง ปัญหานี้เป็นสิ่งท้าทาย สำหรับนักสารเสวนาที่จะต้องเอาชนะให้ได้ โดยผ่านการต่อสู้เพื่อการปลดปล่อยด้วยพลังของสาร เสวนา เพื่อหาทางดึงเอาศักยภาพของมนุษย์ให้หวน กลับคืนมาพร้อมกับพัฒนาต่อไปเรื่อยๆ อย่างไม่ หยุดยั้ง

ประการที่ 4 จะต้องมีความหวัง การมีความหวังจะทำให้เราชวนขวย มีกำลังใจที่จะค้นหา ต่อไป อันตรงข้ามกับคนที่ไร้ความหวังซึ่งจะเต็มไปด้วยความท้อถอย ดังนั้นคนที่ไม่มีความหวังจะไม่ สามารถทำการ เปลี่ยนแปลงโลกให้เกิดขึ้นแม้แต่น้อยนิดได้เลย

ประการที่ 5 การคิดเชิงวิพากษ์ ซึ่งจะทำให้เราตั้งข้อสงสัยในสิ่งที่อยู่รอบตัว เราจะไม่เชื่อตาม คน อื่นอย่างง่ายๆ การคิดเชิงวิพากษ์จะทำให้เราสามารถมองโลกโดยไม่แยกขาดออกจากมนุษย์ แต่ ทั้งโลกและ มนุษย์ต่างดำรงอยู่ควบคู่กัน สามารถมองเห็นโลกที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ขณะเดียวกันก็มองว่าข้อเท็จจริงทั้งหมดที่ถูกค้นพบแล้วนั้น ไม่ใช่สัจธรรมที่ตายตัวหรือเป็นความจริง แท้ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ในทางตรงข้ามเราต้องกล้าเปลี่ยนแปลงความคิดของตัวเอง กล้าตั้งข้อสงสัยใน ความเชื่อเดิมๆ ทำลาย คิดใหม่ วิเคราะห์ใหม่ ขณะเดียวกันจะต้องมองว่าความคิดเชิงวิพากษ์ไม่ สามารถแยกออกจาก “การลงมือทำ ได้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่าง “การคิดไตร่ตรอง” กับ “การลงมือทำ” ได้ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “การปฏิบัติการเพื่อการปลดปล่อย” (Freire, 1986: 65) ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการต่อสู้ของมวลชนผู้ถูกกดขี่ (อ่านรายละเอียดใน Dale & Hyslop-Margison, 2010: Ch.3, Ch.5)

แผนภาพที่ 4.2 : แนวคิดว่าด้วยการเสริมพลังชุมชน ของ Paulo Freire

เปาโล แฟร์ร กล่าวว่ “การศึกษาเพื่อการปลดปล่อย” นั้น จะไม่มีใครจัดการศึกษาให้แก่ใครได้ จะมี แต่ทุกคนร่วมกันจัดขึ้น โดยมีโลกเป็นสื่อกลาง โลกที่ว่านี้ก็คือความจริงที่ทุกคนได้ผ่านประสบการณ์มาก่อนให้เกิดความทรงจำอันติดตาตรึงใจ ขณะเดียวกันก็มักสร้างปรีศนาที่ท่้าทายต่อผู้เข้าร่วมทุกๆ คน โดยแต่ละคนต่างมีทัศนคติต่อโลกและความคิดเห็นต่อโลกที่เป็นของตัวเอง (Freire, 1986: 66) “กลุ่มวัฒนธรรม” จะเป็นพื้นที่ที่ทุกคนศึกษาร่วมกัน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของโลกและสังคมที่เป็นของเรา และท่้าทายให้เรายากปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิม แฟร์ร กล่าวเตือนว่ ผู้นำปฎิวัติจะต้องไม่ลงไปหามวลชนเพื่อบอกให้ทราบว่ พวกเขากำลังถูกกดขี่หรือตกเป็นทาสของผู้มีอำนาจอยู่ เพื่อบอกเร้าให้มวลชนเกิดความโกรธแค้น ขณะเดียวกันก็ต้องไม่วางตัวเป็นพระเอกขี่ม้าขาวเพื่อบปกป้องชาวโลกในทางตรงข้าม ผู้นำปฎิวัติควรเข้าหามวลชนด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตนพร้อมกับชักชวนมวลชนให้เข้าร่วมวงเสวนาเพื่ให้เกิดการเรียนรู้และเข้าใจต่อสภาวะการณที่เป็นภาวะวิสัยร่วมกัน แต่แน่นอนมวลชนย่อมมีหลายระดับ ซึ่งถ้าเราไม่คำนึงถึงวิธีการมองโลกของชาวบ้านหรือเอาแต่พูดในสิ่งที่ไม่อยู่ในความสนใจของชาวบ้านเลย ซึ่งถือว่่าเป็นการยึดเหียดทางความคิด ในกรณีเช่นนี้ก็คงมีลักษณะไม่แตกต่างไปจาก “การรุกรานทางวัฒนธรรม” แต่ประการใด แม้ว่่าจะเป็นการกระทำด้วยความตั้งใจดี แต่ก็มักจะประสบกับความ ล้มเหลวเสมอ

2.2.8 แนวคิดพัฒนาการของ “มโนธรรมสำนึก” เพื่อการเปลี่ยนแปลงโลก

ในการลงไปทำงานกับชาวบ้านนั้น เป้าหมายสำคัญของนักเคลื่อนไหวก็คือ จะต้องมุ่งสร้างจิตสำนึก ให้แก่ชาวบ้าน โดยจิตสำนึกดังกล่าวนั้นจะมีการก่อรูปและพัฒนาเติบโตขึ้นท่ามกลางบริบทของ “การ ปฏิบัติการ” (praxis) ร่วมกันของพวกเขา อันประกอบด้วย “การคิดไตร่ตรอง” และ “การลงท่้ามือ” สลับกัน ไปมาอย่างต่อเนื่องในผลงาน “Cultural Action for Freedom” (1972: 62-68) เปาโล แฟร์ร ได้วิเคราะห์ถึง กระบวนการพัฒนาจิตสำนึกของมวลชน โดยจำแนกออกเป็น 3 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 จิตสำนึกแบบ “บัวในตม” (intransitive consciousness) หรือ “บัวใต้น้้า” (semiintransitive consciousness) หมายถึง วิธีคิดของชาวบ้านที่อยู่ในสังคมปิด มีชีวิตที่พึ่งพิงผู้อื่น พึ่งพิงสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ขาดความมั่นใจในตัวเอง ไม่เป็นตัวของตัวเอง มองว่่าตนเองไร้พลัง ไม่สามารถปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมภายนอกใดๆ ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ หนทางที่ดีที่สุดก็คือตนเองเป็นฝ่ายปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ท่้าตัวให้คล้อยตามและกลมกลืนไปกับปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต ของตน เนื่องจากชาวบ้านกลุ่มนี้มักดำเนินชีวิตโดยจุ่มตัวเองลงไปในความจริงที่เต็มไปด้วยการกดขี่ขูดรีด จนมีอาเจอนตัวออกมา เพื่อให้สามารถมองดูในระยะห่างๆ อันน่าจะทำให้มองเห็นความจริง พร้อมๆ กับหันย้อนกลับมามองตัวเองในฐานะที่เป็นวัตถุ เพื่อจะได้รับความรู้เกี่ยวกับความจริงอย่างวิพากษ์ได้ แต่แท้จริงแล้วพวกเขากลับอยู่ใกล้ชิดกับปรากฏการณ์เชิงภาวะวิสัยมากเกินไป จนท่้าให้เกิดปัญหา “เส้นผมบังภูเขา” ในแง่ที่ความจริงภายนอกเข้าไปปิดบังอำพรางต่อการ

รับรู้โลกของพวกเขา คนกลุ่มนี้จึงไม่สามารถรับรู้ถึง โครงสร้างทางสังคมที่เต็มไปด้วยการกดขี่ขูดรีดได้ และมักตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” ทำตัวเชื่องๆ ว่านอนสอนง่าย และไม่ชอบวิพากษ์วิจารณ์

ขั้นที่ 2 จิตสำนึกแบบ “บัวปริ่มน้ำ” หรือ “จิตสำนึกในการต่อสู้แบบไร้เดียงสา” (naive transitive consciousness) จิตสำนึกในระดับนี้จะเกิดขึ้นในช่วงที่สังคมเริ่มมีการเปลี่ยนผ่าน ชาวบ้านมีโอกาสเข้าร่วม ในสารเสวนาและร่วมการเคลื่อนไหว อันทำให้พวกเขาเริ่มรับรู้และไม่พึงพอใจต่อสถานะของการกดขี่ที่กระทำต่อพวกเขา ในขั้นนี้ชาวบ้านอาจลุกขึ้นต่อสู้ ซึ่งบ่อยครั้งได้กระตุ้นให้ชนชั้นนำใช้มาตรการ ด้วยความรุนแรง กระนั้นก็ตาม ในขั้นนี้ปกติชาวบ้านจะไม่ยอมอยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” อีกต่อไป แต่จิตสำนึกแบบบัวปริ่มน้ำที่ตกผลึกฝังแน่นอยู่ในตัวพวกเขา มาเป็นเวลานานก็มิได้สลายตัวอย่างง่ายๆ ซากเด่นของจิตสำนึกแบบเก่าจึงยังคงติดค้างและปะปนอยู่กับจิตสำนึกแบบใหม่ที่กระตุ้นให้เกิดการต่อสู้ แบบไร้เดียงสา นอกจากนี้ยังพบว่าการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกโดยทั่วไปมักจะไม่คงเส้นคงวาและไม่เป็นแบบแผนเดียวกัน กล่าวคือ ชาวบ้านบางคนยังคงตกอยู่ในความกลัวที่จะมีเสรีภาพเพราะไม่เคยใช้ชีวิตนอกกรงมาก่อน อันทำให้เกิดความไม่มั่นใจว่าจะสามารถยืนบนขาตัวเองให้อยู่รอดได้หรือไม่ ในขณะที่บางคนเต็มไปด้วยอารมณ์ที่พร้อมจะใช้ความรุนแรง ส่วนผู้กดขี่ก็กังวลที่จะต้องสูญเสียอำนาจของตนไป ในช่วงนี้ความขัดแย้งทางสังคมจะปะทุขึ้นเป็นระยะๆ ฝ่ายนักศึกษาและปัญญาชนเริ่มลงมือทำงานจัดตั้งกับชาวบ้านเกิด เพลงเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อชีวิต และวรรณกรรมเพื่อชีวิต ชาวบ้านบางส่วนได้ถอนตัวออกจากวิถีชีวิต แบบเดิมๆ เพื่อถอยมายืนห่างๆ พร้อมกับมองย้อนกลับไปทบทวนถึงประสบการณ์ชีวิตที่ดำเนินไปในแต่ละวันที่ผ่านมา แต่พวกเขาก็ยังมองเห็นภาพของการกดขี่ไม่ชัดเจนมากนัก ในขั้นตอนนี้มวลชนจำนวนไม่น้อย ยังขาดความเป็นตัวของตัวเอง พวกเขาเพิ่งโผล่หัวออกมาจากที่เคยจมอยู่ใต้น้ำ ด้วยจิตสำนึกที่รับรู้ถึงสภาพแวดล้อมใหม่อย่างไร้เดียงสา แต่ถ้าพวกเขา มองโลกอย่างวิพากษ์และตั้งข้อสงสัยต่อการกดขี่อย่างต่อเนื่อง ในที่สุดพวกเขาก็จะสามารถพัฒนาจิตสำนึกให้มีความแจ่มชัดมากขึ้น

ขั้นที่ 3 จิตสำนึกแบบบัวพันน้ำ เป็นขั้นตอนสูงสุดของการพัฒนาทางความคิดของชาวบ้าน บางท่านอาจเรียกจิตสำนึกในขั้นตอนนี้ว่า “จิตสำนึกเชิงวิพากษ์” (critical consciousness) หรือบางท่านเรียกว่า “มโนธรรมสำนึก” (conscientization) จิตสำนึกดังกล่าวพัฒนาขึ้นจากการเข้าร่วมในกิจกรรมสารเสวนาขนาดเล็กที่จัดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยไม่เป็นทางการ ประเด็นสำคัญที่จะต้องกล่าวย้าก็คือ กลุ่มสารเสวนา ดังกล่าวจะต้องเชื่อมโยงไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม ภายในกลุ่มเน้นเปิดกว้างทางความคิดเพื่อก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนปัญหากันอย่างเสรี ซึ่งผลจากกระบวนการอภิปรายถกเถียง ตั้งข้อสงสัย เชื่อมโยงไปสู่การลงมือปฏิบัติ การสรุปผล และนำผลสรุปมาปรับปรุงการดำเนินงาน ในรอบต่อไปอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานานพอสมควร ก็จะทำให้ความคิดของชาวบ้านมีความแจ่มชัดมากขึ้น ตามลำดับ

ในผลงาน “Pedagogy of the Oppressed” เปาโล แฟร์รี่ (Freire, 1986: 15) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับมโนทัศน์ “มโนธรรมสำนึก” ไว้ดังนี้ :

“มโนธรรมสำนึก หมายถึง การเรียนรู้ที่จะรับรู้ถึงสถานการณ์ของความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งการลงมือกระทำเพื่อต่อต้านองค์ประกอบของความจริงที่มีการกดขี่อยู่” ส่วนในผลงาน “Cultural Action for Freedom” เปาโล แฟร์รี่ (Freire, 1972: 51-52) ได้ให้ความหมาย มโนทัศน์เดียวกันไว้ดังนี้:

“มโนธรรมสำนึก หมายถึง กระบวนการที่มนุษย์ ในฐานะที่เป็นผู้กระทำ การที่มีความรู้ (มิใช่ผู้ถูกป้อนให้เท่านั้น) เขาได้บรรลุถึงการรับรู้ในระดับ ลึกถึงความจริงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ก่อรูปชีวิตของพวกเขาขึ้นมา ขณะเดียวกันก็รับรู้ถึงความสามารถของพวกเขาเองที่จะลงมือกระทำ การเปลี่ยนแปลงความจริงดังกล่าวเหล่านั้น”

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่า “มโนธรรมสำนึก” มีความหมายครอบคลุม 3 ด้าน ดังต่อไปนี้: 1) สภาวะหลุดพ้นจากวัฒนธรรมปิดปากเงียบ กล้าคิดเชิงวิพากษ์ และกล้าอำพาทพูดด้วยความมั่นใจ อันทำให้ความคิดเชิงสร้างสรรค์หลั่งไหลออกมาอย่างไม่ขาดสาย 2) ได้รับการฝึกฝนทางด้านความคิด จนสามารถวิเคราะห์และทำความเข้าใจ โครงสร้างทางสังคมที่มีการกดขี่ขูดรีดได้อย่างแจ่มชัด และ 3) มีความสำนึกที่ต้องการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ด้วยความหมายกว่าที่เป็นอยู่ อันเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการลงมือปฏิบัติ (ร่วมกับคนอื่นๆ) ในการสรรค์สร้างสังคมที่มีความเป็นมนุษย์มากขึ้นด้วยน้ำมือของพวกเขาเอง

จิตสำนึกชั้น “มโนธรรมสำนึก” ก่อรูปขึ้นท่ามกลางการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างสมาชิกของ กลุ่มวัฒนธรรมที่มีโลกเป็นสื่อกลาง โดยหยิบยกปัญหาที่สมาชิกประสบขึ้นมาถกเถียงร่วมกัน ประสบการณ์ ทางตรงของชาวบ้านจะเป็นสิ่งท้าทายต่อพวกเขา จูงใจให้พวกเขาสนใจและกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมใน กิจกรรมสารเสวนา ผู้นำจะต้องกระตุ้นให้ชาวบ้านคิดและแสดงความคิดเห็น เพื่อให้พวกเขาได้ร่วมกัน วิเคราะห์ปัญหาอันเป็นสถานการณ์ที่เข้ามาพัวพันการพวกเขา มัดมือมัดเท้าพวกเขาให้จมปลักอยู่กับความทุกข์ยากแสนเข็ญ ชาวบ้านจะต้องทำความเข้าใจต่อตนเองและต่อโลก เชื่อมโยงความสัมพันธ์อย่างเป็นวิภาษวิธีระหว่างเสรีภาพของพวกเขาเอง กับปัจจัยกำหนดที่เข้ามาจำกัดต่อความเป็นอิสระของพวกเขา ซึ่งใน กระบวนการดังกล่าวนี้พวกเขาจำเป็นต้องแยกตัวเองออกจากโลก และทำให้ตัวเองกลายเป็นวัตถุ (selfobjectification) แยกพวกเขาเองออกจากกิจกรรมประจำวัน เพื่อย้อนกลับมามองตัวเองใหม่อีกครั้ง การมองย้อนกลับมาดูภาพของตัวเองเป็นกระบวนการสำคัญต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเขากับโลกและคนอื่นๆ ได้อย่างแจ่มชัด พร้อมกับจิตวางตัวเองเสียใหม่ในตำแหน่งแห่งที่ที่อยู่ในวิสัยอัน สามารถตัดสินใจได้เกี่ยวกับตัวเขาเอง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะทำให้ชาวบ้านสามารถเอาชนะ “สภาวะการณ์ที่เป็นข้อจำกัด” ได้

ในการจัดสรรเสวนาโดยทั่วไปจะเริ่มต้นด้วยการค้นหาปัญหา เพื่อนำมาเป็น “ประเด็นหลัก” (theme) สำหรับขบคิดและอภิปรายร่วมกันภายในกลุ่ม แต่เนื่องจากชาวบ้านตอกอยู่ภายใต้อิทธิพลของ “สภาวะการณ์ที่เป็นข้อจำกัด” ซึ่งได้อำพราง “ประเด็นหลัก” มิให้ปรากฏออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด ด้วยเหตุที่จิตสำนึกของพวกเขาถูกกดมาเป็นเวลานาน พวกเขาจึงกลัวการเปลี่ยนแปลงและไม่เคยครุ่นคิดทบทวน ปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันอย่างจริงจัง เมื่อเป็นเช่นนี้ ประเด็นหลักใหม่ๆ จึงไม่เกิดขึ้น ชีวิตที่ผ่านมา ดำเนินไปโดยขาดการคิดวิเคราะห์ ไม่เคยวิพากษ์วิจารณ์ พวกเขาจึงมองประเด็นต่างๆ โดยแยกออกเป็นส่วนๆ มองไม่เห็นเป็นส่วนย่อยๆ ต่างสัมพันธ์กันอย่างไร เช่น มองไม่เห็นว่าคุณภาพของชวานาเช่า เกี่ยวข้องอย่างไรกับความมั่งคั่งของเจ้าที่ดิน หรือความเชื่อเกี่ยวกับบาปบุญของพวกเขาเกี่ยวข้องกับความใหญ่โตโอ้อวดอ้างการของศาสนสถาน ดังนั้น ถ้าจะเปลี่ยนแปลงอะไรก็ต้องเริ่มต้นกันที่จุดนี้ ซึ่งก็คือจุดของการรับรู้และมองโลกที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นภาวะวิสัย การศึกษาเพื่อการปลดปล่อยเน้นการแก้ไขปัญหา โดยใช้วิธีการสืบสาวหาประเด็นหลัก หลังจากนั้นทุกคนก็ช่วยกันวิเคราะห์เพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ไข นำไปสู่การตัดสินใจร่วมกันว่าจะทำอะไรกันต่อไป พร้อมกับการปฏิบัติการเพื่อเปลี่ยนแปลงโลกให้ปรากฏเป็นจริง หลังจากนั้นก็จะกลับมาทบทวนเพื่อค้นหาข้อสรุปสำหรับเป็นบทเรียน ในการเคลื่อนไหวต่อไป รวมทั้งการนำประเด็นหลักใหม่ๆ เข้ามาร่วมวิเคราะห์ในวงเสวนา ซึ่งการดำเนินไปอย่างต่อเนื่องของ “กลุ่มวัฒนธรรม” ดังกล่าวนี้อาจช่วยให้ผู้ศึกษาได้รู้จักวิธีการมองปัญหาแบบส่วน ทั้งหมด อันทำให้เข้าใจได้ว่าส่วนย่อยแต่ละส่วนสัมพันธ์กันอย่างไร อันจะทำให้พวกเขาสามารถสลัด/หลุดพ้นออกจาก “สภาวะการณ์ที่เป็นข้อจำกัด” ได้

ในกรณีนี้นักการศึกษาเดินทางเข้าสู่ชุมชนเพื่อทำงานกับชาวบ้าน โดยใช้แนวคิด “การศึกษาที่เน้น ค้นหาปัญหา” เป็นเครื่องมือในการทำงาน แนวคิดดังกล่าวมีเป้าหมายในการเสริมสร้างจิตสำนึกยิ่งนักการ ศึกษาร่วมมือกับชาวบ้านในการสืบค้น ก็ยิ่งช่วยให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวที่จะคิดวิเคราะห์กันมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลให้พวกเขาจริงจังต่อ/เอาจริงจังกับการสืบค้นประเด็นปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันกันมากขึ้นตามไปด้วย อันจะทำให้ยิ่งได้ประเด็นปัญหาใหม่ๆ มากขึ้นเป็นเงาตามตัว และผลพลอยได้ก็คือ เมื่อเราค้นพบประเด็นปัญหาของชาวบ้าน จะทำให้เราทราบได้ว่าชาวบ้านใช้คำพูดเกี่ยวกับเรื่องนั้นกันอย่างไร เพราะคำพูดเป็นเครื่องแสดงออกทางความคิด ดังนั้นในระยะแรกๆ ของการค้นหาเราอาจจะได้ “คำใหม่” ที่เราจะต้องจดจำและนำมาใช้ในการสื่อสารกับชาวบ้าน และในระยะต่อมาเราจะได้ “เค้าโครงเรื่องใหม่” ที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหาต่อไป

เปาโล แฟร์ ได้ยกตัวอย่างการลงพื้นที่ของนักการศึกษาเพื่อเข้าไปให้การศึกษาแก่ชาวบ้าน ซึ่งเมื่อ เลือกรหมู่บ้านเป้าหมายได้แล้ว นักการศึกษาก็จะเข้าไปดำเนินการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชน โดยอ่านหนังสือหรือสอบถามจากชาวบ้าน และเข้าไปทำความรู้จักเพื่อสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้าน ค้นหาคน สักกลุ่มหนึ่งที่เต็มใจจะมาพบปะพูดคุยกันอย่างไม่เป็นพิธีรีตอง เรื่องที่นำมา

สนทนาโดยทั่วๆ ไปเป็นเรื่อง เกี่ยวกับปัญหาต่างๆ รวมทั้งความอยู่รอดของชุมชน โดยนักการศึกษา จะต้องอธิบายให้ชาวบ้านทราบว่าการ ร่วมกันค้นหาเค้าโครงเรื่องดังกล่าวนี้ทำไปเพื่ออะไร มีกระบวนการจัดทำอย่างไร และจะเอาผลไปใช้ทำอะไร นอกจากนี้ยังต้องชี้ให้เห็นว่าการค้นหานี้จะทำได้หรือไม่ ถ้าขาดความร่วมมือร่วมใจจากทั้งสองฝ่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ ทั้งสองฝ่ายจะต้องทำความเข้าใจร่วมกันและไว้วางใจต่อกัน เก็บข้อมูลร่วมกัน และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน อย่าดูถูกชาวบ้านต้องเข้าใจ และเห็นอกเห็นใจ อย่าพยายามยึดยึดแนวคิดของเราให้แก่ชาวบ้าน เพราะถ้าทำเช่นนั้น เราอาจช่วยให้ชาวบ้านดีขึ้นได้ก็เพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้น แต่ขาดความยั่งยืนเนื่องจากการขึ้นำชาวบ้านอาจทำให้พวกเขามีแนวคิดที่ถูกต้องตามเรา แต่ชาวบ้านจะคิดเองไม่เป็น ความคิดเชิงวิพากษ์เป็นสิ่งที่เราจะยึดยึดให้แกกันไม่ได้ แต่จะต้องเกิดขึ้นด้วยการให้การศึกษาอย่างแท้จริง

เมื่อนักการศึกษาได้เดินทางไปเยี่ยมเยือนชาวบ้านเพื่อร่วมจัดกิจกรรมสารเสวนาเชิงวิพากษ์หลายๆ ครั้ง กลุ่มจะต้องวิเคราะห์สังคมส่วนรวมทั้งหมด โดยการจำแนกปรากฏการณ์ออกเป็นส่วนย่อยๆ ให้ชาวบ้านมองเห็นและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยทั้งหมด และมองเห็นส่วนรวมได้ด้วย ในกระบวนการค้นหาจะต้องมีการจดบันทึกข้อมูลทุกอย่างเอาไว้ แม้แต่สิ่งที่ไม่สำคัญก็ตาม เช่น วิธีพูดของชาวบ้าน การดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ เวลาอยู่ที่บ้านทำตัวอย่างไร เวลาออกสังคม (เช่น การเข้าร่วมในพิธี ทางศาสนา) ทำตัวอย่างไร ต้องบันทึกทั้งหมด แม้แต่การใช้ภาษาพูด กิจกรรมสารเสวนาดำเนินไปพร้อมๆ กับการตื่นตัวและการพัฒนาจิตสำนึกของคนในชุมชนให้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งสามารถค้นพบจุด ขัดแย้งสำคัญที่เกิดขึ้นภายในชุมชน อันเป็นประเด็นหลักที่กลุ่มต้องการ

ในขั้นของการคิดไตร่ตรองนั้น ต้องไม่นำเสนอความคิดที่ชาวบ้านตามไม่ทัน เพราะจะทำให้สารเสวนาประสบความล้มเหลว การคิดไตร่ตรองไม่ควรกระทำอย่างโจ่งแจ้งเกินไปหรือคลุมเครือซับซ้อนเกินไป เพราะถ้าโจ่งแจ้งเกินไปก็จะทำให้กลายเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ขณะเดียวกันถ้าซับซ้อนเกินไป ชาวบ้านอาจไม่เข้าใจ/ไล่ตามไม่ทัน ลักษณะของความคิดที่ดีจะต้องไม่อยู่ในรูปของคำขวัญต่างๆ ที่ฟังดูแล้วเหมือนกับการล้างสมอง แต่ควรเป็นวิธีการง่ายๆ ที่ไม่ยุ่งยากมาก ทุกคนเข้าใจได้ และมีลักษณะท้าทายให้คนที่ได้รับฟังมองเห็นภาพพร้อมกับท้าทายให้เกิดความต้องการนำกลับมาพิจารณาไตร่ตรองกันอย่างจริงจัง ซึ่งที่ผู้ได้รับฟังมองเห็นภาพพร้อมกับท้าทายให้เกิดความต้องการนำกลับมาพิจารณาไตร่ตรอง ความคิดในลักษณะนี้โดยทั่วไปจะมีความยืดหยุ่น เมื่อนำไปปฏิบัติก็จะสามารถพลิกแพลงได้หลายแบบ โดยในการปฏิบัตินั้นจะต้องมีการประเมินผลเป็นระยะๆ มีการสะท้อนกลับ และค้นหาความรู้ใหม่ๆ จากกระบวนการปฏิบัติที่ดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดอีกด้วย

ในกระบวนการค้นหาวิธีแก้ปัญหานั้น นักการศึกษาจะต้องนึกถึงความต้องการของชาวบ้านเป็น สำคัญเสมอ เค้าโครงเรื่องเดิมหรือข้อเสนอแนะที่ชาวบ้านได้เสนอออกมา แม้มีวิธีแก้ปัญหาคำที่ดีที่สุด แต่จะต้องนำมาพิจารณาประกอบด้วย เพราะการศึกษานั้นจะต้องเป็นไปในรูปแบบที่ชาวบ้าน

คุ้นเคยหรือเคย ปฏิบัติสืบทอดกันมา และบางครั้งข้อเสนอแนะของชาวบ้านอาจกลายเป็นเครื่องกระตุ้นให้นักการศึกษาได้ มองเห็นวิธีการแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น สิ่งสำคัญของการศึกษาเพื่อการปลดปล่อยก็คือ จะต้องให้ผู้เรียนเสนอเรื่องที่ตนอยากจะเรียน และเมื่อการอภิปรายสามารถดำเนินไปได้เรื่องหนึ่ง ก็จะได้เค้าโครงเรื่อง ซึ่งบ่อยครั้งที่ทำให้ได้ประเด็นใหม่สำหรับการพูดคุยในรอบต่อไปอีกด้วย ในกระบวนการอภิปรายจะต้องทำให้ผู้เรียน รู้สึกว่าเขาเป็นเจ้าของความคิด เพราะเขาได้ร่วมกันอภิปราย ขบคิดปัญหาและมองโลกได้ด้วยตัวเอง นอกจากนี้ยังสามารถเสนอปัญหาเหล่านี้ให้เพื่อนๆ ที่ร่วมอภิปรายได้รับรู้อีกด้วย ทั้งเรื่องที่จะศึกษาและ ขอบเขตการศึกษาจะต้องมาจากชาวบ้านเอง การให้ชาวบ้านเป็นผู้แสดงหลักเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้ การศึกษาเพื่อการปลดปล่อยสามารถบรรลุเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

ส่วนการยัดเยียด/บงการทางความคิด (manipulation) การจำกัดความคิด (domestication) การใช้คำขวัญ (slogan) และการโฆษณาชวนเชื่อ (propaganda) วิธีการเหล่านี้ไม่สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาเพื่อสร้างจิตสำนึกและเปลี่ยนแปลงโลกให้เกิดเป็นจริงได้ เพราะวิธีการเหล่านี้เป็นเครื่องมือของผู้กดขี่สำหรับยัดเยียดให้ชาวบ้านคล้อยตาม (Freire, 1986: 97) การศึกษาเพื่อการปลดปล่อยจะต้องทำให้ ชาวบ้านรู้จักคิดเองทำเอง อันเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้ถูกกดขี่จะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลง และควรจะดำเนินไปด้วยความตระหนักรู้และวิพากษ์ถึงบทบาทของตัวเอง ในฐานะที่เป็นผู้กระทำเปลี่ยนแปลงโลกเพื่อการปลดปล่อย และฟื้นฟูคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้กลับคืนมา

เปาโล แพรร์ มองว่า สารเสวนาเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่มีวันสิ้นสุด ดังนั้นกิจกรรมสารเสวนา จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำไปสู่ “การปฏิวัติทางวัฒนธรรม” (cultural revolution) โดยมีเป้าหมายเพื่อ สร้างสรรค์สังคมขึ้นใหม่ หมายความว่าทุกๆ กิจกรรมจะต้องถูกสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด เรา จะสร้างสังคมใหม่ แบบสำเร็จรูปโดยใช้เครื่องจักร (เสมือนการสร้างตึก) ย่อมเป็นไปได้ การสร้างสังคมใหม่ที่สามารถตอบสนองต่อผู้อยู่อาศัยได้อย่างแท้จริงจะต้องสร้างขึ้นโดยใช้ “การปฏิวัติทางวัฒนธรรม” เป็นเครื่องมือ ซึ่งกระบวนการสำคัญก็คือ การสร้างมโนธรรมสำนึกให้แก่ทุกคน (ไม่ว่าเขาจะเป็นใครและทำงานอะไรก็ตาม) โดยผ่านกระบวนการค้นหา “คำจริง” (true words) อันจะทำให้ชาวบ้านเริ่มรับรู้และเข้าใจว่าโลกที่แท้จริง คืออะไร แต่ทำไมความเชื่อเก่าๆ จึงยังคงตกค้าง/หลงเหลืออยู่ในโลกแห่งสังคมปัจจุบัน ซึ่งเมื่อรับรู้และ เข้าใจถึงสภาวะดังกล่าว จะทำให้พวกเขาสามารถปลดปล่อยตัวเองออกจากความหวาดกลัวเก่าๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจิตสำนึกได้ พร้อมๆ กับเสริมสร้างจิตสำนึกแบบใหม่ที่มีความแจ่มชัด จนในที่สุดเขาสามารถแยกตัวเองออกมาและเลิกพึ่งพิงผู้กดขี่ได้สำเร็จ ซึ่งเมื่อถึงตอนนั้นเขาก็จะเติบโตทางความคิด สามารถพัฒนาตัวเองได้อย่างอิสระ และจะทำให้เขามีความเป็นตัวของตัวเองได้อย่างแท้จริง

มโนทัศน์สุดท้ายที่จะกล่าวถึง คือ “การสังเคราะห์ทางวัฒนธรรม” (Cultural synthesis) อันเป็น แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้กระทำการภายนอก (อาทิ นักการศึกษา นักพัฒนา ฯลฯ) ที่เดินทางเข้ามา อยู่ในโลกของชาวบ้าน เปาโล แฟร์ร ได้ให้ข้อเตือนใจว่า คนนอกเหล่านี้จะต้องไม่ทำตัวเป็นผู้รุกรานทาง วัฒนธรรมเสียเอง ขณะเดียวกันก็ต้องไม่สอน/ไม่เน้นปลูกฝังโดยการถ่ายทอด ในทางตรงข้าม ควรจะเปิด อิสระให้ชาวบ้านเพื่อพวกเขาจะได้ไม่ถูกยึดเยียด ไม่ถูกบีบคั้น ไม่ถูกพัฒนา ไม่ถูกปลดปล่อย ฯลฯ จะมีก็แต่ การเรียนรู้ไปพร้อมๆ กันและพัฒนาไปด้วยกันระหว่างคนนอกกับ ชาวบ้าน โดยผ่านกระบวนการสังเคราะห์ ทางวัฒนธรรม ที่ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมแสดงอย่างเท่าเทียม ไม่มีใครเป็นเพียงผู้ดู ไม่มีใครถูกจัดวางให้เป็นเพียง ส่วนประกอบของการแสดง จะมีก็แต่การต่อสู้เคียง บ่าเคียงไหล่เพื่อการปลดปล่อยที่จะขับเคลื่อนไปด้วยกัน (Freire, 1986: 146 - 150)

การสังเคราะห์ทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรม โดยผู้นำและชาวบ้านร่วมกัน สร้าง ด้วยกันเพื่อให้ได้ความรู้ใหม่/การกระทำใหม่ๆ ความรู้อันแปลกแยกจะถูกขับไล่ออกไป ผ่าน กิจกรรมสาร เสวนาร่วมกัน อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่ๆ เพื่อช่วยให้ชาวบ้านสามารถ สร้างแนวทางการ ดำเนินชีวิตที่เหมาะสมของตนเองได้ เปาโล แฟร์ร เสนอว่า “การเสาะหาประเด็น หลัก” สามารถดำเนินการไปพร้อมๆ กับการสังเคราะห์ทางวัฒนธรรม โดยทำร่วมกับชาวบ้าน และ ค้นหาประเด็นหลัก ไปพร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม/วัฒนธรรม การ ขับเคลื่อนดังกล่าวนี้จะต้องไม่มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้า ทั้งผู้นำและมวลชนต่างกำหนดแนวทาง สำหรับการปฏิบัติการร่วมกัน ผ่านการเสวนาที่เน้นอภิปรายถกเถียงอย่างกว้างขวางอันทำให้เกิด ความรู้ใหม่ และนำไปสู่การกระทำใหม่ ก่อรูปเป็นพื้นฐานทาง วัฒนธรรมที่ปราศจากสภาวะแปลก แยกความรู้อันลึกซึ้งของผู้นำก็จะถูกทดสอบและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับความรู้ติดดินของมวลชน ใน ขณะเดียวกัน ความรู้ของมวลชนก็จะถูกกลั่นกรองและยกระดับนามธรรม รวมทั้งจัดระเบียบให้มี ความเป็นระบบมากขึ้นโดยความรู้ของผู้นำแม้ว่านักการศึกษาจะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม ของชาวบ้าน แต่เปาโล แฟร์ร ก็ยังให้ แม้ว่านักการศึกษาจะต้องให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของ ชาวบ้านสนใจ คือ ในการต่อสู้จะต้องไม่ถูกจำกัดอยู่แต่ภายในขอบเขตความต้องการของชาวบ้าน เท่านั้น เช่น การต่อสู้ของกรรมกรในการเรียกร้องค่าจ้าง ผู้นำการต่อสู้จะไม่จำกัดเพียงแค่การ เรียกร้องค่าจ้าง (ตามที่คนงานต้องการ) เท่านั้น แต่ผู้นำจะต้องไม่กำหนดวัตถุประสงค์ในการต่อสู้ด้วย ตนเอง (เพราะเป็นการยึดเยียดทางความคิด) ทางออกที่ดีที่สุด ก็คือ “การสังเคราะห์ทางวัฒนธรรม” ด้านหนึ่งก็คือ การบ่งชี้และยอมรับถึงความต้องการค่าจ้างที่สูงขึ้นของคนงาน แต่ในอีกด้านหนึ่ง จะต้องจัดวางความต้องการของคนงานดังกล่าวนี้ในฐานะที่เป็นเพียงปัญหาหนึ่ง ท่ามกลางปัญหา ย่อยๆ อีกเป็นจำนวนมากที่ เกิดขึ้นบนโลกแห่งชีวิตที่เป็นจริง แท้จริงแล้ว “ปัญหาค่าจ้าง” เป็นเพียง มิติหนึ่งของปัญหาโดยรวมของ คนงานเท่านั้น (Freire, 1986: 150) ในการวิเคราะห์ของกลุ่มสาร เสวนาจะต้องชี้ให้เห็นว่าการขึ้นค่าจ้างมิใช่ หนทางเดียวในการแก้ปัญหาความทุกข์ยากของคนงาน แต่

จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน เพื่อ สถาปนาชีวิตของคนงานให้สามารถดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าในฐานะที่เป็นมนุษย์ได้อย่างแท้จริง

แนวคิดที่ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน” ของ เปาโล แพร์รี่ มีความน่าสนใจ เนื่องจากเขาให้ความสำคัญกับปัจจัยทางวัฒนธรรม ทั้งในแง่การอธิบายถึงสภาวะไร้อำนาจของชาวบ้านที่ตกอยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมปิดปากเงียบ” และการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะใหม่โดยผ่านการเสริมสร้าง “มโนธรรมสำนึก” ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้หมายถึงการพัฒนาที่มาจากหน่วยงานภายนอก ที่เข้ามาให้การช่วยเหลือ ชุมชน (เฉกเช่นที่คนโดยทั่วไปมักเข้าใจเกี่ยวกับงานพัฒนากันในยุคปัจจุบัน อาทิ การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน หรือการพัฒนาทางเศรษฐกิจ หรือการแก้ไขปัญหาความยากจน ฯลฯ) แต่ประการใด ประเด็นสำคัญที่แพร์รี่ เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างจริงจัง ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ได้แก่ การเปลี่ยนวิธีคิด จิตสำนึก และพฤติกรรมที่ปฏิบัติกันเป็นอาณัติจนกลายเป็นแบบแผนของชาวบ้าน แพร์รี่มองว่าการ เปลี่ยนแปลงจิตสำนึกดังกล่าว สามารถกระทำได้โดยผ่านระบบการศึกษาแบบใหม่ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางหรือที่ เขาเรียกว่า “การศึกษาที่เน้นค้นหาปัญหา” (problem-posing concept of education) อันเป็น ระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่าน “สารเสวนา” (dialogue) และการปฏิบัติการ (praxis) ที่เชื่อมโยงเข้าด้วยกัน ระหว่าง “การคิดไตร่ตรอง” (reflection) กับ “การลงมือทำ” (action) ในลักษณะกลับไปกลับมา และ ดำเนินการต่อเนื่องอย่างไม่รู้จบ

หัวใจสำคัญของแนวคิด “การเสริมพลังชุมชน” ก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่ตัวของชาวบ้าน ทั้ง การ เปลี่ยนความคิดที่มีต่อตัวเอง ความคิดต่อเพื่อนบ้าน ความคิดต่อโลกและสังคม รวมทั้งการเกิดจิตสำนึกใหม่ ที่ก่อรูปขึ้นท่ามกลางกระบวนการลงมือปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมที่กดทับ/ลดทอนคุณค่า และศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของพวกเขา ซึ่งกระบวนการเสริมพลังชุมชน จะส่งผลให้ชาวบ้านจากที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมปิดปากเงียบมาเป็นเวลาช้านาน ไปสู่ความเชื่อมั่นในตัวเอง ไม่กลัวที่จะมีเสรีภาพ กล้ายืนบนขาตัวเอง กล้าคิดนอกกรอบ เลิกฟังฟังบุคคลที่สูงศักดิ์กว่า และกล้าพูดเสียงดังต่อหน้าคนเหล่านั้น ฯลฯ ซึ่งการหลุดพ้นจากวัฒนธรรมปิดปากเงียบดังกล่าว เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำหรับการขับเคลื่อนต่อไปสู่การปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลงโลกที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีเกียรติภูมิในการดำรงชีพ และสามารถพัฒนาศักยภาพของพวกเขาได้อย่างแท้จริง

2.2.9 แนวคิดการจัดสวัสดิการชุมชน

สวัสดิการชุมชน เป็นระบบที่เกิดขึ้นจากการคิดค้น ริเริ่มโดยชาวบ้านที่ต้องการช่วยเหลือดูแลซึ่งกันและกัน ให้มีความมั่นคงในชีวิต โดยการสะสมเงินสมทบเข้ากองทุนเพียงวันละบาทต่อคนต่อปี แล้วนำเงินนี้ไปจัดเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกตั้งแต่เกิดจนตาย และยังจัดสรรเงินบางส่วนไป

สนับสนุนสาธารณะประโยชน์ในชุมชนเช่น การฟื้นฟูป่าชุมชน แหล่งน้ำ ภัยพิบัติ รวมทั้งการสนับสนุนด้านอาชีพและการแก้ปัญหาหนี้ในระบบให้กับสมาชิก

ระบบสวัสดิการชุมชนจึงมิได้มีขอบเขตเพียงการดูแลสมาชิกด้านสวัสดิการเท่านั้น แต่เป็นการเกื้อกูลต่อกันของคนในชุมชน และคนกับธรรมชาติรอบๆ ตัวอีกด้วย ในปัจจุบันมีกองทุนสวัสดิการชุมชนระดับตำบลเกิดขึ้นทั่วประเทศจำนวนกว่า ห้าพันตำบล มีเงินกองทุนรวมหกพันล้านบาทเศษ ซึ่งร้อยละ 65 เป็นเงินสมทบจากสมาชิกที่เหลือเป็นเงินสมทบจากรัฐบาลผ่านสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และเงินสมทบจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น

ในช่วงที่มีการปฏิรูปประเทศไทย สวัสดิการชุมชน จึงเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ชาวบ้านเสนอเข้าสู่การปฏิรูป โดยการกำหนดให้ชุมชนมีสิทธิเป็นเจ้าของในการจัดการระบบสวัสดิการของชุมชนเอง โดยรัฐมีหน้าที่ส่งเสริม สนับสนุนให้ชุมชนสามารถจัดการและพัฒนากองทุนไปสู่ความเข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสมทบงบประมาณเข้ากองทุนในอัตราเท่าที่ชาวบ้านสมทบ ซึ่งหลักการนี้ได้ถูกนำเสนอโดยชาวบ้านผ่านทางคณะกรรมการการปฏิรูปด้านสังคม ชุมชน ฯลฯ และได้ผ่านความเห็นจากสภาปฏิรูปแห่งชาติไปแล้วเมื่อวันที่ 23 ก.พ. 2558 ที่ผ่านมา

จากการตรวจสอบสภาพกองทุนสวัสดิการชุมชนทั้งห้าพันกว่าตำบลทั่วประเทศพบว่า มีกองทุนที่สามารถบริหารจัดการได้เป็นอย่างดีอยู่จำนวนมากกระจายอยู่ทุกจังหวัด ทุกอำเภอในประเทศไทย ซึ่งกองทุนเหล่านี้จะเป็นต้นแบบการเรียนรู้ให้แก่กองทุนอื่นในการก้าวไปสู่กองทุนสวัสดิการชุมชนที่เข้มแข็งและจุดประกายให้กับตำบลที่ยังไม่มีกองทุนสวัสดิการอีกด้วย

ที่ตำบลสระแก้ว อำเภอลาดยาว จังหวัดนครสวรรค์ ประชากรกว่าหกพันคน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งชาวบ้านไม่มีระบบสวัสดิการมาก่อนเหมือนกับชาวบ้านทั่วประเทศ อีกทั้ง อบต.ก็ไม่มีงบประมาณเพียงพอที่จะนำไปจัดสวัสดิการให้กับชาวบ้านได้อย่างทั่วถึง แต่ที่สระแก้วมีจุดเด่นก็คือทั้งผู้บริหาร อบต.และชาวบ้านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเรียกว่าพูดจาภาษาเดียวกัน ดังนั้นเมื่อสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มีนโยบายสนับสนุนให้ชุมชนมีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน ผู้นำชุมชนที่สระแก้วจึงให้ความสนใจ เริ่มจากการนำหลักคิดแนวทางของสวัสดิการชุมชนไปพูดคุยให้ชาวบ้านฟังในโอกาสต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานบวช งานแต่งงาน งานศพ งานที่ทางการจัดขึ้น ฯลฯ โดยใช้เวลาพูดกว่าหนึ่งปี จนชาวบ้านทวงถามและเรียกร้องให้มีการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการขึ้นมา ซึ่งนั่นแสดงว่า กองทุนเกิดจากความต้องการของชาวบ้านอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลสระแก้ว จึงเกิดขึ้นในเดือน มกราคม พ.ศ. 2552 โดยมีสมาชิกแรกเริ่ม 957 คน โดยมีนางสุรีพร ศิริอ่อน เป็นประธานกองทุน

ในการดำเนินงานของกองทุนในระยะแรกๆ ก็มีการกำหนดระเบียบ โครงสร้างการจัดการของกองทุน เพื่อให้เกิดระบบการบริหารจัดการที่ดี พร้อมทั้งกำหนดการจ่ายสวัสดิการพื้นฐานให้กับสมาชิกตั้งแต่เกิดจนตาย เช่นเดียวกับกองทุนอื่นๆ ทั่วประเทศ

จากการเริ่มต้น ที่มาจากความต้องการของชาวบ้าน มีการวางระบบการบริหารอันเป็นที่น่าเชื่อถือ ตลอดจนการเข้ามาหนุนเสริมอย่างเต็มตัวของ อบต.สระแก้ว โดยสมทบเงินเข้ากองทุนทุกปี ปีละ 400,000 บาท ทำให้กองทุนสวัสดิการชุมชน ต.สระแก้ว เติบโตเข้มแข็งอย่างรวดเร็ว ประกอบกับการพูดกันปากต่อปากของสมาชิกที่ได้รับประโยชน์จากกองทุน ทำให้ชาวบ้านสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกกองทุนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีการอำนวยความสะดวกให้สมาชิกสามารถสมัครได้ ในแต่ละหมู่บ้านตามสถานที่ซึ่งกำหนดไว้ ปัจจุบัน (ก.ค. 2557) กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลสระแก้ว มีสมาชิกสี่พันกว่าคน มีเงินกองทุนสำหรับหมุนเวียนให้สมาชิกประมาณ 7.7 ล้านบาท

หลังจากที่กองทุนสวัสดิการสามารถจัดสวัสดิการพื้นฐานให้กับสมาชิกได้แล้ว ก็ขยายไปสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิกด้านการแก้ไขปัญหาหนี้ในระบบและสนับสนุนเงินทุนประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพราะเรื่องหนี้ในระบบเป็นปัญหาเรื้อรังของชาวบ้านมานาน โดยกองทุนสวัสดิการชุมชนจัดสรรเงินกองทุนส่วนหนึ่งไปลงทุนใน “ ธนาคารชุมชนเพื่อการผลิตตำบลสระแก้ว ” โดยครั้งแรกให้กู้ยืมได้รายละไม่เกิน 2,000 บาท เพื่อนำไปใช้หนี้ ต่อมาสมาชิกมีความต้องการกู้ยืมไปเพื่อประกอบอาชีพ จึงได้จัดให้มีเงินกู้ยืมเพื่อประกอบอาชีพรายละไม่เกิน 20,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 12 ต่อปี กำหนดชำระคืนไม่เกิน 10 เดือน ซึ่งทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบซึ่งคิดดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือน ปัจจุบันมีสมาชิกมาใช้สินเชื่อกว่าแปดร้อยกว่าราย ซึ่งดอกผลจากที่สมาชิกกู้ไปร้อยละ 40 เป็นของธนาคารและร้อยละ 60 ก็จะคืนเข้ากองทุนนำไปจัดเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกต่อไป

ในการส่งเสริมเรื่องการประกอบอาชีพนี้ กองทุนไม่ได้สักแต่ว่าปล่อยเงินกู้อย่างเดียวแต่ยังได้ประสานงานเพื่อทำงานร่วมกันกับศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของตำบล อบรมให้ความรู้กับสมาชิกที่ต้องการประกอบอาชีพ เลี้ยงไก่ สุกร เลี้ยงปลา ทำให้สมาชิกได้ความรู้ก่อนที่จะมีการประกอบอาชีพจริงอีกด้วย

นอกจากนี้กองทุนยังได้ยื่นมือไปสนับสนุนงานสาธารณะประโยชน์โดยในปี พ.ศ.2554 ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ ทรัพย์สินของสมาชิกไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือน เรือกสวนไร่นา ได้รับความเสียหายจำนวนมาก สมาชิกก็สามารถใช้เงินจากกองทุนไปซ่อมแซมบ้านและฟื้นฟูพื้นที่ทางการเกษตรได้อีกด้วย ส่วนกองทุนก็จัดซื้อกระสอบทรายป้องกันน้ำท่วม และจัดหาถุงยังชีพเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าให้กับสมาชิก

นอกจากกองทุนสวัสดิการตำบลสระแก้ว จังหวัดนครสวรรค์ จะมีจุดเด่นในเรื่องการประสานเพื่อทำงานร่วมกับหน่วยงานรัฐในตำบลได้ทุกหน่วยงานแล้ว ประเด็นน่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือกองทุนได้มีการประเมินผลการปฏิบัติงานโดยสอบถามความพึงพอใจในการบริหารจัดการจากสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ แล้วนำสิ่งที่สมาชิกให้ข้อสังเกตไปสู่การปรับปรุงแก้ไข ที่เป็นเช่นนี้เพราะกองทุนมีหลักสำคัญในการทำงานก็คือ “ การให้ความสำคัญกับคนที่ยังมีชีวิตบนหลักของการบริหารการดูแลเหมือน

มิตร ไกล่ชิดเหมือนญาติ ” ซึ่งเทคนิคเหล่านี้ทำให้กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลสระแก้วอยู่ในหัวใจของสมาชิกและเติบโตอย่างต่อเนื่อง

สถานการณ์ปฏิรูปประเทศในครั้งนี้ คนนครสวรรค์มีแนวคิดสำคัญคือการปฏิรูปทางความคิด กล่าวคือผู้นำชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกของการทำงานเพื่อส่วนรวมมีสำนึกพลเมือง เพราะแกนนำจะต้องเป็นตัวจักรสำคัญที่จะทำให้งานในท้องถิ่นเดินไปข้างหน้าได้ เพราะเป้าหมายของการปฏิรูปคือการสร้างฐานในพื้นที่ให้เข้มแข็ง โดยใช้พื้นที่เข้มแข็งเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับพื้นที่อื่น ซึ่งตำบลสระแก้วเป็นพื้นที่เรียนรู้ด้านกองทุนสวัสดิการชุมชนที่จะนำไปขยายผลทั้งจังหวัดนครสวรรค์

ดังนั้นการทำให้งานด้านสวัสดิการชุมชนยกระดับไปสู่ พ.ร.บ.กองทุนสวัสดิการชุมชน งานระดับนโยบายดังกล่าว จะไม่เกิดผลเลยหากฐานล่างยังไม่ตื่นตัว ไม่มีผลสำเร็จปรากฏให้เห็นเด่นชัด

แต่สำหรับเรื่องสวัสดิการชุมชนแล้ว พลังชาวบ้าน พลังความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ในท้องถิ่น ผนวกกับแนวคิดที่ตรงกับความต้องการของประชาชน ทำให้กองทุนสวัสดิการชุมชนมีความเข้มแข็งที่ฐานราก ดังนั้นงานนโยบายที่มีแนวโน้มว่าจะออกมาเป็นกฎหมาย ก็จะเป็นแรงหนุนอย่างสำคัญให้ชุมชนสามารถเป็นเจ้าของและสามารถดำเนินงานด้านสวัสดิการได้อย่างมั่นคงยั่งยืนยิ่งขึ้น (สุวัฒน์ คงแป้น, <http://www.codi.or.th/2015-08-04-11-01-52>)

2.2.10 แนวคิดการจัดสวัสดิการแรงงานนอกระบบ

1) ความเป็นมาของแรงงานนอกระบบ

แรงงานหญิงมีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาประเทศและมีแนวโน้มว่าจะมีบทบาทมากขึ้น ปัจจุบันมีแรงงานหญิงทำงานอยู่แทบทุกสาขาอาชีพแต่เนื่องจากมีความแตกต่างกันทางสรีระระหว่างเพศชายกับเพศหญิง โดยเฉพาะความแข็งแรงและการมีครรภ์ของเพศหญิง รัฐบาลจึงออกกฎหมายคุ้มครองแรงงานหญิงเป็นกรณีพิเศษ เพื่อมิให้ทำงานหนักเกินกำลังและมีความปลอดภัยในการทำงาน

จากการสำรวจแรงงานนอกระบบปี พ.ศ. 2553 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่า มีจำนวนผู้ทำงานทั้งสิ้น 38.7 ล้านคน โดยเป็นผู้ทำงานที่ไม่ได้รับความคุ้มครองและไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงานหรือ เรียกว่าแรงงานนอกระบบ 24.1 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 62.3 และที่เหลือเป็นผู้ทำงานในระบบหรือ แรงงานในระบบ 14.6 ล้านคนหรือคิดเป็นร้อยละ 37.7 แรงงานนอกระบบมากกว่าครึ่งหนึ่งทำงานอยู่ใน ภาคเกษตรกรรมจำนวน 14.5 ล้านคนรองลงมาทำงานอยู่ในภาคการค้าและการบริการร้อยละ 31.4 และภาคการผลิตร้อยละ 8.6 ในช่วงเวลา 5 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2548 - 2552) พบว่าผู้ทำงานที่เป็นแรงงานนอกระบบ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยเพิ่มจาก 22.5 ล้านคนในปี 2548 เป็น 24.1 ล้านคน ในปี 2553

การที่แรงงานนอกระบบไม่มีนายจ้างจึงทำให้ไม่ได้รับความคุ้มครองตามพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 และพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 และต้องประสบกับปัญหา

ที่เกี่ยวกับการทำงาน ได้แก่ ขาดความมั่นคงในการทำงาน ไม่ได้รับความเป็นธรรมด้านการจ้างงาน ขาดโอกาสในการฝึกอบรมและพัฒนาทักษะฝีมือ ขาดความปลอดภัยในการทำงาน ขาดความมั่นคงด้านรายได้ ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนในระบบในการประกอบอาชีพ และขาดโอกาสในการรวมกลุ่มจัดตั้งผู้แทนหรือสหภาพเพื่อสิทธิในการต่อรอง

“แรงงานนอกระบบ” เกิดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2536 ในการประชุมนานาชาติ The 15th International Conference of Labour Statisticians (ICLS) ในครั้งนั้น “แรงงานนอกระบบ” ถูกจำกัดความ ให้นำหมายถึง “แรงงานที่ประกอบอาชีพเจ้าของกิจการ (Self-employed) หรือเป็นลูกจ้างของสถานประกอบการ ที่จัดอยู่ในเศรษฐกิจนอกระบบ หรือเป็นแรงงานที่ช่วยเหลือกิจการของครอบครัวหรือลูกจ้างในสถานประกอบการ ที่จัดอยู่ในภาคเศรษฐกิจในระบบแต่ไม่ได้รับการคุ้มครองทางสังคม หรือคนทำงานบ้าน” สำหรับประเทศไทย นิยามของ “แรงงานนอกระบบ” ถูกกำหนดไว้หลากหลายโดยองค์กรและ หน่วยงานต่างๆ ซึ่งจะมีความหมายครอบคลุมแรงงานในลักษณะใดนั้นขึ้นอยู่กับภารกิจของแต่ละหน่วยงาน ที่เป็นผู้กำหนดค่านิยาม (แผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2555-2559, หน้า 1-2)

จุดอ่อน (Weaknesses) ของการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ

1) นโยบาย/มาตรการของรัฐยังมีลักษณะของการจัดการเฉพาะเรื่องขาดการเชื่อมโยงหรือการจัดการในลักษณะที่เป็นองค์รวม ทำให้เกิดความซ้ำซ้อน เช่น การประกันสังคมตามมาตรา 40 กองทุน การออมแห่งชาติ กองทุนสวัสดิการชรา เป็นต้น

2) กฎหมาย/กฎระเบียบที่ใช้อยู่ในปัจจุบันยังไม่ครอบคลุมการคุ้มครองแรงงานนอกระบบทุกกลุ่มอาชีพ เช่น พระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 และพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2535 ให้การคุ้มครองเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพเป็นลูกจ้างในระบบ ส่วนกลุ่มแรงงานนอกระบบอาทิเช่น กลุ่มแรงงาน ภาคการเกษตร ผู้รับงานมาทำที่บ้าน ผู้รับจ้างทำของ คนขับยานพาหนะ และคนรับใช้ตามบ้าน เป็นต้น ให้ความคุ้มครองเฉพาะผู้ที่สมัครใจจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนประกันสังคมตามมาตรา 40

3) ระบบการจัดเก็บข้อมูลข่าวสาร และการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ยังไม่เป็นระบบที่ดีพอ ส่วนหนึ่งเป็นผลจากความไม่ชัดเจนในองค์ความรู้ที่สำคัญสำหรับการทำงาน เช่น คำจำกัดความการแบ่งประเภท ลักษณะอาชีพ และสถานการณ์ของแต่ละอาชีพ เป็นต้น ทำให้ไม่เกิดความเข้าใจร่วมกันในการดำเนินงาน หรือการจัดสรรบทบาทระหว่างหน่วยงาน

4) ฐานข้อมูลกลุ่มแรงงานนอกระบบยังไม่เป็นหมวดหมู่ชัดเจน เช่น ที่ผ่านมามีเพียงว่ามีจำนวนแรงงานนอกระบบทั้งสิ้นกี่ราย แต่ยังขาดความชัดเจนว่ากลุ่มคนกลุ่มนี้เป็นใคร อยู่ในพื้นที่ใด และสภาพความต้องการแรงงานในพื้นที่เป็นอย่างไร การจัดเก็บข้อมูลยังไม่สามารถทำได้อย่างเป็นระบบมากนัก ทั้งนี้เนื่องจากธรรมชาติของแรงงานนอกระบบมีความยืดหยุ่นสูง ทำให้การออก

กฎหมายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต้องทำด้วย ความระมัดระวัง ส่งผลให้การจัดวางยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบขาดความแม่นยำเท่าที่ควร

5) ที่ผ่านมายังไม่มีหน่วยงานหลักในการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม หน่วยงานต่างๆ ที่ดำเนินภารกิจเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบต่างก็ไม่ใช่งานหลักในการบริหารจัดการแรงงาน นอกระบบ ทั้งนี้เนื่องจากกฎหมายได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานไว้ ทำให้ไม่ครอบคลุมกลุ่มแรงงาน นอกระบบทั้งหมดได้ขาดการทำงานในเชิงบูรณาการความร่วมมือในการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบจากภาคี ที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น กระทรวงแรงงาน กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เป็นต้น

6) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังขาดความรู้ความเข้าใจรวมถึงข้อมูลพื้นฐานเช่นระบบฐานข้อมูลและการลงทะเบียนแรงงานนอกระบบ จึงไม่เกิดการตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย หรือ ออก เทศบัญญัติ หรือข้อบัญญัติตำบลจัดสรรงบประมาณ สำหรับการดูแล ส่งเสริม พัฒนาและคุ้มครองแรงงาน นอกระบบในพื้นที่

7) ขาดการผลักดันให้เกิดผลอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมให้เกิดการแก้ไขประกาศคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ เรื่อง การกำหนดหลักเกณฑ์ เพื่อให้องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ดำเนินการระบบ หลักประกันสุขภาพในระดับท้องถิ่น

8) การคุ้มครองผู้ประกันตนที่เป็นแรงงานนอกระบบตามมาตรา 40 (ปรับปรุงใหม่) อาจจะไม่ตอบสนองความต้องการของแรงงานนอกระบบ เนื่องจากยังไม่มีชัดเจนว่าจะมีการร่วมจ่ายเงินสมทบจาก ฝ่ายรัฐบาลตลอดไปหรือไม่ และสิทธิประโยชน์ที่ผู้ประกันตนมาตรา 40 ได้รับน้อย เมื่อเทียบกับมาตรา 33

9) แรงงานนอกระบบมีหลายกลุ่มและมีความหลากหลายในด้านอาชีพและรายได้ ซึ่งบางครั้งรายได้ไม่แน่นอน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ยากจน (ประมาณ 5-6 ล้านคน) โอกาสที่จะสมัครเป็นผู้ประกันตนจึงเป็นไปได้ยาก (แผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2555-2559, หน้า 20 - 21)

2) สรุปผลที่สำคัญการทำงานของสตรีในประเทศไทย พ.ศ. 2559

สำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้จัดทำรายงานสรุปผลที่สำคัญการทำงานของสตรีในประเทศไทย โดยเป็นการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาวะการทำงาน ของประชากร และการสำรวจแรงงานนอกระบบ (ไตรมาสที่ 3) มาประมวลผล เพื่อเป็นข้อมูลแก่หน่วยงานต่างๆ และผู้ที่สนใจเกี่ยวกับการขับเคลื่อนบทบาทของสตรีด้าน การมีส่วนร่วมในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานในหน้าที่ต่างๆ ทั้งในองค์กร ของภาครัฐและเอกชน จากสรุปผลที่สำคัญการทำงานของสตรีในประเทศไทย พ.ศ. 2559 (กลุ่มสถิติแรงงาน สำนักสถิติเศรษฐกิจและสังคม, 2560) พบว่า ในปัจจุบันผู้หญิงได้เข้ามา มีบทบาทในการทำงานเท่าเทียมกับชาย ซึ่งได้เห็น ความสามารถการทำงานของผู้หญิง จึงได้มีการ

ส่งเสริม และให้โอกาสการทำงานของผู้หญิงในแต่ละองค์กร ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา จากผลการสำรวจ ภาวะการทำงานของประชากรหรือการสำรวจแรงงาน พ.ศ. 2559 แสดงได้ว่า จำนวน แรงงานหญิงที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป 28.76 ล้านคน เป็นผู้อยู่ในกำลังแรงงานประมาณ 17.72 ล้านคน หรือร้อยละ 61.6 ของผู้หญิงที่อายุ 15 ปีขึ้นไปทั้งหมด (เป็นผู้มีงานทำ 17.52 ล้านคน ผู้ว่างงาน 1.75 แสนคน และผู้รอฤดูกาล 2.23 หมื่นคน) นอกจากนี้ยังมีสตรีที่อยู่นอกกำลังแรงงานอีก 11.04 ล้านคน หรือร้อยละ 38.4 ได้แก่ ทำงานบ้านเรียนหนังสือ ชรา เกษียณการทำงาน เป็นต้น

ตารางที่ 1 จำนวนผู้หญิงอายุ 15 ปีขึ้นไป จำแนกตามสถานภาพแรงงาน พ.ศ. 2555-2559

สถานภาพแรงงาน	พ.ศ.				
	2555	2556	2557	2558	2559
สตรีอายุ 15 ปีขึ้นไป	27,847,316	28,116,532	28,344,174	28,560,148	28,764,211
อยู่ในกำลังแรงงาน	18,095,612	17,707,363	17,714,350	17,747,324	17,719,007
- ผู้มีงานทำ	17,976,478	17,541,282	17,540,244	17,554,112	17,521,691
- ผู้ว่างงาน	106,177	140,495	147,278	157,675	175,048
- ผู้รอฤดูกาล	12,956	25,586	26,828	35,536	22,268
อยู่นอกกำลังแรงงาน	9,751,704	10,409,169	10,629,824	10,812,824	11,045,204
- ทำงานบ้าน	4,047,847	4,317,584	4,607,362	4,650,214	4,798,590
- เรียนหนังสือ	2,270,570	2,335,044	2,324,275	2,329,582	2,276,941
- ชรา	2,380,641	2,506,396	2,538,966	2,684,451	2,784,718
- ป่วย พิการ ทำงานไม่ได้	421,639	541,034	524,084	504,516	534,613
- เกษียณการทำงาน	164,215	195,953	199,330	209,190	220,650
- อื่นๆ	466,793	513,158	435,806	434,872	429,692
อัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงาน	65.0	63.0	62.5	62.1	61.6
อัตราการทำงานต่อประชากร 15 ปีขึ้นไป	64.6	62.4	61.9	61.5	60.9
อัตราการอยู่นอกกำลังแรงงาน	35.0	37.0	37.5	37.9	38.4

* อัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงาน = (จำนวนผู้อยู่ในกำลังแรงงาน/จำนวนผู้ที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป)*100
 อัตราการทำงานต่อประชากร 15 ปีขึ้นไป = (จำนวนผู้มีงานทำ/จำนวนผู้ที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป)*100
 อัตราการอยู่นอกกำลังแรงงาน = (จำนวนผู้อยู่นอกกำลังแรงงาน/จำนวนผู้ที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป)*100

ที่มา : การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2555-2559

เมื่อพิจารณาถึงสตรีที่ทำงานตั้งแต่ปี 2555-2559 นั้น จะเห็นได้ว่า จำนวน ผู้ทำงานมีแนวโน้มลดลงและในทางกลับกันอัตราของผู้อยู่นอกกำลังแรงงานมีแนวโน้ม เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ส่วนใหญ่เป็นทำงานบ้าน ทั้งนี้เป็น

ผลมาจากเศรษฐกิจไทย ปี 2556 ขยายตัวชะลอลงจากปีก่อน ประกอบกับสถานการณ์เศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลง (ตาราง 1)

อุตสาหกรรม เมื่อพิจารณาสตรีที่ทำงานเป็นรายอุตสาหกรรมในปี 2559 จะเห็นได้ว่าอยู่ในภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก หากนำมาเปรียบเทียบกับปี 2558 พบว่า ภาคเกษตรกรรม ลดลง 198,593 คน การผลิตลดลง 50,332 คน การก่อสร้างลดลง 23,787 คน ข้อมูล ข่าวสารและการสื่อสารลดลง 21,534 คน การขนส่งสถานที่เก็บสินค้าฯ ลดลง 19,522 คน กิจกรรมทางวิชาชีพ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีลดลง 15,779 คน ศิลปะ ความบันเทิง และนันทนาการลดลง 11,138 คน และการศึกษาลดลง 10,803 คน ในขณะที่การขายส่งขายปลีกการช้อปปิ้งเพิ่มขึ้น 129,138 คน ที่พักแรมและบริการด้านอาหารเพิ่มขึ้น 70,705 คนงานด้านสุขภาพและสังคมสงเคราะห์เพิ่มขึ้น 37,108 คน กิจกรรมการบริหารและการบริการสนับสนุนเพิ่มขึ้น 25,141 คน และกิจกรรมการจ้างงานในครัวเรือนส่วนบุคคลเพิ่มขึ้น 23,114 คน เป็นต้น

ตาราง 2 จำนวนสตรีที่ทำงาน จำแนกตามอุตสาหกรรม พ.ศ. 2555-2559

อุตสาหกรรม	พ.ศ.				
	2555	2556	2557	2558	2559
ยอดรวม	17,976,478	17,541,282	17,540,244	17,554,112	17,521,691
เกษตรกรรม การป่าไม้และการประมง	6,317,582	5,973,125	5,770,111	5,584,767	5,386,174
การทำเหมืองแร่ และเหมืองหิน	14,021	15,531	13,014	20,156	10,256
การผลิต	3,069,920	3,085,017	3,095,658	3,134,210	3,083,878
การไฟฟ้า ก๊าซ และการประปา	20,502	16,879	19,843	22,662	25,517
การจัดหาน้ำ การจัดการและบำบัดน้ำเสีย	16,246	31,222	31,266	26,417	26,854
การก่อสร้าง	407,605	336,476	308,706	330,989	307,202
การขายส่ง การขายปลีก การช้อปปิ้ง	2,982,591	3,020,006	3,081,151	3,036,150	3,165,288
การขนส่ง สถานที่เก็บสินค้าฯ	177,742	183,306	199,678	192,732	173,210
ที่พักแรมและบริการด้านอาหาร	1,638,857	1,570,014	1,632,078	1,699,209	1,769,914
ข้อมูลข่าวสารและการสื่อสาร	107,789	95,224	96,805	104,210	82,676
กิจกรรมทางการเงินและการประกันภัย	267,470	286,543	292,310	313,301	314,273
กิจการด้านอสังหาริมทรัพย์	93,547	93,093	81,597	104,511	94,534
กิจกรรมทางวิชาชีพ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	140,373	140,511	143,120	162,515	146,736
กิจกรรมการบริหารและการบริการสนับสนุน	176,130	208,800	203,504	204,527	229,668
การบริหารราชการ และการป้องกันประเทศ ฯ	576,294	549,189	558,011	574,979	591,963
การศึกษา	721,770	709,266	720,086	752,767	741,964
งานด้านสุขภาพและสังคมสงเคราะห์	475,649	496,985	525,718	494,682	531,790
ศิลปะ ความบันเทิง และนันทนาการ	97,748	107,953	121,696	124,319	113,181
กิจกรรมบริการด้านอื่นๆ	420,707	392,840	439,752	441,887	464,332
กิจกรรมการจ้างงานในครัวเรือนส่วนบุคคล	218,535	171,724	163,181	184,436	207,550
กิจกรรมขององค์การระหว่างประเทศ	5,004	3,716	2,356	1,318	1,599
ไม่ทราบ	30,397	53,862	40,602	43,370	53,132

ที่มา: การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2555-2559

สำหรับอาชีพของผู้หญิงที่ทำงานปี 2559 พบว่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ผู้ปฏิบัติงานที่มีฝีมือในด้านการเกษตรและประมง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2558 ลดลงจากร้อยละ 30.0 เป็นร้อยละ 28.9 ผู้ปฏิบัติการโรงงานและเครื่องจักรลดลง จากร้อยละ 6.5 เป็นร้อยละ 6.2 ผู้บัญญัติกฎหมายและผู้จัดการลดลงจากร้อยละ 2.8 เป็นร้อยละ 2.7 และผู้ประกอบการวิชาชีพด้านต่างๆ ลดลงจากร้อยละ 7.3 เป็นร้อยละ 7.2 ในขณะที่ผู้ปฏิบัติงานด้านความสามารถทางฝีมือเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 6.3 เป็นร้อยละ 6.6 เสมียนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5.8 เป็นร้อยละ 6.0 และพนักงานบริการ พนักงานใน ร้านค้าและตลาดเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 24.9 เป็นร้อยละ 26.1 เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบอาชีพระหว่างเพศชายและเพศหญิง พบว่า อาชีพที่เพศหญิง มีจำนวนผู้ทำงานมากกว่าเพศชาย คือ เสมียน (หญิงร้อยละ 70.6 และชายร้อยละ 29.4) พนักงานบริการ พนักงานในร้านค้าและตลาด (หญิงร้อยละ 59.7 และชายร้อยละ 40.3) ผู้ประกอบวิชาชีพด้านต่างๆ เช่น ผู้ประกอบวิชาชีพด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการสอน และด้านธุรกิจ เป็นต้น (หญิงร้อยละ 59.6 และชายร้อยละ 40.4) และผู้ประกอบ วิชาชีพช่างเทคนิคสาขาต่างๆ (หญิงร้อยละ 53.1 และชายร้อยละ 46.9) ในขณะที่เพศชายมากกว่าเพศหญิง คือ ผู้ปฏิบัติงานด้านความสามารถทางฝีมือ (ชายร้อยละ 73.5 และหญิงร้อยละ 26.5) ผู้ปฏิบัติการโรงงานและเครื่องจักร (ชายร้อยละ 70.3 และหญิงร้อยละ 29.7) ผู้บัญญัติกฎหมายและผู้จัดการ (ชายร้อยละ 67.6 และ หญิงร้อยละ 32.4) ผู้ปฏิบัติงานที่มีฝีมือในด้านการเกษตรและประมง (ชายร้อยละ 57.3 และหญิงร้อยละ 42.7) และอาชีพขั้นพื้นฐานต่างๆ เช่น คนงานด้านการเกษตร ประมง และป่าไม้ คนงานในเมืองแร่ และคนงานรับจ้างทั่วไป เป็นต้น (ชายร้อยละ 51.0 และหญิงร้อยละ 49.0) ตามลำดับ จะเห็นได้ว่า ในบางอาชีพมีลักษณะงานเหมาะสมสำหรับเพศชาย เช่น ช่างเทคนิค หรือผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ (เช่น วิศวกรรม สถาปนิก เป็นต้น) เพศหญิงกลับมีสัดส่วน ผู้ทำงานด้านนี้มากกว่าเพศชาย

ระดับการศึกษาที่สำเร็จ เมื่อพิจารณาระดับการศึกษาที่สำเร็จในปี 2559 พบว่า แรงงานสตรีส่วนใหญ่ ไม่มีการศึกษาหรือต่ำกว่าประถมศึกษา หากเปรียบเทียบกับปี 2558 พบว่า แรงงาน สตรี สำเร็จการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น โดยผู้สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 13.5 เป็นร้อยละ 14.1 ระดับอุดมศึกษาเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 23.3 เป็นร้อยละ 23.9 และระดับประถมศึกษาเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 21.0 เป็นร้อยละ 21.1 ในขณะที่ผู้สำเร็จการศึกษาที่มีการศึกษาต่ำกว่าประถมศึกษาและไม่มีการศึกษาลดลง จากร้อยละ 26.9 เป็นร้อยละ 25.9 และระดับมัธยมศึกษาตอนปลายลดลงจากร้อยละ 15.0 เป็นร้อยละ 14.8 ที่เหลือเป็นการศึกษาอื่นๆ

เมื่อเปรียบเทียบผู้มีงานทำระหว่างเพศชายและเพศหญิงจำแนกตามระดับ การศึกษาที่สำเร็จ พบว่า เพศชายมากกว่าเพศหญิงในเกือบทุกระดับการศึกษาที่สำเร็จ โดยระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ชายร้อยละ 60.5 และหญิงร้อยละ 39.5) ระดับ มัธยมศึกษาตอนปลาย (ชายร้อยละ 58.1 และหญิงร้อยละ 41.9) ระดับประถมศึกษา (ชายร้อยละ 56.8 และหญิงร้อยละ 43.2) และผู้ไม่มีการศึกษาและ

ต่ำกว่า ประถมศึกษา (ชายร้อยละ 51.0 และหญิงร้อยละ 49.0) ตามลำดับ สำหรับ ระดับอุดมศึกษา เพศหญิงมากกว่าเพศชาย (หญิงร้อยละ 53.1 และชายร้อยละ 46.9) ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในปัจจุบัน ผู้หญิงมีบทบาทเท่าเทียมกับผู้ชายและมีการศึกษาที่สูงขึ้น เห็นได้จากระดับอุดมศึกษาที่ผู้หญิงมีการศึกษาสูงกว่าชาย

สถานภาพการทำงาน สำหรับสถานภาพการทำงานของแรงงานสตรีปี 2559 พบว่า ส่วนใหญ่เป็น ลูกจ้างเอกชนร้อยละ 36.5 และเมื่อเปรียบเทียบกับปี 2558 ผู้ประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยไม่มีลูกจ้างเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 26.6 เป็นร้อยละ 27.0 และลูกจ้างรัฐบาลเพิ่มขึ้น จากร้อยละ 9.7 เป็นร้อยละ 10.0 ในขณะที่ช่วยธุรกิจในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ลดจากร้อยละ 25.6 เป็นร้อยละ 25.1 และนายจ้างลดลงจากร้อยละ 1.5 เป็น ร้อยละ 1.3

เมื่อเปรียบเทียบสถานภาพการทำงานระหว่างเพศหญิงและเพศชาย พบว่า สถานภาพการทำงานลูกจ้างรัฐบาล และช่วยธุรกิจในครัวเรือนเพศหญิงมากกว่า เพศชาย กล่าวคือ (หญิงร้อยละ 50.1 และชายร้อยละ 49.9) และ (หญิงร้อยละ 63.0 และชายร้อยละ 37.0) ตามลำดับ ในขณะที่ สถานภาพการทำงานที่เพศชายมากกว่า เพศหญิง ได้แก่ นายจ้าง (ชายร้อยละ 77.4 และหญิงร้อยละ 22.6) การรวมกลุ่ม (ชาย ร้อยละ 72.9 และหญิงร้อยละ 27.1) ประกอบธุรกิจส่วนตัว (ชายร้อยละ 61.4 และ หญิงร้อยละ 38.6) และลูกจ้างเอกชน (ชายร้อยละ 55.8 และหญิงร้อยละ 44.2) จากผลการสำรวจแสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกับสถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งเห็นความสำคัญของการทำงานของผู้หญิง มีการส่งเสริมและให้โอกาสการทำงานของสตรีในแต่ละองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน สังเกตได้จากสัดส่วนสถานภาพการทำงาน ลูกจ้างรัฐบาล และเอกชน ที่ชายและหญิงมีส่วนที่ใกล้เคียงกัน

สถานภาพสมรส เมื่อพิจารณาถึงสถานภาพสมรสของสตรีที่ทำงานในปี 2559 พบว่า ส่วนใหญ่ เป็นผู้ที่สมรส แต่เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2558 ลดจากร้อยละ 70.1 เป็นร้อยละ 69.6 ในขณะที่ สตรีที่ ว่างงานที่มีสถานภาพโสดเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 18.2 เป็นร้อยละ 18.7 และ ผู้ที่มีสถานภาพหย่าเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.6 เป็นร้อยละ 2.8

ปัญหาด้านการทำงาน เมื่อพิจารณาถึงปัญหาของสตรีที่ทำงาน พบว่า ในปี 2559 จากผู้หญิงที่ทำงาน 17.52 ล้านคน จำแนกเป็นประสบปัญหาจากการทำงาน 2.87 ล้านคน โดยเป็นปัญหา ค่าตอบแทนมากที่สุดร้อยละ 61.3 รองลงมาเป็นการทำงานหนักร้อยละ 13.3 และ งานที่ทำไม่ได้รับการจ้างอย่างต่อเนื่องร้อยละ 11.4 สำหรับปัญหาจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน มีจำนวน 1.73 ล้านคน มีปัญหาอิริยาบถในการทำงาน (ไม่ค่อยได้ เปลี่ยนลักษณะท่าทางในการทำงาน) ร้อยละ 51.5 รองลงมาเป็นผู้ดูแลอง ควัน กลิ่น ร้อยละ 24.5 และแสงสว่างไม่เพียงพอร้อยละ 10.8 และปัญหาจากความไม่ปลอดภัย ในการทำงาน มีจำนวน 1.02 ล้านคน โดยส่วนใหญ่ได้รับสารเคมีเป็นพิษร้อยละ

ละ 58.8 รองลงมาเป็นเครื่องจักร เครื่องมือที่เป็นอันตรายร้อยละ 23.9 และการได้รับอันตราย ต่อระบบหู/ระบบตาร้อยละ 7.6

จากสรุปผลที่สำคัญการทำงานของสตรีในประเทศไทย พ.ศ. 2559 โดยภาพรวมผู้หญิงทำงานใกล้เคียงกับผู้ชาย ทั้งนี้เพราะอาชีพหลายอาชีพได้เปิดกว้างมากขึ้น นอกจากนี้แล้วแนวโน้มแรงงานหญิงนอกระบบมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี

3) ภาพรวมแรงงานนอกระบบ ปี 2560 (ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ)

แรงงานนอกระบบเป็นแรงงานส่วนใหญ่ของประเทศ ที่มีส่วนสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ได้รับการคุ้มครอง และการส่งเสริมระบบสวัสดิการทางสังคมต่างๆ ทั้งในด้านสุขภาพ และหลักประกันความมั่นคง ในชีวิตไม่ทัดเทียมแรงงานในระบบ แม้ภาครัฐมีการขยายความคุ้มครองตามมาตรา 40 ของสำนักงานประกันสังคม สนับสนุนสวัสดิการการออมในกองทุนการออมแห่งชาติ ของกระทรวงการคลัง รับบริการสุขภาพตามสิทธิ หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ รวมถึงสวัสดิการอื่นๆ ที่หลายหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องดำเนินการอยู่ปัจจุบัน แต่การเข้าถึงความคุ้มครองและหลักประกันทางสังคมเหล่านี้ ยังไม่ครอบคลุม ในหลายพื้นที่ ด้วยแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่มีสภาพการทำงานและการจ้างงานที่ไม่แน่นอน รวมทั้งสภาพแวดล้อม ของที่อยู่อาศัยและการทำงานไม่เอื้อต่อการติดต่อกับหน่วยงานราชการหรือนายจ้าง แรงงานนอกระบบจึงต้องเผชิญกับปัญหาทางด้านสุขภาพ และสภาพการทำงานที่ไม่ปลอดภัยมีรายได้ที่ไม่แน่นอนและต่อเนื่อง ส่งผลให้คุณภาพชีวิต และประสิทธิภาพการทำงานของแรงงานนอกระบบไทยยังไม่พัฒนาเท่าที่ควร จากผลการสำรวจแรงงานนอกระบบของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ปี 2560 มีจำนวนผู้มีงานทำทั้งสิ้น 37.7 ล้านคน โดยเป็นผู้มีงานทำที่ไม่ได้รับความคุ้มครองและไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน หรือเรียกว่าแรงงานนอกระบบ 20.8 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 55.2 และที่เหลือเป็นผู้มีงานทำเป็นแรงงานในระบบ 16.9 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 44.8 โดยเป็นเพศชายมากกว่าหญิง เมื่อพิจารณาแรงงานนอกระบบตามกลุ่มอายุ พบว่า กลุ่มอายุ 25 - 59 ปี ซึ่งเป็นประชากรที่อยู่ในวัยทำงาน มีจำนวนมากที่สุด 15.53 ล้านคน หรือร้อยละ 74.7 รองลงมาเป็น กลุ่มอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป เป็นวัยชราที่ยังสามารถ ทำงานได้ 3.59 ล้านคน หรือร้อยละ 17.3 และกลุ่มอายุ 15 - 24 ปี เป็นประชากรที่อยู่ในวัยเยาวชน ส่วนใหญ่ กำลังเรียนหนังสือ 1.66 ล้านคน หรือร้อยละ 8.0 แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่เป็นผู้สำเร็จการศึกษาไม่เกินระดับประถมศึกษา ร้อยละ 60.5 (ระดับประถมศึกษา ร้อยละ 27.2 ต่ำกว่าประถมศึกษา ร้อยละ 30.2 และไม่มีการศึกษา ร้อยละ 3.1) ระดับมัธยมศึกษา ร้อยละ 29.8 (มัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 16.0 และมัธยมศึกษาตอนปลาย ร้อยละ 13.8) ระดับอุดมศึกษา ร้อยละ 9.5 ที่เหลือ เป็นการศึกษาอื่นๆ ซึ่งจะเห็นว่าการที่แรงงานนอกระบบมีการศึกษาไม่สูงจะทำให้การพัฒนาที่ต้องการความรู้ จากแรงงานกลุ่มนี้ทำได้ยาก แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ ทำงานอยู่ในสาขาเกษตรกรรม ร้อยละ 55.5 รองลงมาเป็นสาขาการขายส่ง

การขายปลีก การซ่อมแซมยานยนต์ รถจักรยานยนต์ ของใช้ส่วนบุคคลและของใช้ในครัวเรือน ร้อยละ 17.2 สาขาที่พักแรม และบริการด้านอาหาร ร้อยละ 8.4 สาขาการผลิต ร้อยละ 6.2 สาขาการก่อสร้าง ร้อยละ 4.7 ที่เหลือเป็นอุตสาหกรรม สาขาอื่นๆ จะเห็นได้ว่าแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่เป็นผู้ทำงานเกี่ยวกับการเกษตร ซึ่งแรงงานเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญ ของประเทศที่จะต้องพัฒนาเพื่อเพิ่มมูลค่าการผลิต ดังนั้น ควรดูแลเกี่ยวกับสวัสดิการและความช่วยเหลือ ด้านการทำงานให้ดีขึ้น สำหรับชั่วโมงการทำงานต่อสัปดาห์ของแรงงานนอกระบบ พบว่า ส่วนใหญ่ทำงานมากกว่า 30 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ประมาณ 17.91 ล้านคน หรือร้อยละ 86.2 ผู้ที่ทำงาน 10 – 29 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ประมาณ 2.63 ล้านคน หรือ ร้อยละ 12.7 และผู้ที่ทำงานต่ำกว่า 10 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ประมาณ 2.3 แสนคน หรือร้อยละ 1.1 สถานภาพการทำงานของแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ประกอบธุรกิจส่วนตัว โดยไม่มีลูกจ้างถึง ร้อยละ 55.0 รองลงมาคือ ช่วยธุรกิจครัวเรือน โดยไม่ได้รับค่าจ้างร้อยละ 31.2 ลูกจ้างเอกชน (ไม่ประกันตนและทำงานไม่ถึง 3 เดือน) ร้อยละ 8.97 นายจ้าง (ไม่ประกันตน) ร้อยละ 4.1 ลูกจ้างรัฐบาล (ผู้รับจ้างเหมาไม่ประกันตน) ร้อยละ 0.5 และการรวมกลุ่มร้อยละ 0.3 (แผนปฏิบัติการด้านการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2560 – 2564)

เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับค่าจ้างหรือเงินเดือน ในการสำรวจมีการเก็บรวบรวมข้อมูล เฉพาะผู้ที่มีสถานภาพ การทำงานเป็นลูกจ้างเท่านั้น ซึ่งประกอบด้วยลูกจ้างเอกชนและรัฐบาล โดยรวบรวมข้อมูลตามประเภทของค่าจ้าง ที่ได้รับรายชั่วโมง รายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน แล้วจึงทำการแปลงเป็นรายเดือน ซึ่งจากการสำรวจ พบว่า แรงงานนอกระบบที่มีสถานภาพการทำงานเป็นลูกจ้างได้รับค่าจ้างเฉลี่ยต่อเดือนในภาคการผลิตมากที่สุด โดยได้รับค่าจ้างเฉลี่ย 7,139 บาท ภาคการค้าและการบริการ 6,869 บาท และภาคเกษตรกรรม 5,210 บาท ปัญหาของแรงงานนอกระบบจากการสำรวจปัญหาของแรงงานนอกระบบจะมุ่งเน้นให้ความสำคัญใน 3 ด้านหลัก ได้แก่ (1) ปัญหาจากการทำงาน (2) ปัญหาจากความไม่ปลอดภัยในการทำงาน และ (3) ปัญหาจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน (1) ปัญหาจากการทำงาน เมื่อพิจารณาถึงปัญหาจากการทำงาน พบว่าแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่มีปัญหาเกี่ยวกับค่าตอบแทน 2.7 ล้านคน หรือร้อยละ 56.0 รองลงมา เป็นงานไม่ต่อเนื่อง 7.8 แสนคน หรือร้อยละ 16.1 และการทำงานหนัก 7.1 แสนคน หรือร้อยละ 14.7 (2) ปัญหาจากความไม่ปลอดภัยในการทำงาน เมื่อพิจารณาถึงปัญหาความไม่ปลอดภัยในการทำงาน พบว่า แรงงานนอกระบบได้รับสารเคมีเป็นพิษ มากที่สุด 1.6 ล้านคน หรือร้อยละ 62.4 รองลงมาเป็นเครื่องจักร เครื่องมือที่เป็นอันตราย 4.4 แสนคน หรือร้อยละ 17.3 ได้รับอันตรายต่อระบบหู/ระบบตา 11.4 หมื่นคน หรือร้อยละ 4.5 และอื่น ๆ เช่น ทำงานในที่สูง/ใต้น้ำ/ใต้ดิน ความไม่สงบ/ก่อการร้าย เป็นต้น (3) ปัญหาจากสภาพแวดล้อมในการทำงาน สำหรับสภาพแวดล้อมในการทำงาน แรงงานนอกระบบมีปัญหาในเรื่องอริยาบถในการทำงาน คือ ไม่ค่อยได้เปลี่ยนลักษณะท่า/อริยาบถในการทำงานมากที่สุด 1.3 ล้านคน หรือร้อยละ 43.3 รองลงมาเป็น การทำงานมีฝุ่น ควัน

กลืน 7.9 แสนคน หรือร้อยละ 26.6 และมีแสงสว่างไม่พอ 4.4 แสนคน หรือร้อยละ 13.5 เมื่อเปรียบเทียบกับ ปี 2559 พบว่า แรงงานนอกระบบยังคงประสบปัญหาในด้านนี้ไม่แตกต่างกัน สภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัยเอื้อหรือเป็นอุปสรรคในการบริหารงานแรงงานนอกระบบ (SWOT Analysis) การประเมินสภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัยเอื้อหรือเป็นอุปสรรคในการบริหารงานแรงงานนอกระบบ ซึ่งได้จากการระดมความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานด้านแรงงานนอกระบบทั้งภาครัฐ ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน เพื่อจัดทำแผนปฏิบัติการด้านการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2560 - 2564 สรุปได้ดังนี้

(1) จุดแข็ง (Strengths)

ด้านคน

- (1.1) แรงงานนอกระบบมีจำนวนมากและมีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ
- (1.2) แรงงานนอกระบบมีภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นกลุ่มที่มีความสามารถและมีฝีมือในการผลิต มีความพร้อมที่จะได้รับการส่งเสริม และพัฒนาศักยภาพเพื่อถ่ายทอดความรู้ต่อยอดในชุมชน
- (1.3) มีเครือข่ายแรงงานนอกระบบ เครือข่ายอาสาสมัครแรงงาน (อสร.) เครือข่ายอาสาสมัคร สาธารณสุข (อสม.) เครือข่ายอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) ที่เข้มแข็งและครอบคลุมถึงระดับตำบลทั่วประเทศ
- (1.4) บุคลากรของหน่วยงานภาครัฐมีความรู้ในเนื้องานระดับใกล้เคียงกัน สามารถทำงานแทนกันได้ และมีความชำนาญในการบริหารจัดการ
- (1.5) มีบุคลากรและคณะอนุกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบจังหวัดที่มีความรับผิดชอบ และความสามารถในการทำงาน

ด้านงบประมาณ

- (1.6) ภาครัฐสนับสนุนงบประมาณเพื่อดำเนินการด้านแรงงานนอกระบบผ่านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- (1.7) ภาคประชาสังคมมีงบประมาณส่วนหนึ่งสนับสนุนการดำเนินงานจากการจัดเก็บค่าสมาชิก ด้านฐานข้อมูลสารสนเทศ
- (1.8) มีฐานข้อมูลแรงงานนอกระบบจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติในระดับประเทศ และระดับจังหวัด
- (1.9) กระทรวงแรงงานมีการจัดทำข้อมูลเชิงทะเบียนแรงงานนอกระบบ เพื่อวางแผนระดับพื้นที่ รวบรวมข้อมูลโดยศูนย์ประสานงานแรงงานนอกระบบจังหวัด ด้านการบริหาร
- (1.10) มีหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมให้การสนับสนุนช่วยเหลือ และมีศูนย์ประสานงานแรงงานนอกระบบจังหวัด/กลุ่มอาชีพ/ผู้นำชุมชน/อาสาสมัครต่าง ๆ/

เครือข่ายแรงงานนอกระบบ ที่มีส่วนร่วมในการทำงานและตัดสินใจ อาทิ MOU ด้านการส่งเสริมป้องกันโรคจากการประกอบอาชีพของแรงงาน นอกระบบ

(1.11) มียุทธศาสตร์การทำงานนอกระบบอย่างเป็นรูปธรรม และมีตัวชี้วัดผลการปฏิบัติงาน

(1.12) มีกลไกการบริหารงานด้านแรงงานนอกระบบ ตั้งแต่ระดับชาติ จังหวัด และท้องถิ่น ได้แก่ คณะกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบแห่งชาติ คณะอนุกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบจังหวัด เครือข่ายแรงงานนอกระบบ และภาคประชาชน ซึ่งมีโครงสร้างการแต่งตั้ง และโครงสร้างการทำงานชัดเจนถึงระดับพื้นที่

(1.13) มีกฎหมายเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงาน อาทิ พระราชบัญญัติประกันสังคม (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2558 พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้รับงานไปทำที่บ้าน พ.ศ. 2553 ฯลฯ

(2) จุดอ่อน (Weaknesses)

ด้านคน

(2.1) แรงงานนอกระบบที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกล และเครือข่ายแรงงานนอกระบบ ยังขาดองค์ความรู้ ด้านกฎหมายแรงงาน ความรู้ความเข้าใจในสิทธิประโยชน์ที่ตนพึงได้ตามกฎหมาย

(2.2) แรงงานนอกระบบขาดความเข้มแข็งในการรวมกลุ่ม ทำให้ขาดอำนาจต่อรองสิทธิประโยชน์ของตนเอง

(2.3) แรงงานนอกระบบบางส่วนไม่ให้ความสนใจ ที่จะพัฒนาตนเองเท่าที่ควร อาทิ แรงงานนอกระบบ ยังมีสังคมที่ติดต่อบายมุขต่าง ๆ

(2.4) กลุ่มแรงงานนอกระบบมีหลากหลายรูปแบบ ทำให้การดำเนินการต่าง ๆ ทั่วถึงได้ยาก

(2.5) แรงงานนอกระบบขาดความมั่นคงในด้านอาชีพ ทำให้มีรายได้น้อยต่อเนื่อง และไม่ได้รับการคุ้มครอง

(2.6) กรรมการ/อนุกรรมการ/เจ้าหน้าที่ของรัฐ ขาดความรู้ความเข้าใจความสามารถในเรื่อง แรงงานนอกระบบ ที่จะนำมาใช้บูรณาการการทำงานอย่างถ่องแท้ และยังขาดทักษะที่จะกระตุ้นให้คนเห็นคุณค่าในการทำงาน และการสื่อสารที่ชัดเจน

(2.7) กำลังเจ้าหน้าที่ของรัฐมีจำนวนจำกัดไม่สอดคล้องกับปริมาณงานไม่ครอบคลุมในทุกพื้นที่ และรับผิดชอบงานหลายด้าน ส่งผลต่อการทำงานด้านแรงงานนอกระบบให้มีประสิทธิภาพ

(2.8) บุคลากรและเครือข่ายด้านแรงงานยังขาดความมุ่งมั่น และความตั้งใจในการแก้ไขปัญหา ให้บรรลุเป้าหมาย/ประสบผลสำเร็จ

ด้านงบประมาณ

(2.9) งบประมาณที่จัดสรรในการปฏิบัติงานด้านแรงงานนอกระบบไม่เพียงพอต่อการขับเคลื่อน นโยบาย การจัดสรรงบประมาณภายในจังหวัดไม่สอดคล้องกับจำนวนแรงงานในจังหวัด การจัดสรรล่าช้าและไม่บูรณาการงบประมาณระหว่างหน่วยงาน

(2.10) ขาดงบประมาณรัฐในการส่งเสริมกลุ่มอาชีพ ขาดหน่วยงานสนับสนุน ไม่มีตลาดรองรับสินค้าของแรงงานนอกระบบ ทำให้แรงงานนอกระบบไม่มีทุนในการบริหารกลุ่มอาชีพได้อย่างต่อเนื่อง

(2.11) ขั้นตอนการขอรับการจัดสรรงบประมาณจากภาครัฐของกลุ่มอาชีพแรงงานนอกระบบ มีความยุ่งยากและซับซ้อน

ด้านฐานข้อมูลสารสนเทศ

(2.12) การบริหารจัดการด้านข้อมูลไม่มีกรอบที่ชัดเจน ระบบสารสนเทศยังไม่สมบูรณ์ ทำให้ไม่มีฐานข้อมูลกลาง

(2.13) ฐานข้อมูลและสารสนเทศไม่มีเจ้าภาพหลักในการจัดเก็บและประมวลผล แต่ละหน่วยงาน มีรูปแบบการจัดเก็บที่ไม่เหมือนกัน

(2.14) ข้อมูลแรงงานนอกระบบระดับจังหวัดมีอยู่กระจัดกระจาย และไม่มีมีการเชื่อมโยงระบบสารสนเทศร่วมกัน

(2.15) ข้อมูลของสำนักงานสถิติไม่สามารถจำแนกแรงงานนอกระบบระดับบุคคล (รายละเอียด) ได้

(2.16) แรงงานนอกระบบยังเข้าไม่ถึงข้อมูลจากสื่อออนไลน์สมัยใหม่ (ของภาครัฐ)

(2.17) ประชากรแฝงทำให้ฐานข้อมูลไม่ชัดเจน

ด้านการบริหาร

(2.18) กลุ่มเป้าหมายในการทำงานของแต่ละหน่วยงานไม่ชัดเจน ไม่มีเป้าหมายร่วมกัน องค์กรเครือข่าย มีข้อจำกัดในการบูรณาการจึงไม่สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย (อาชีพ)

(2.19) กฎหมายยังไม่ครอบคลุมแรงงานนอกระบบได้อย่างทั่วถึง การบังคับกฎหมายไม่ทั่วถึง

(2.20) งานแรงงานนอกระบบขาดเจ้าภาพหลัก การบูรณาการระหว่างกรมในกระทรวงแรงงานไม่ชัดเจน งานแรงงานนอกระบบเป็นเพียงภารกิจรองของกระทรวงแรงงาน นอกจากนี้ยังมีหลายหน่วยงานเข้ามา เกี่ยวข้องรับผิดชอบ ขาดการบูรณาการการทำงาน และติดตามผลสัมฤทธิ์

(2.21) กลไกหลัก คณะกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบแห่งชาติ (คนช.) คณะอนุกรรมการ บริหารจัดการแรงงานนอกระบบจังหวัด (คอก.) ศูนย์ประสานงานและสนับสนุน

เครือข่ายแรงงานนอกระบบจังหวัด และภาคประชาชน มีการประชุมน้อยเกินไป ไม่มีการประสานข้อมูลระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้มาตรฐานการทำงาน ไม่ชัดเจน ทั้งระดับนโยบาย และระดับปฏิบัติ นอกจากนี้ การดำเนินงานส่วนใหญ่ยังไม่มีการขับเคลื่อนแผนปฏิบัติการ

(2.22) องค์กรภาครัฐไม่กระตุ้นให้คนเห็นคุณค่าในการทำงาน ขาดการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน และการให้คุณให้โทษตามผลการปฏิบัติงาน

(2.23) เครือข่ายแรงงานนอกระบบเป็นอาสาสมัครให้กับหลายหน่วยงานทำให้มีภาระงานหลายด้าน ไม่สามารถทุ่มเทได้เต็มที่

(3) โอกาส (Opportunities)

ด้านการเมือง/นโยบายรัฐ

(3.1) รัฐบาลให้ความสำคัญกับแรงงานนอกระบบ เนื่องจากแรงงานนอกระบบมีจำนวนมากและได้กำหนดมาตรการต่างๆ เพื่อคุ้มครองแรงงานนอกระบบมากขึ้น

(3.2) ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี มีความครอบคลุมดูแลเรื่องแรงงานนอกระบบ

(3.3) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้บรรจุเรื่องการบริหารจัดการด้านแรงงานนอกระบบไว้ในยุทธศาสตร์อย่างชัดเจน ทำให้แรงงานนอกระบบน่าจะได้รับสิทธิและการคุ้มครองมากขึ้น

(3.4) รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมแหล่งเงินทุน ให้แรงงานนอกระบบสามารถกู้ยืมได้

(3.5) รัฐบาลให้ความสำคัญและสนับสนุนการทำงานของ คนช., คอก. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

(3.6) มีหลายองค์กรที่นอกเหนือจาก คนช., คอก. และกระทรวงแรงงานที่ให้การดูแลแรงงานนอกระบบ และให้ความสำคัญกับแรงงานนอกระบบมากขึ้น

ด้านเศรษฐกิจ

(3.7) การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนเป็นโอกาสในการเพิ่มการจ้างงานและเพิ่มช่องทางกระจายสินค้า อาทิ การเพิ่มมูลค่าสินค้าทางการตลาด การเพิ่มช่องทางของวิสาหกิจชุมชน

(3.8) เงินกองทุนสวัสดิการต่างๆ จากภาครัฐมีจำนวนมาก เช่น กองทุนคนพิการ ผู้สูงอายุ กองทุนสวัสดิการชุมชน กองทุนผู้รับงานไปทำที่บ้าน ฯลฯ

(3.9) มีการส่งเสริมการตลาด/การส่งออกสินค้า OTOP ของกลุ่มแรงงานนอกระบบ ทำให้ แรงงานนอกระบบมีรายได้และอาชีพ

(3.10) การส่งเสริมการท่องเที่ยวช่วยสร้างอาชีพและเพิ่มรายได้ให้แก่แรงงานนอกระบบ

ด้านสังคม

- (3.11) การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น การสืบทอดภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้าน และขนบธรรมเนียมโบราณ สามารถนำมาพัฒนาและสร้างรายได้แก่แรงงานนอกระบบได้
- (3.12) การให้ความรู้ให้การศึกษาตั้งแต่ระดับประถม ส่งเสริมความรู้เรื่องอาชีพ อนามัยและความปลอดภัย ในสถานศึกษา
- (3.13) การเชื่อมโยงประเทศในอาเซียน ได้เรียนรู้วัฒนธรรมของประเทศอาเซียน ด้านกฎหมาย/กฎระเบียบ
- (3.14) มีการปรับปรุงกฎหมายเพื่อเพิ่มสิทธิประโยชน์และความคุ้มครองให้แก่แรงงานนอกระบบ ด้านเทคโนโลยี
- (3.15) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการสื่อสารเป็นช่องทางในการจำหน่ายสินค้าและบริการ
- (3.16) เปิดโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ตลาด และแหล่งเงินทุนตามนโยบาย เศรษฐกิจดิจิทัล
- (3.17) มีเครื่องมือสื่อสารที่ทำให้การติดต่อสื่อสารทำได้ง่ายขึ้น
- (3.18) การใช้เทคโนโลยีช่วยสร้างโอกาสในการทำงานหรือสั่งงานออนไลน์ เป็นการสร้างโอกาสในการมีงานทำ สิ่งแวดล้อม
- (3.19) สภาพแวดล้อมหลายพื้นที่เอื้อต่อการรวมกลุ่มในการประกอบอาชีพทำให้แรงงานนอกระบบ เกิดการเรียนรู้และการปรับตัว

(4) ข้อจำกัด (Threats)

ด้านการเมือง/นโยบายรัฐ

- (4.1) นโยบายไม่ต่อเนื่อง เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงตามแต่ละรัฐบาล
- (4.2) เหตุการณ์ความไม่สงบในบางพื้นที่ภาคใต้ส่งผลกระทบต่อสภาพการทำงาน ของแรงงานนอกระบบ ในพื้นที่ เช่น ความเสี่ยงกับเหตุการณ์ความมั่นคง
- (4.3) นโยบายรัฐบาลดิจิทัลมาอย่างรวดเร็ว เช่น Thailand 4.0 แต่แรงงานกลุ่มหนึ่งยังตามเทคโนโลยีไม่ทัน
- (4.4) ขาดแผนพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แห่งชาติ
- (4.5) ระบบการบริหารและปกครองของกรุงเทพฯ ยังไม่เอื้อหรือสนับสนุนงานด้าน แรงงานนอกระบบ เช่น ไม่มีอาสาสมัครแรงงานของกรุงเทพฯ และไม่มีอนุกรรมการไม่มีหน่วยงาน รับผิดชอบ

ด้านเศรษฐกิจ

(4.6) เศรษฐกิจโลกมีความผันผวน และความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลต่อ การประกอบอาชีพของแรงงานนอกระบบ

(4.7) สภาวะทางเศรษฐกิจตกต่ำ ส่งผลให้แรงงานนอกระบบหางานได้ยากขึ้น มีงานทำที่ไม่ต่อเนื่อง ขาดการจ้างงาน ทำให้ขาดรายได้

(4.8) การเข้ามาของแรงงานต่างด้าว ทำให้แรงงานนอกระบบหางานได้ยากขึ้น

(4.9) ผลผลิตไม่ตอบสนองความต้องการของตลาด ขาดการส่งเสริมทักษะฝีมือและการพัฒนารูปแบบ ของผลิตภัณฑ์ให้มีความทันสมัย

(4.10) ขาดตลาดที่จะรองรับสินค้าของแรงงานนอกระบบ อีกทั้งการขาดความสามารถในการเข้าถึงตลาด

(4.11) นโยบายการส่งเสริมด้านเศรษฐกิจจากภาครัฐไม่ต่อเนื่อง

(4.12) ขาดความต่อเนื่องและการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

(4.13) ธุรกิจของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ส่งผลกระทบต่อการผลิตและการจำหน่ายสินค้าของแรงงานนอกระบบ

ด้านสังคม

(4.14) แรงงานนอกระบบที่อยู่ห่างไกลหรือชายขอบ ยังไม่สามารถเข้าถึงสวัสดิการและความคุ้มครองจากภาครัฐ

(4.15) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังขาดความตระหนักในการสนับสนุนและยังไม่ดำเนินงาน (ยังไม่เป็นเจ้าภาพหลัก) ช่วยเหลือแรงงานนอกระบบในท้องถิ่น

(4.16) การบูรณาการระหว่างหน่วยงานไม่สำเร็จเพราะมองว่าเป็นงานฝาก เช่น มีหน่วยงานที่เข้ามา ร่วมทำงานกันยิ่งยากต่อการทำงาน เพราะต่างคนต่างทำ

(4.17) ระดับการศึกษาและอายุของแรงงานนอกระบบเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาแรงงานนอกระบบ

(4.18) การสร้างวัฒนธรรมใหม่ ที่จากเดิมถูกสอนให้ทำงานช่วยครอบครัว เป็นวัฒนธรรมของตะวันตก (ติดเกมส์)

(4.19) วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้พฤติกรรมการบริโภคของผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงไปด้วย

(4.20) ปัญหาเสพติดส่งผลกระทบทำให้กำลังแรงงานส่วนหนึ่งหายไป

(4.21) โครงสร้างสังคมผู้สูงอายุให้กำลังแรงงานลดลง

ด้านกฎหมาย/กฎระเบียบ

(4.22) กฎระเบียบ ขั้นตอน เอกสาร ของการเข้าถึงแหล่งเงินทุนของแรงงานนอกระบบมีความยุ่งยาก และการพิจารณาอนุมัติอยู่ที่ส่วนกลาง

(4.23) กฎหมายคุ้มครองแรงงานนอกระบบที่มีอยู่ปัจจุบันคุ้มครองอาชีพอิสระมีไม่มาก และคุ้มครองไม่ครบทุกกลุ่มอาชีพ เช่น Contract farming

(4.24) ไม่มีพระราชบัญญัติแรงงานนอกระบบ แต่มีกฎหมายคุ้มครองแรงงานนอกระบบหลายฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับให้ความคุ้มครองบางกลุ่มอาชีพ ไม่มีกฎหมายรวม

(4.25) คำนิยามแรงงานนอกระบบแต่ละหน่วยงานกำหนดไม่ตรงกัน ทำให้การบริหารจัดการ ไม่ไปในทิศทางเดียวกัน ด้านเทคโนโลยี

(4.26) เทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงเร็ว ทำให้ผู้ปฏิบัติตามไม่ทันต่อความเปลี่ยนแปลง และแรงงานนอกระบบ บางส่วนเข้าไม่ถึงเทคโนโลยี เช่น ความพร้อม ความรู้ความเข้าใจ เทคนิคต่างๆ

(4.27) ช่องทางของการเข้าถึงและเชื่อมโยงข้อมูลมีน้อยหรือจำกัด เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายมีขนาดใหญ่ เกิดความไม่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงข้อมูลระหว่างผู้ใช้และไม่ใช้เทคโนโลยี

ด้านสิ่งแวดล้อม

(4.28) การเกิดภัยภัยธรรมชาติสร้างความเสียหายต่อทรัพย์สินและที่ทำกิน

(4.29) การใช้สารเคมีในภาคเกษตร/บริการมีผลต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อม

(4.30) ความต้องการผลิตอาหารเพิ่มขึ้นทำให้เกิดการบุกรุกป่า (แผนปฏิบัติการด้านการบริการจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2560 – 2564)

จากจุดอ่อน ด้านคน (2.5) แรงงานนอกระบบขาดความมั่นคงในด้านอาชีพ ทำให้มีรายได้ไม่ต่อเนื่อง และไม่ได้รับการคุ้มครอง รวมถึงข้อจำกัด และ(2.8) บุคลากรและเครือข่ายด้านแรงงานยังขาดความมุ่งมั่น และความตั้งใจในการแก้ไขปัญหา ให้บรรลุเป้าหมาย/ประสบผลสำเร็จ รวมทั้งข้อจำกัดอีกหลายข้อ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญของแรงงานหญิงนอกระบบจึงได้นำไปสู่การวิจัย การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

2.11 แนวคิดการสร้างคู่มือ

1) ความหมายของคู่มือ

นุติ รุ่งสว่าง (2543, หน้า 24) ได้กล่าวไว้ว่า คู่มือที่ดีควรมีดังนี้ 1) ด้านรูปแบบ มีขนาดรูปเล่มเหมาะสม ตัวอักษรอ่านง่าย ชัดเจน มีรูปภาพประกอบเหมาะสมกับเนื้อหาและการนำเสนอกิจกรรม แต่ละขั้นตอนมีความชัดเจน 2) ด้านเนื้อหา ของคู่มือควรมีวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ชัดเจน เหมาะสม

เข้าใจง่าย เนื้อหาความรู้มีความเหมาะสมตรงกับความต้องการและความจำเป็น 3) ด้านการนำไปใช้ มีการกำหนดขั้นตอนการศึกษาคู่มือไว้ชัดเจน

ฉันทาภา เจริญรุ่งเรืองชัย (2547, หน้า 3) ได้กล่าวไว้ว่า คู่มือ ควรประกอบด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวกับ 1) การศึกษาสภาพปัจจุบันปัญหา และความต้องการ 2) การวางแผน 3) การดำเนินงานตามแผน และ 4) การประเมินผลอีกทั้งมีตัวอย่าง แบบฟอร์มต่างๆ ทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเป็นไปได้ในการนำคู่มือไปใช้ มีความเหมาะสม ในระดับมากที่สุด โดยมีความคิดเห็นเฉลี่ย 4.81

ฉลอง นุ้ยฉิม (2542) ให้ความหมายของคู่มือว่า คู่มือเป็นหนังสือเล่มเล็กที่ให้ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยมีรายละเอียดที่ง่ายต่อการรับรู้ เข้าใจง่ายและมักมี ภาพประกอบเสมอ

ปิยพันธ์ แสนทวิสุข (2540) ให้ความหมายของคู่มือว่า คู่มือ (Manual) หมายถึง เอกสาร ที่รวบรวมเนื้อหาทั้งทฤษฎีและแบบฝึกปฏิบัติ

อรณิข เกียรติไพบูลย์ (2542) ให้ความหมายคู่มือไว้ หมายถึง เอกสารที่ให้แนวคิดใน เรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งช่วยให้ทำกิจกรรมต่างๆ เป็นไปตาม

อมรรัตน์ ศูนย์กลาง (2544) ได้ให้ความหมายของคู่มือไว้ว่าคู่มือ (Manual) หมายถึง หนังสือเอกสารที่จัดทำขึ้นอย่างเป็นระบบเพื่อให้เกิดความเข้าใจอำนวยความสะดวกและเป็นแนวทาง ในการปฏิบัติเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีภาพประกอบ และมีแผนภูมิลักษณะต่างๆ เพื่อดึงดูดความสนใจและ เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่าคู่มือหมายถึงหนังสือหรือเอกสารที่สร้างขึ้นเพื่อรวบรวมเนื้อหาทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ และมีรายละเอียดของการจัดกิจกรรม เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและเป็นแนวทางในการปฏิบัติเรื่องใดเรื่องหนึ่งมีคำอธิบายรายละเอียดที่ง่ายต่อการเรียนรู้สามารถศึกษาได้ด้วยตนเอง รวมทั้งมีภาพและแผนภูมิประกอบ เพื่อดึงดูดความสนใจและเกิดความเข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น

2) ประเภทและองค์ประกอบของคู่มือ

จากการศึกษาประเภทและองค์ประกอบของคู่มือ จากเอกสาร งานวิจัย รายงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกำรจัดทำคู่มือ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 คู่มือการพัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่น (กรมวิชาการ,2540) ประกอบด้วย

- 1) คำชี้แจง
- 2) เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

ตอนที่ 1 ท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตร

ตอนที่ 2 การวางแผนอย่างมียุทธศาสตร์

ตอนที่ 3 การดำเนินงานพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น

3) ตัวอย่าง

2.2 คู่มือประเมินผลการเรียนรู้จากการปฏิบัติชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 (กรมวิชาการ, 2540) ประกอบด้วย

- 1) บทนำ
- 2) ขอบข่ายการประเมิน
- 3) เนื้อหา
- 4) การประเมิน
- 5) การดำเนินการประเมิน
- 6) แบบทดสอบ

2.3 คู่มือการดำเนินงานโครงการพัฒนาวิชาชีวิตครู (สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู, 2543) ประกอบด้วย

- 1) คำนำ
- 2) สารบัญแผนภูมิ
- 3) เนื้อหา

บทที่ 1 โครงการพัฒนาชีวิตครู

บทที่ 2 การเข้าร่วมโครงการพัฒนาชีวิตครู

บทที่ 3 การขอกู้เงินในโครงการเพื่อพัฒนาชีวิตครู

บทที่ 4 การติดตามและประเมิน

4) ภาคผนวก

3) ขั้นตอนในการพัฒนาคู่มือ

ยุพเรศ วังยายฉิม (2540 : 3) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาคู่มือ ดังนี้

- 1) ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเพื่อวิเคราะห์เนื้อหา และรูปแบบของคู่มือ
- 2) วิเคราะห์ลักษณะของผู้ใช้คู่มือ
- 3) กำหนดวัตถุประสงค์ ขอบข่าย เนื้อหา ความคิดรวบยอดในการให้ความรู้
- 4) สรรวจรายละเอียดและกำหนดจุดในการให้ความรู้
- 5) เขียนเนื้อหาของคู่มือให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความเหมาะสม
- 6) ออกแบบลักษณะรูปเล่ม ภาพประกอบ และจัดพิมพ์ตามกระบวนการผลิตนำไป

ทดลองใช้กับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อพัฒนาคุณภาพของเครื่องมือ

สกุณา ยวนทอง (2542) ได้กำหนดขั้นตอนการพัฒนาคู่มือไว้ ดังนี้

1) ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยจากเอกสาร ตำราหลักสูตรงานวิจัย
ต่างๆ

2) วิเคราะห์ผู้ใช้คู่มือ

3) กำหนดวัตถุประสงค์และกำหนดขอบข่ายเนื้อหากว้างๆ ของคู่มือ

4) สํารวจรายละเอียดของคู่มือและกำหนดจุดศึกษาในคู่มือ

5) เขียนเนื้อหาของคู่มือตามวัตถุประสงค์และขอบข่ายเนื้อหากว้างๆ ของคู่มือ

6) ออกแบบรูปเล่ม ภาพประกอบ จัดพิมพ์ ทดลองใช้ ตามกระบวนการพัฒนา
คุณภาพของคู่มือ

7) นำไปใช้กับกลุ่มทดลองเพื่อการเก็บรวบรวมข้อมูล

อรณิษ เกียรติอุบลไพฑูรย์ (2542) มีขั้นตอนสร้างหนังสือคู่มือ เรื่องการแยกขยะใน คริวเรือน
เป็นแบบภาพการ์ตูน ดังนี้

1) สํารวจข้อมูลเกี่ยวกับการทิ้งขยะและการกำจัดขยะในคริวเรือน

2) กำหนดวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมของเนื้อเรื่อง

3) วางโครงเรื่องของคู่มือให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม

4) เขียนรายละเอียดเนื้อหา

5) ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

6) นำเนื้อเรื่องที่ผ่านการตรวจสอบเขียนโครงร่างเป็นกลอนแปด

7) เขียนภาพประกอบเป็นภาพการ์ตูน

8) จัดทำรูปเล่มหนังสือคู่มือ

9) ตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้แบบประเมินคุณภาพ

10) ทดลองใช้ตามกระบวนการพัฒนาคุณภาพคู่มือ แก้ไข ปรับปรุง

11) นำไปใช้กับกลุ่มทดลองเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

สรุปได้ว่า คู่มือ (manual) หมายถึง หนังสือ เอกสาร ตำรา สมุด เป็นรูปเล่มเล็กกะทัดรัด
ขนาดพกพา มีความสวยงาม ที่ใช้ควบคู่กับการกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ตามวัตถุประสงค์ โดยใช้ภาษาที่
อ่านเข้าใจง่ายต่อการรับรู้ มีภาพประกอบ และมีแนวทางรายละเอียดสามารถปฏิบัติได้ เกี่ยวกับเรื่อง
นั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง และควรเป็นคู่มือที่ดีที่ประกอบไปด้วย รูปแบบ เนื้อหา และการนำไปทดลองใช้
ปฏิบัติเกิดทักษะและเข้าใจในขั้นตอนการปฏิบัติ โดยมีขั้นตอนและแนวทางการพัฒนาคู่มือ ดังต่อไปนี้

ขั้นตอนการพัฒนาคู่มือ มีดังนี้ 1) การวางแผน 2) การเตรียมข้อมูล 3) การทดสอบคู่มือ แนว
ทางการพัฒนาคู่มือ มีดังนี้

1) ควรศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูล
เบื้องต้น

- 2) สำรวจ วิเคราะห์ และรายละเอียดการเขียนเนื้อหาในการให้ความรู้
- 3) มีกระบวนการพัฒนาคู่มือ โดยการออกแบบรูปเล่ม ภาพประกอบ และมีผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเพื่อความเหมาะสมของคู่มือ
- 4) มีการนำคู่มือไปใช้กับกลุ่มทดลอง

จากแนวคิดการพัฒนาคู่มือผู้วิจัยจะได้นำหลักขั้นตอนการพัฒนาคู่มือ คือ การวางแผน การเตรียมข้อมูล การทดสอบคู่มือ และแนวทางการพัฒนาคู่มือ โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้น สำรวจ วิเคราะห์ และรายละเอียดการเขียนเนื้อหาในการให้ความรู้ และมีกระบวนการพัฒนาคู่มือ โดยการออกแบบรูปเล่ม ภาพประกอบ และมีผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเพื่อความเหมาะสมของคู่มือ และมีการนำคู่มือไปใช้กับกลุ่มทดลอง เพื่อนำไปใช้ในการคู่มือการพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

2.3 สภาพพื้นที่วิจัย

2.3.1 ข้อมูลทั่วไปของจังหวัดสระแก้ว

จังหวัดสระแก้ว ตั้งอยู่ภาคตะวันออกของประเทศไทย ระหว่างละติจูดที่ 13 องศา 14 ลิปดา ถึง 14 องศา 11 ลิปดาเหนือ และลองติจูดที่ 101 องศา 51 ลิปดา 56 ลิปดาตะวันออก มีพรมแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชาทางทิศตะวันออกยาวประมาณ 165 กิโลเมตร ห่างจากกรุงเทพมหานครโดยทางรถยนต์ 236 กิโลเมตรพื้นที่ประมาณ 7,195.138 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ ติดกับจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมา

ทิศใต้ ติดกับจังหวัดฉะเชิงเทราและจันทบุรี

ทิศตะวันออก ติดกับประเทศกัมพูชา

ทิศตะวันตก ติดกับจังหวัดปราจีนบุรี

สภาพภูมิประเทศทั่วไป

สภาพทั่วไป พื้นที่จังหวัดสระแก้ว โดยส่วนรวม เป็นพื้นที่ราบถึงราบสูงและมีภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีระดับความสูงจากน้ำทะเล 74 เมตร กล่าวคือ

ด้านเหนือ มีเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำบางปะกง มีลักษณะเป็นป่าเขาที่บดได้แก่ บริเวณอุทยานแห่งชาติปางสีดา เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

ด้านใต้ มีลักษณะเป็นที่ราบเชิงเขา มีสภาพเป็นป่าโปร่ง ส่วนใหญ่ถูกบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตร ทำให้เกิดสภาพป่าเสื่อมโทรม ตอนกลางมีลักษณะเป็นที่ราบได้แก่ อำเภอวังน้ำเย็น กิ่งอำเภอวังสมบูรณ์ เป็นเขตติดต่อจังหวัดจันทบุรี

ด้านตะวันออก ลักษณะเป็นที่ราบถึงราบสูง และมีสภาพเป็นป่าโปร่ง ทำไร่ ทำนา

ด้านตะวันตก นับตั้งแต่อำเภอวัฒนานคร มีลักษณะเป็นสันปันน้ำ และพื้นที่ลาดไปทางอำเภอเมืองสระแก้ว และอำเภออรัญประเทศ เข้าเขตประเทศกัมพูชา

สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศแบ่งออกได้เป็น 3 ฤดูกาล

ฤดูร้อน	เริ่มต้นแต่เดือนกุมภาพันธ์-เดือนเมษายน
ฤดูฝน	ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-เดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,296-1,539 มิลลิเมตร
ฤดูหนาว	ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน-เดือนมกราคม อากาศเย็นและมีหมอกในตอนเช้า อุณหภูมิโดยเฉลี่ย 27.5-28.78 องศา

* สภาพอากาศจังหวัดสระแก้วปัจจุบัน กรมอุตุนิยมวิทยา

2.3.2 ประวัติ

จังหวัดสระแก้ว มีที่มาจากชื่อสระน้ำโบราณในพื้นที่อำเภอเมืองสระแก้ว ซึ่งมีอยู่ 2 สระ โดยใน สมัยกรุงธนบุรี ประมาณปี พ.ศ. 2324 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งทรงเป็น สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพยกไปตีประเทศกัมพูชา (เขมร) ได้แวะพักกองทัพที่บริเวณสระน้ำทั้งสองแห่งนี้กองทัพได้อาศัยน้ำจากสระใช้สอย ได้ขนานนามสระทั้งสองว่า “สระแก้ว สระขวัญ” และได้นำน้ำจาก สระทั้งสองแห่งนี้ใช้ในการประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โดยถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์

“สระแก้ว” เดิมมีฐานะเป็นตำบล ได้ตั้งเป็นด่านสำหรับตรวจคนและสินค้า เข้า-ออก จนถึงปี พ.ศ.2452 ทางราชการจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอ ชื่อว่า “กิ่งอำเภอสระแก้ว” ขึ้นอยู่ในการปกครองของ อำเภอบินทร์บุรี ต่อมาเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2501 ได้มีพระราชกฤษฎีกายกฐานะขึ้นเป็นอำเภอ ชื่อว่า “อำเภอสระแก้ว” ขึ้นอยู่ในการปกครอง ของจังหวัดปราจีนบุรี และต่อมา ได้มีพระราชบัญญัติตั้งจังหวัดสระแก้ว พ.ศ. 2536 ขึ้น โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่มที่ 110 ตอนที่ 125 ลงวันที่ 2 กันยายน 2536 มีผลบังคับใช้เมื่อพ้น 90 วัน นับแต่วันประกาศในราชกิจจานุเบกษา เป็นผลให้ “จังหวัดสระแก้ว” ได้ เปิดทำการใน วันที่ 1 ธันวาคม 2536 โดยเป็นจังหวัดที่ 74 ของประเทศไทย

“จังหวัดสระแก้ว” มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานนับ 4,000 ปี ตั้งแต่ยุคหินใหม่-ยุคโลหะ โดยมีการค้นพบวัตถุโบราณที่บ้านโคกมะกอก ตำบลเขาสามสิบ อำเภอเขาฉกรรจ์ ในยุคต่อมาก็มีการค้นพบ โบราณวัตถุอีก เช่น ที่อำเภออรัญประเทศและเขตอำเภอตาพระยา แสดงหลักฐานว่าสระแก้ว

เคยเป็นชุมชน สำคัญที่มีความเจริญรุ่งเรืองในยุคเจนละทวารวดี มีอารยธรรมและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง และมีกษัตริย์ หรือผู้ครองเมืองนับถือศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย ดังจะเห็นได้จากโบราณสถานและจารึก รูปอักษรปัลลวะต่าง ๆ ที่ปรากฏที่ปราสาทเขาน้อย เขตอำเภออรัญประเทศ ซึ่งถือกันว่าเป็นหลักฐานบันทึก ศักราชที่เก่าที่สุดในกลุ่มจารึกรุ่นแรกๆ ที่พบในประเทศไทย สร้างขึ้นราวปีพุทธศักราช 1180 นอกจากนี้ ยังพบหลักฐานความเจริญของอารยธรรมขอม ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-16 ในแถบนี้อย่างมากมาย มีทั้งปราสาท อิฐ ปราสาทสติกก่อกรรม เต่าเผาเครื่องถ้วย และคูเมืองโบราณที่ยังหลงเหลือร่องรอยปรากฏในปัจจุบัน (แผนพัฒนาจังหวัดสระแก้ว (พ.ศ. 2561 – 2564 : 1)

ประชากร ณ วันที่ 31 มีนาคม 2561 รวมทั้งสิ้น 562,460 คน เป็นชาย 281,680 คน หญิง 280,780 คน สำหรับอำเภอที่มีประชากรมากที่สุด ได้แก่ อำเภอเมืองสระแก้ว จำนวน 110,843 คน รองลงมาได้แก่ อำเภออรัญประเทศ จำนวน 89,150 คน และอำเภอวัฒนานคร จำนวน 81,746 คน

โครงสร้างประชากร ประชากรจำแนกตามช่วงวัยแบ่งประชากรออกเป็น 4 กลุ่มตามหมวดอายุ ได้แก่ เด็กก่อนวัยเรียน (อายุ 0-4 ปี) กลุ่มวัยเรียน (อายุ 5-19 ปี) กลุ่มวัยทำงาน (อายุ 20-64 ปี) และกลุ่ม วัยสูงอายุ (อายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป) (ข้อมูล ณ เดือนมิถุนายน 2561) จังหวัดสระแก้วมีประชากรเด็กก่อน วัยเรียนคิดเป็นร้อยละ 5.81 วัยเรียนคิดเป็นร้อยละ 19.80 วัยทำงานคิดเป็นร้อยละ 64.81 วัยสูงอายุคิด เป็นร้อยละ 9.58

โครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคม จังหวัดสระแก้วมีทางหลวงแผ่นดินผ่านจังหวัดดังนี้ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 33 (ถนนสุวรรณศร) ผ่านอำเภอเมืองสระแก้ว อำเภอวัฒนานครและอำเภออรัญประเทศ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 317 (สระแก้ว-จันทบุรี) ผ่านอำเภอเมืองสระแก้ว อำเภอวังน้ำเย็นและอำเภอวังสมบูรณ์ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 348 (อรัญประเทศ-บุรีรัมย์) ผ่านอำเภออรัญประเทศ อำเภอตาพระยาและอำเภอโคกสูง นอกจากนี้ จังหวัดสระแก้วมีเส้นทางหลวงชนบทรวม 64 สายทาง ระยะทางรวม 1,085.939 กิโลเมตร ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของแขวงทางหลวงชนบทสระแก้ว ศูนย์บำรุงทางหลวงชนบทวังสมบูรณ์ ศูนย์บำรุงทางหลวงชนบทโคกสูง และศูนย์บำรุงทางหลวงชนบทสระขวัญ (อ้างอิงจากแขวงทางหลวง ชนบทสระแก้ว, 2561)

มูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวม (GPP) สถานการณ์ทางเศรษฐกิจของจังหวัดสระแก้วในปี 2559 พบว่า จังหวัดสระแก้วมีมูลค่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมเท่ากับ 40,325 ล้านบาท เพิ่มขึ้นจาก 37,747 ล้านบาท ในปีที่ผ่านมา คิดเป็นลำดับที่ 8 ของภาคตะวันออก และเป็นลำดับที่ 62 ของประเทศ ผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดต่อหัว (Gross Provincial Product per Capita) ปี 2559 เท่ากับ 65,669 บาทต่อปี เพิ่มขึ้นจาก 62,447 บาท ในปีที่ผ่านมา รายได้ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับภาคการเกษตร คิดจากมูลค่าเท่ากับ 10,328 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 25.61 รองลงมาเป็น สาขาการผลิตอุตสาหกรรมมีมูลค่าเท่ากับ 7,260 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 18.0 สาขาการค้าส่ง-ปลีก มีมูลค่า เท่ากับ 5,757 ล้านบาท คิดเป็น

ร้อยละ 14.27 และสาขาอื่นๆ (สาขาการบริหารราชการและการป้องกัน ประเทศ สาขาการศึกษา สาขาบริการด้านอสังหาริมทรัพย์ ฯลฯ) มีมูลค่าเท่ากับ 16,980 ล้านบาท คิดเป็น ร้อยละ 42.1

การเกษตร พืชเศรษฐกิจหลัก ได้แก่ ข้าวนาปี ข้าวโพด มันสำปะหลัง อ้อย ยูคาลิปตัส พืชผัก และผลไม้ สำหรับผลไม้ที่มีชื่อเสียง ได้แก่ แคนตาลูป ชมพู กระท้อน เป็นต้น

จังหวัดสระแก้วมีโรงงานน้ำตาลเพียงแห่งเดียวในการรับซื้ออ้อยจากเกษตรกร ได้แก่ บริษัท น้ำตาลและอ้อยตะวันออกจำกัด โดยเกษตรกรแต่ละรายทำสัญญาซื้อขายกับบริษัทน้ำตาลโดยตรงตามที่บริษัท จัดสรรให้ในแต่ละรอบการผลิต เกษตรกรบางรายอาจจะรวบรวมผลผลิตจากเพื่อนบ้านส่งโรงงานด้วยหากกรณี ผลผลิตของตัวเองมีไม่เพียงพอ โดยจังหวัดสระแก้วมีผลผลิตส่งเข้าโรงงานน้ำตาลคิดเป็นร้อยละ 79 และ ส่งเข้าโรงงานในจังหวัดอื่น ได้แก่ จังหวัดชลบุรี ร้อยละ 21 นอกจากนี้ โรงงานน้ำตาลในจังหวัดสระแก้วได้รวบรวมผลผลิต อ้อยจากจังหวัดอื่นๆ ได้แก่ จังหวัดปราจีนบุรี จังหวัดจันทบุรี และจังหวัดฉะเชิงเทรา เข้าโรงงานด้วยประมาณ ร้อยละ 18 ทั้งนี้ การนำอ้อยเข้ามาจากจังหวัดอื่นเพื่อนำเข้าโรงงานและเพื่อทำพันธุ์ด้วย (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560 อ้างอิงจากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสระแก้ว)

โรงงานแปรรูปมันสำปะหลังในจังหวัดสระแก้วมี 3 ประเภท คือ โรงงานแปรงมันสำปะหลัง โรงงานเอทานอลและลานมันเส้น เกษตรกรผู้ปลูกมันสำปะหลังจังหวัดสระแก้วเมื่อเก็บเกี่ยวมันสำปะหลังแล้ว จะจำหน่ายมันสำปะหลังให้แก่ลานมันเส้นมากที่สุดถึงร้อยละ 66.55 เนื่องจากมีลานมันกระจายเกือบทุก ท้องที่ในแหล่งผลิตมันสำปะหลัง ทำให้เกษตรกรบางส่วนขายให้แก่ลานมันเส้น/ลานรวบรวม ซึ่งส่วนใหญ่รับซื้อ มันคละ และโรงงานแปรงมันสำปะหลัง ร้อยละ 33.45 และเนื่องจากผลผลิตมันสำปะหลังในจังหวัดสระแก้ว ไม่เพียงพอต่อความต้องการของโรงงานจึงต้องมีการนำเข้าผลผลิตจากจังหวัดอื่น แบ่งเป็น 1) เกษตรกร ต่างจังหวัดจำหน่ายมันสำปะหลังให้แก่ลานมันเส้น/ลานรวบรวมในจังหวัดของตนเอง แล้วผู้ประกอบการ ดังกล่าวนำมันสำปะหลังมาจำหน่ายให้แก่โรงงานแปรรูปในจังหวัดสระแก้ว ร้อยละ 26.35 และ 2) นำมันเส้น เข้ามาจากประเทศกัมพูชา เพื่อจำหน่ายให้แก่โรงงานแปรรูปในจังหวัดสระแก้วโดยตรง ร้อยละ 11.32 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560 อ้างอิงจากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสระแก้ว)

เกษตรกรที่ปลูกมะม่วงน้ำดอกไม้ส่วนใหญ่ปลูกในที่ดินของตนเองเพราะใช้ระยะเวลาหลายปีกว่าจะให้ผลผลิต และมีการเช่าสวนเพื่อผลิตมะม่วงน้ำดอกไม้อีกด้วย เนื่องจากผลตอบแทนดีมีรายได้ตลอดปี โดยส่วนมากขายให้กับพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นร้อยละ 69.01 รองลงมาขายผ่านกลุ่ม/ชมรม/สถาบันเกษตรกร ซึ่งเป็นวิสาหกิจชุมชนร้อยละ 20.96 และพ่อค้าชายแดนที่ตลาดโรงเกลือร้อยละ 10.03 ทั้งนี้ ช่องทางการส่ง ต่อผลผลิตจากพ่อค้ารวบรวมท้องถิ่นร้อยละ 69.01 ส่งต่อไปกับพ่อค้าตลาดกลางกรุงเทพมหานคร เช่น ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง เป็นต้น ร้อยละ 55.21 และส่งต่อไปกับพ่อค้าชายส่งและขายปลีกในจังหวัดร้อยละ 12.08 ซึ่งสุดท้ายส่งต่อไปกับพ่อค้าชายแดนที่ตลาดโรงเกลือเพื่อ

ส่งออกต่างประเทศโดยคุณภาพจะตกเกรดส่งออกแล้ว ร้อยละ 1.72 (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560, อ้างอิงจากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสระแก้ว)

พืชสมุนไพร จังหวัดสระแก้วมีปริมาณความต้องการวัตถุดิบสมุนไพรรวมในปี 2561 จำนวน 429.6 ตัน มูลค่ารวม 4,743,200 บาท แบ่งเป็นความต้องการจากองค์กรภายนอก/จังหวัดต่างๆ (ที่มีการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้า) จำนวน 310 ตัน มูลค่า 3,454,000 บาท ความต้องการจากภายในจังหวัด สระแก้วมีจำนวน 119.6 ตัน มูลค่า 1,289,200 บาท

จากข้อมูลการเปรียบเทียบความต้องการวัตถุดิบสมุนไพรในจังหวัดสระแก้วระหว่างปี 2560 และ 2561 พบว่า ปี 2561 ปริมาณความต้องการวัตถุดิบสมุนไพรจากองค์กรภายนอก (ที่มีการทำสัญญาซื้อขายล่วงหน้า) เพิ่มขึ้นจากปี 2560 จำนวน 186 ตัน คิดเป็นร้อยละ 150 มูลค่าเพิ่มขึ้น 2,088,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 152.85 และปริมาณความต้องการวัตถุดิบสมุนไพรภายในจังหวัด สระแก้ว เพิ่มขึ้นจาก ปี 2560 จำนวน 73.5 ตัน คิดเป็นร้อยละ 159.43 มูลค่าเพิ่มขึ้น 761,700 บาท คิดเป็นร้อยละ 144.4 อย่างไรก็ตาม ยังพบว่ามีปัญหาด้านการปลูก หรือการแปรรูปสมุนไพร ดังนี้

1. วัตถุดิบที่กลุ่มวิสาหกิจส่งมาให้มีปริมาณน้อยต่อครั้งในการส่ง จึงทำให้การผลิตยาสมุนไพรติดขัด
2. ขาดเครื่องมือที่จำเป็นในการแปรรูปสมุนไพร เช่น เครื่องปั่น เครื่องล้าง ตู้อบ เครื่องบด ซึ่งทำให้แปรรูปได้ช้า
3. ไม่สามารถส่งวัตถุดิบได้ตามเป้าหมายที่กำหนด เนื่องจากดำเนินการแปรรูปไม่แล้วเสร็จตามเวลา
4. ขาดเงินทุนหมุนเวียนในการจัดซื้อสมุนไพรจากสมาชิกในกลุ่มแต่ละเครือข่าย (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสระแก้ว ข้อมูล ณ วันที่ 15 พฤษภาคม 2561)

สัตว์เศรษฐกิจของจังหวัด ได้แก่ โคเนื้อ โคนม กระบือ สุกร ไก่ และเป็ด

การค้าชายแดน สำหรับการค้าชายแดนของไทยด้านกัมพูชา การนำเข้าและส่งออกสินค้าจะต้องผ่านพิธีการศุลกากร โดยมีจุดผ่านแดนที่สำคัญ 4 จุด คือ จุดผ่านแดนถาวรบ้านคลองลึก อำเภออรัญประเทศ จุดผ่านแดนถาวรบ้านเขา ดิน อำเภอคลองหาดและจุดผ่อนปรนการค้าชั่วคราวอีก 2 จุด คือ จุดผ่อนปรนการค้าบ้านหนองปรือ - มาลัย ระหว่างอำเภออรัญประเทศ กับอำเภอมาลัย จังหวัดบันเตียเมียนเจย และจุดผ่อนปรนการค้าบ้านตาพระยา - บึงตากวน ระหว่างอำเภอตาพระยา กับอำเภอมอพวก จังหวัดบันเตียเมียนเจย

การลงทุนและอุตสาหกรรม ในปี 2561 จังหวัดสระแก้วมีโรงงานอุตสาหกรรมตามกลุ่มอุตสาหกรรม จำนวน 580 โรงงาน มูลค่า รวม 44779.21 ล้านบาท โดยมีกลุ่มอุตสาหกรรมหลักที่มีจำนวนโรงงานมากที่สุด 5 อันดับแรก ประกอบด้วย 1) การผลิต อื่นๆ (เช่น โรงงานคัดแยกและฝั่งกลบสิ่งปฏิกูล โรงงานผลิตพลังงานไฟฟ้าจากเซลล์พลังงานแสงอาทิตย์ เป็นต้น) คิดเป็นร้อยละ 39.55

2) ผลิตภัณฑ์จากพืช คิดเป็นร้อยละ 31.1 3) ผลิตภัณฑ์/ซ่อมยานพาหนะ คิดเป็นร้อยละ 9.95 4) ผลิตภัณฑ์อโลหะ คิดเป็นร้อยละ 9.7 และ 5) ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากไม้ คิดเป็นร้อยละ 9.7

สำหรับอุตสาหกรรมประเภทผลิตภัณฑ์จากพืชหรือการแปรรูปการเกษตรในปี 2561 ที่มีจำนวน 125 โรงงานนั้น สามารถแบ่งเป็นอุตสาหกรรมแต่ละประเภท ดังนี้ 1) ทำมันเส้น 65 โรงงาน 2) สีส้ม 17 โรงงาน 3) ออบเมล็ดพืช 26 โรงงาน 4) ผลิตภัณฑ์มันสำปะหลัง 4 โรงงาน 5) ผลิตภัณฑ์อาหาร 1 โรงงาน 6) กะเทาะเมล็ด 11 โรงงาน และ 7) คัดขนาดถั่วเหลือง 1 โรงงาน (สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดสระแก้ว, 2561)

การท่องเที่ยว จากข้อมูล ปี 2560 จังหวัดสระแก้วมีผู้เยือน (visitor) 2,155,142 คน แบ่งออกเป็น 1) นักท่องเที่ยว (tourist) จำนวน 909,155 คน เป็นชาวไทย 859,457 คน ชาวต่างประเทศ 49,698 คน และ 2) นักทัศนจร (excursionist) จำนวน 1,245,987 คน เป็นชาวไทย 1,021,103 คน ชาวต่างประเทศ 224,884 คน มีรายได้จากท่องเที่ยวทั้งหมด 6,306.25 บาท เมื่อพิจารณารายได้ การท่องเที่ยวย้อนหลัง 4 ปี พบว่าจังหวัดสระแก้วมีอัตราการรายได้ที่เพิ่มขึ้นทุกปี ยกเว้นปี 2560 ที่มีรายได้เพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง ในขณะเดียวกัน จำนวนนักท่องเที่ยวมีแนวโน้มที่สูงขึ้น ทั้งนี้ การเพิ่มขึ้นของจำนวนรายได้และนักท่องเที่ยวอาจมีผลมาจาก 2 ปัจจัยที่สำคัญ คือ ปัจจัยภายนอกจังหวัด ได้แก่ การขยายเส้นทางการบินของธุรกิจสายการบินระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการขยายเส้นทางการบินของ ไทยที่เชื่อมไปยังเมืองรองของจีนซึ่งจะทำให้ตลาดนักท่องเที่ยวของประเทศไทยในปี 2561 เพิ่มขึ้น รวมทั้ง นโยบายและมาตรการของรัฐบาลที่สนับสนุนและกระตุ้นการท่องเที่ยวภายในประเทศ เช่น มาตรการส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองรอง 55 จังหวัด ปัจจัยภายใน ได้แก่ โครงการหรือกิจกรรมที่จังหวัดสระแก้วส่งเสริมและ กระตุ้นการท่องเที่ยวภายในจังหวัด

2.3.3 วิสัยทัศน์

เมืองชายแดนแห่งความสุข และมั่นคง ถิ่นเกษตรปลอดภัย แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ อารยธรรมโบราณ เขตเศรษฐกิจพิเศษสระแก้วมั่นคง ยั่งยืน

2.3.4 อาชีพ

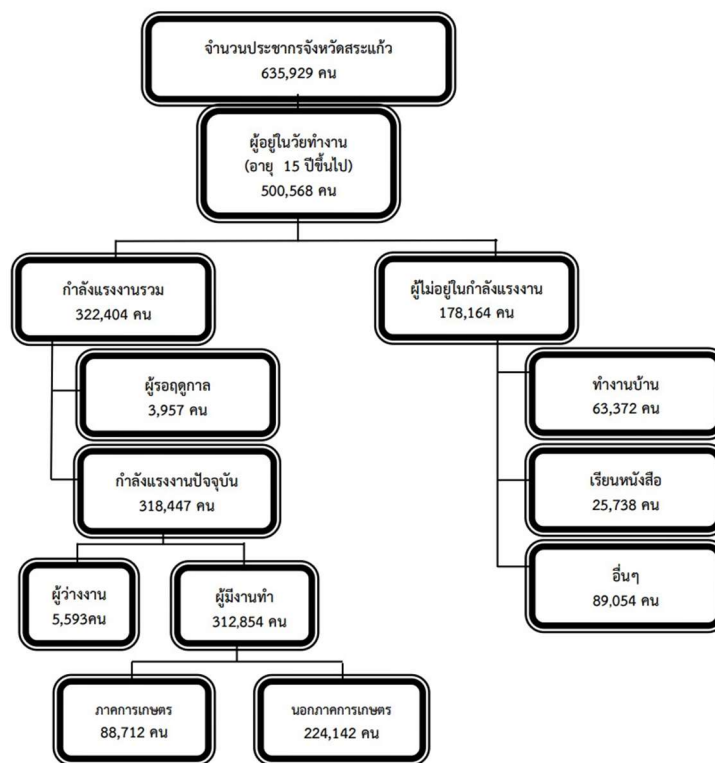
ภาวะการมีงานทำของประชากร เมื่อพิจารณาตามประเภทอุตสาหกรรมหรือลักษณะของการ ประกอบกิจกรรมของผู้มีงานทำในเชิงเศรษฐกิจ พบว่า ผู้ทำงานส่วนใหญ่ทำงานนอกภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 64.7 (ชายร้อยละ 52.06 หญิง ร้อยละ 48.0) และทำงานในภาคเกษตรกรรมร้อยละ 35.30 (ชายร้อยละ 38.1 หญิงร้อยละ 31.4) โดยผู้ที่ ทำงานนอกภาคเกษตรกรรม ส่วนใหญ่ทำงานในสาขา การขายส่ง และการขายปลีก การซ่อมแซมยานยนต์และ รถจักรยานยนต์ร้อยละ 20.6 รองลงมาคือ สาขาการผลิต ร้อยละ 11.9 สาขาการก่อสร้าง ร้อยละ 7.0 สาขาที่ พักแรมและบริการด้านอาหาร

ร้อยละ 5.9 สาขาการบริหารราชการ การป้องกันประเทศ และการประกันสังคมภาค บังคับ ร้อยละ 5.8 ที่เหลือกระจายอยู่ในอุตสาหกรรมอื่นๆ

ภาวะการว่างงานของประชากร ปี 2560 จังหวัดสระแก้ว มีผู้ว่างงานเฉลี่ย จำนวน 6,282 คน โดยเป็นชายจำนวน 4,535 คน หญิงจำนวน 1,747 คน เมื่อพิจารณาถึงอัตราการว่างงาน จังหวัดสระแก้วมีอัตราการว่างงานร้อยละ 2.1 โดยชายมีอัตราการว่างงานร้อยละ 2.6 และหญิงมีอัตราการว่างงานร้อยละ 1.3 (สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว, 2561)

2.3.5 สถิติแรงงานนอกระบบจังหวัดสระแก้ว

แผนภูมิ 1 โครงสร้างประชากรจังหวัดสระแก้ว ไตรมาส 1 ปี 2563

ที่มา : สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว

1. โครงสร้างของกำลังแรงงาน จังหวัดสระแก้วมีผู้ที่มีอายุ 15 ปีขึ้นไป 500,568 คน แยกเป็น ผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานรวม 322,404 คน คิดเป็นร้อยละ 64.4 และเป็นผู้ที่ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน 178,164 คน คิดเป็นร้อยละ 35.6 สำหรับกลุ่มผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานทั้งหมด 318,447 คน นั้นแยกได้ เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) ผู้มีงานทำจำนวน 312,854 คน คิดเป็นร้อยละ 62.5 ของผู้อยู่ในกำลังแรงงานรวม

2. ผู้ว่างงานซึ่งหมายถึงผู้ไม่มีงานทำ และพร้อมที่จะทำงาน มีจำนวน 5,593 คน หรือคิดเป็น อัตรา การว่างงาน ร้อยละ 1.1 ของผู้อยู่ในกำลังแรงงานรวม

ตาราง 2 จำนวนและร้อยละของประชากร จำแนกตามสถานภาพแรงงาน และเพศ

สถานภาพแรงงาน	รวม		ชาย		หญิง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ผู้มีอายุ 15 ปีขึ้นไป	500,568	100.00	244,471	100.00	256,097	100.00
1. ผู้อยู่ในกำลังแรงงานรวม	322,404	64.4	181,486	74.2	140,918	55.0
1.1 กำลังแรงงานปัจจุบัน	318,447	63.6	178,271	72.9	140,176	54.7
1.1.1 ผู้มีงานทำ	312,854	62.5	174,771	71.5	138,083	53.9
1.1.2 ผู้ว่างงาน	5,593	1.1	3,500	1.4	2,093	0.8
1.2 ผู้ที่รอฤดูกาล	3,957	0.8	3,215	1.3	742	0.3
2. ผู้ไม่อยู่ในกำลังแรงงาน	178,164	35.6	62,985	25.8	115,179	45.0
2.1 ทำงานบ้าน	63,372	12.7	2,414	1.0	60,958	23.8
2.2 เรียนหนังสือ	25,738	5.1	13,599	5.6	12,139	4.8
2.3 อื่นๆ	89,054	17.8	46,972	19.2	42,082	16.4

ที่มา : สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว

ตาราง 3 จำนวนและร้อยละของผู้มีงานทำ จำแนกตามอาชีพ และเพศ

อาชีพ	รวม		ชาย		หญิง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ยอดรวม	312,854	100	174,771	100	138,083	100
1. ผู้บัญญัติกฎหมาย ข้าราชการระดับอาวุโส และผู้จัดการ	6,607	2.1	4,744	2.7	1,863	1.4
2. ผู้ประกอบวิชาชีพด้านต่างๆ	16,725	5.3	4,308	2.5	12,417	9.0
3. ผู้ประกอบวิชาชีพด้านเทคนิคสาขาต่างๆ และอาชีพที่เกี่ยวข้อง	6,529	2.1	2,835	1.6	3,694	2.7
4. เสมียน	16,742	5.4	4,818	2.8	11,924	8.6
5. พนักงานบริการและพนักงานในร้านค้า และตลาด	70,340	22.5	30,193	17.3	40,147	29.1
6. ผู้ปฏิบัติงานที่มีฝีมือในด้านการเกษตร และการประมง	76,425	24.4	48,616	27.8	27,809	20.1
7. ผู้ปฏิบัติงานด้านความสามารถทางฝีมือ และธุรกิจอื่นๆที่เกี่ยวข้อง	41,701	13.3	28,440	16.3	13,261	9.6
8. ผู้ปฏิบัติการโรงงานและเครื่องจักร และผู้ปฏิบัติงานด้านการประกอบ	30,054	9.6	24,896	14.2	5,158	3.7
9. อาชีพขั้นพื้นฐานต่างๆ ในด้านการขาย และการให้บริการ	47,731	15.3	25,921	14.8	21,810	15.8
10. คนงานซึ่งมิได้จำแนกไว้ในหมวดอื่น	0	0	0	0	0	0

ที่มา : สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว

ตารางที่ 4 จำนวนและร้อยละของผู้มีงานทำ จำแนกตามสถานภาพการทำงาน และเพศ

สถานภาพการทำงาน	รวม		ชาย		หญิง	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ยอดรวม	312,854	100.00	174,771	100.00	138,083	100.00
1. นายจ้าง	9,960	3.2	7,633	4.4	2,327	1.7
2. ลูกจ้างรัฐบาล	41,762	13.3	18,071	10.3	23,691	17.2
3. ลูกจ้างเอกชน	106,358	34.0	66,524	38.1	39,834	28.8
4. ทำงานส่วนตัว	115,296	36.9	66,748	38.2	48,548	35.2
5. ช่วยธุรกิจครอบครัวเรือน	39,478	12.6	15,795	9.0	23,683	17.1
6. การรวมกลุ่ม						

ที่มา : สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว

2.3.6 การแบ่งเขตการปกครอง

เขตการปกครอง แบ่งออกเป็น 9 อำเภอ 58 ตำบล 731 หมู่บ้าน 1 องค์การบริหารส่วนจังหวัด 3 เทศบาลเมือง 13 เทศบาลตำบล 49 องค์การบริหารส่วนตำบล

1. อำเภอเมืองสระแก้ว

คำขวัญ หลวงพ่อทองคู่เมือง ลือเลื่องน้ำตักปางสีดา ล้ำค่าธรรมชาติ แหล่งประวัติศาสตร์
สระแก้ว สระขวัญ สร้างสรรค์ เกษตรอินทรีย์

เนื้อที่ 1,832.22 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 8 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 123 หมู่บ้าน
จำนวนเทศบาลตำบล 2 แห่ง จำนวนเทศบาลเมือง 1 แห่ง จำนวน อบต. 8 แห่ง จำนวน อบจ. 1 แห่ง

2. อำเภอวังสมบูรณ์

คำขวัญ ถ้ำทานตะวันสุดสวย รวยพืชเศรษฐกิจ แหล่งผลิตนมโค นิยมเลี้ยงไก่พื้นบ้าน

เนื้อที่ 389.30 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 3 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 48 หมู่บ้าน จำนวน
เทศบาลตำบล 2 แห่ง จำนวน อบต. 1 แห่ง

3. อำเภอรัญประเทศ

คำขวัญ สุดแดนสยามบูรพา ย่านการค้าอินโดจีน ชนท้องถิ่นห้าชาติ พระสยามเทวาริราช
ศักดิ์สิทธิ์ แหล่งผลิตผ้าทอมือ เลื่องชื่อแตงแคนตาลูป

เนื้อที่ 821.27 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 12 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 114 หมู่บ้าน
จำนวนเทศบาลตำบล 4 แห่ง จำนวนเทศบาลเมือง 1 แห่ง จำนวน อบต. 8 แห่ง

4. อำเภอเขาฉกรรจ์

คำขวัญ เขาหินแกร่ง แหล่งอารยธรรม ถ้ำเขาทะเล กุ้งโครงกระดุก เพาะปลูกพืชไร่ ลิงไพรนับหมื่น ค้างคาวต้นน้ำล้าน

เนื้อที่ 774.31 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 4 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 71 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลตำบล 1 แห่ง จำนวน อบต. 4 แห่ง

5. อำเภอโคกสูง

คำขวัญ ดินแดนแห่งตำนาน ปราสาทหินโบราณ ผ้าไหมพื้นบ้าน ยุทธการฉนวนหมากมุ่น

เนื้อที่ 219.40 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 4 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 41 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลตำบล 1 แห่ง จำนวน อบต. 3 แห่ง

6. อำเภอตาพระยา

คำขวัญ งานปฏิมากรรมธรรมชาติ แหล่งประวัติศาสตร์โบราณ ตำนานเจ้าพระยาบดินเดชา ที่มาของนักสู้ ประตูลูกอีสานใต้ จุดค้าขายชายแดนไทย-เขมร

เนื้อที่ 862.90 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 5 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 64 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลตำบล 1 แห่ง จำนวน อบต. 5 แห่ง

7. อำเภอวังน้ำเย็น

คำขวัญ วังน้ำเย็นมีพระบรมสารีริกธาตุล้ำค่า แดนถ้ำน้ำตกสวย ร่ำรวยพืชเศรษฐกิจ แหล่งผลิตนมโค เด็ดไต่ด้วยรั้วรัก

เนื้อที่ 343.24 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 4 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 84 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลเมือง 1 แห่ง จำนวน อบต. 3 แห่ง

8. อำเภอวัฒนานคร

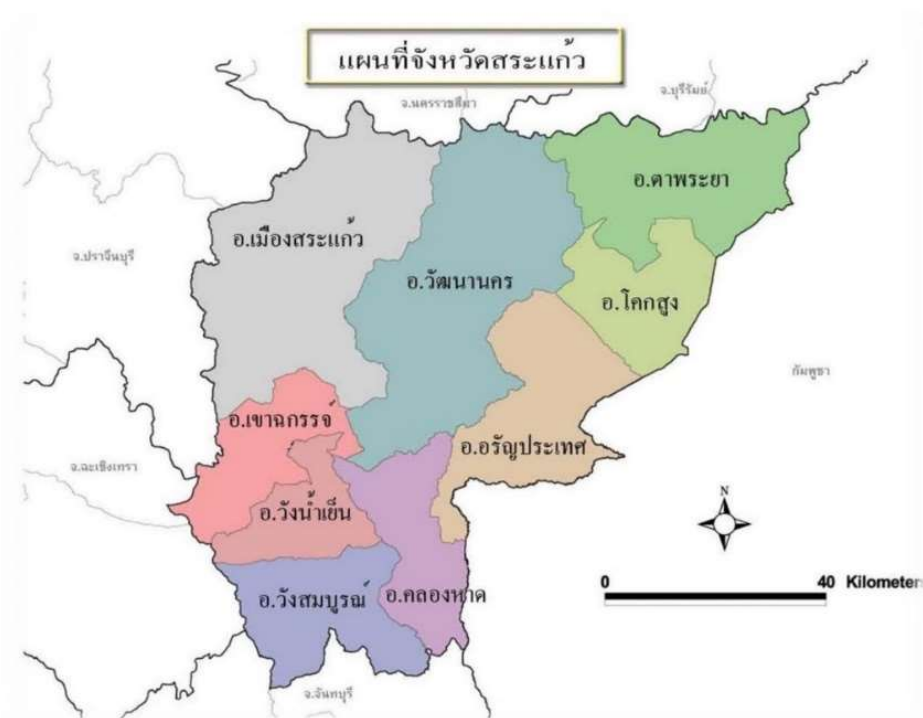
คำขวัญ ปราสาทห้วยพะโย น้ำเย็นใสเชื่อนพระปรง สักการะองค์นเรศวรเจ้า ไหว้หลวงพ่อขาวประจำปี แทนไมตรีด้วยข้าวหลาม พันธุ์ไม้งามสวนเฉลิมพระเกียรติ

เนื้อที่ 1,560.00 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 11 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 115 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลตำบล 1 แห่ง จำนวน อบต. 11 แห่ง

9. อำเภอคลองหาด

คำขวัญ คลองหาดเข้มแข็ง แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เศรษฐกิจพอเพียง

เนื้อที่ 417.08 ตารางกิโลเมตร จำนวนตำบล 7 ตำบล จำนวนหมู่บ้าน 71 หมู่บ้าน จำนวนเทศบาลตำบล 1 แห่ง จำนวน อบต. 6 แห่ง

ภาพที่ 1 แผนที่จังหวัดสระแก้ว

2.4 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สมทรง บรรจงธิดิตานต์ (2560) ได้ศึกษา แนวทางการจัดการชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านหัวคู ตำบลพระยาบันลือ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า แนวทางการจัดการชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านหัวคู ตำบลพระยาบันลือ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นกระบวนการพัฒนาที่ส่งผลสร้างความเข้มแข็ง และยั่งยืนในระดับพื้นที่ ภายหลังกหมู่บ้านประสบวิกฤตอุทกภัยน้ำท่วมภาคกลางปลายปี พ.ศ. 2554 แนวทางการจัดการชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน ได้สร้างพื้นที่ทางสังคมด้านงานพัฒนาชุมชน โดยชาวบ้านจำนวน 37 ครอบครัว ต่างได้ร่วมกันพลิกฟื้นสถานการณ์ที่เลวร้ายให้หวนคืนกลับสู่สภาพเดิมลักษณะการตั้งรับปรับตัว ด้วยวิธีการประยุกต์ใช้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน แนวคิดชุมชนเข้มแข็ง และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นทุนทางสังคมระดับหมู่บ้าน นำมาสร้างกลไกขับเคลื่อนเป็นแนวทางการจัดการปัญหา ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของบ้านหัวคูไม่ต้องล่มสลาย ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งด้านที่อยู่อาศัย ที่ดินทำกิน อาชีพ รายได้ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม การสืบสานวัฒนธรรม ประเพณีไม่ให้อู้อวยหายไปพร้อมกระแสการพัฒนาเพื่อก้าวไปสู่การสร้างควมทันสมัย

นฤมล นิราทร และคณะ (2558) ได้ศึกษาการกำหนดค่าตอบแทนของผู้รับงานไปทำที่บ้านในประเทศไทย ผลการศึกษา พบว่า ผู้ส่งงานที่สำคัญ ได้แก่ ผู้ประกอบการ ผู้รับเหมาช่วงการผลิต

ตัวแทนกลุ่ม/หัวหน้ากลุ่ม ตามลำดับ ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้รับงานไปทำที่บ้านและผู้จ้างงานมี 3 ลักษณะหลัก คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างงาน-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้จ้างงาน-ผู้รับเหมาช่วง-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน และผู้จ้างงาน-ผู้แทน-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้รับงานไปทำที่บ้านส่วนใหญ่ได้รับค่าตอบแทนไม่เกิน 7 วัน หลังส่งมอบงาน ในด้านปัจจัยที่ควรใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดค่าตอบแทน ผู้รับงานไปทำที่บ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ค่าครองชีพเป็นปัจจัยที่ควรใช้กำหนดค่าตอบแทน รองลงมา คือ ความยากง่ายของงาน ต้นทุนและทักษะฝีมือ ส่วนปัญหาอุปสรรคในการทำงาน คือ ปัญหาสุขภาพงานไม่ต่อเนื่อง ค่าตอบแทนน้อย และสถานที่ทำงานคับแคบ ส่วนบทบาทที่ควรจะเป็นของภาครัฐ คือ การดำเนินการ ให้มีการเพิ่มค่าตอบแทน การสนับสนุนอาชีพ การควบคุมราคา และการบังคับใช้กฎหมายค่าจ้างขั้นต่ำ รวมทั้งการพัฒนาฝีมือเพื่อให้มีทักษะในการทำงานสูงขึ้น ได้รับค่าตอบแทนมากขึ้น

ผู้จ้างงานส่วนใหญ่เป็นเจ้าของกิจการ รองลงมา เป็นประธานกลุ่ม ลักษณะกิจการส่วนใหญ่เป็นการประกอบการส่วนบุคคล วิสาหกิจชุมชน และบริษัท เหตุผลของการส่งงานให้ผู้รับงานไปทำที่บ้าน คือ มีเครือข่ายในพื้นที่ลดต้นทุน ไม่ต้องมีคลังสินค้ามาก ผลิตไม่ทัน เป็นงานที่ไม่ผลิตในโรงงาน ความสะดวก กระจายรายได้เพิ่มผลผลิต หาแรงงานยาก และความชำนาญของผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้จ้างงานเกือบทั้งหมดเห็นว่า ค่าตอบแทนที่จ่ายสมเหตุสมผลแล้ว และส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยต่อการนำอัตราค่าจ้างขั้นต่ำมาใช้กับผู้รับงานไปทำที่บ้าน ส่วนปัจจัยหลัก ที่ควรนำมาใช้ในการกำหนดค่าตอบแทนสำหรับผู้รับงานไปทำที่บ้านนอกเหนือ จากจำนวนที่ผลิตได้ในแต่ละวัน คือ การศึกษา เวลาที่ใช้ในการผลิตที่แท้จริง ส่วนเหตุผลอื่นๆ ได้แก่ ความยากง่ายของงาน ระดับการศึกษา เวลาทำงาน ทักษะ ราคาผลผลิตและต้นทุน และการตกลงร่วมกันของผู้จ้างงานและผู้รับงานไปทำที่บ้าน รวมทั้งค่าจ้างขั้นต่ำด้วย ส่วนบทบาทในการกำหนดค่าตอบแทนนั้นผู้จ้างงานเห็นว่า ควรกำหนดร่วมกันระหว่างผู้จ้างงานและผู้รับงานไปทำที่บ้าน รวมทั้งมีรัฐ และผู้เชี่ยวชาญร่วมกำหนดด้วย และหากมีการกำหนดค่าตอบแทนตามค่าจ้างขั้นต่ำผู้จ้างงานส่วนใหญ่ระบุว่า มีผลกระทบแน่นอน ผู้จ้างงานคาดหวังให้รัฐมีมาตรการรองรับ เช่น ลดภาษี ชดเชยส่วนที่ต่าง ควบคุมราคาต้นทุนวัตถุดิบและค่าโสหุ้ยต่างๆ และสนับสนุนการพัฒนาฝีมือแรงงาน

พรทิพย์ เนติภรณ์กุล (2557) ได้ศึกษา ความพร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพและที่อยู่อาศัย ตลอดจนนำเสนอข้อเสนอต่อการเตรียมความพร้อมให้แก่แรงงานนอกระบบอันเป็นผลสืบเนื่องที่ได้จากการวิจัย

ผลการศึกษา พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่มีความพร้อมในมิติทางสังคมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการเตรียมรับบทบาทและสถานภาพประกอบเปลี่ยนแปลงไป การเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม ด้านสวัสดิการสังคม ในแง่ของการศึกษา และเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และด้านการใช้เวลาว่างและงานอดิเรก ในด้านสุขภาพแรงงานนอกระบบก็มีความพร้อมอย่าง

มากเช่นเดียวกันทั้งในด้านการเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและการเตรียมความพร้อมด้านจิตใจต่อการเป็นผู้สูงอายุ การพยายามพึ่งพาตนเอง และติดตามข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพเป็นประจำ

อย่างไรก็ตามมิติทางเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย มีหลายองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงความไม่พร้อมต่อการเป็นผู้สูงอายุในด้านเศรษฐกิจ เช่น การไม่ได้จัดทำบัญชีรายรับรายจ่ายในแต่ละเดือน การออมเงินในรูปแบบการฝากสะสม และการหารายได้อื่นนอกเหนือจากเงินเดือนประจำในด้านที่อยู่อาศัย เช่น การจัดเตรียมลักษณะของที่พักอาศัยที่เหมาะสม สำหรับคนสูงอายุ การเอื้ออำนวยต่อการดำเนินชีวิตเมื่อเป็นผู้สูงอายุจากภาครัฐ อาทิ เงินกู้ที่อยู่อาศัย สวัสดิการต่าง ๆ การใช้บริการด้านที่อยู่อาศัยจากรัฐและเอกชน ความพร้อมหรือไม่พร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุในแต่ละมิติทั้ง ด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพและที่อยู่อาศัยนั้นมีความแตกต่างกันออกไปตามคุณลักษณะในด้านต่าง ๆ ของแรงงานนอกระบบ ทิศนคติของแรงงานนอกระบบที่มีต่อความเป็นผู้สูงอายุและแนวคิดทฤษฎีทาง สังคมวิทยาที่นำมาใช้อธิบาย แรงงานนอกระบบที่มีความ “ไม่พร้อม” กับการก้าวเข้าสู่ความเป็นผู้สูงอายุในมิติต่าง ๆ ได้แก่ 1) มิติทางสังคม คือ เพศหญิงอายุวัยปลายก่อน เป็นผู้สูงอายุ (50-59) เป็นคนต่างถิ่น ไม่เคยประสบภาวะการเจ็บป่วยในรอบปีที่ผ่านมา ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มองค์กร/ชมรมในชุมชนขอความช่วยเหลือจากเพื่อนไม่ได้ ไม่มีบทบาทในชุมชนและสังคม ได้รับการสนับสนุนด้านข้อมูลและข่าวสารจากครอบครัว แต่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกในครอบครัวไม่สู้จะดีนัก และไม่มีระยะห่างจากสังคมพอสมควร 2) มิติทางด้านเศรษฐกิจ คือ อายุวัยปลายก่อนเป็นผู้สูงอายุ (50-59) สมรสแล้วแต่ไม่มีบุตร ไม่ค่อยเปลี่ยนงาน รายได้ต่ำไม่มีเงินออม ขอความช่วยเหลือจากเพื่อนไม่ได้ ไม่มีบทบาทในชุมชนและสังคม ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือตนเอง น้อยกว่าขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น และต้องการการสนับสนุนในภาคปฏิบัติมากนัก 3) มิติด้านสุขภาพ คือ เพศชาย สมรสแล้วและอยู่ด้วยกัน แต่มีความสัมพันธ์กับ ครอบครัวไม่สู้จะดีนัก ไม่คิดแยกตัวเองจากสังคม ไม่ได้ให้ความสำคัญด้านสังคมและที่อยู่อาศัย พึ่งพาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ แต่ไม่ต้องการการสนับสนุนด้านความรู้ 4) มิติด้านที่อยู่อาศัย คือ รายได้ต่ำไม่มีเงินออม ไม่ได้อาศัยอยู่คนเดียวเมื่อแก่ตัว เป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรมในชุมชน ไม่มีบทบาทในชุมชน ครอบครัวเห็นและยอมรับในคุณค่า แต่ไม่ได้ให้การเหลื่อด้านสิ่งของเงินทองและอารมณ์ มีความสัมพันธ์ที่ไม่ดีนักกับครอบครัว ไม่ค่อยมีเพื่อน และไม่ต้องการสนับสนุนด้านความรู้

สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2552) ศึกษาวิจัย เรื่อง “สวัสดิการมาตรฐานที่แรงงานนอกระบบพึงได้รับ : นโยบายและแนวทางการส่งเสริมสวัสดิการให้แรงงานนอกระบบ” ผลการศึกษา พบว่าแรงงานนอกระบบมีความต้องการสวัสดิการที่มีความจำเป็นเร่งด่วน 5 อันดับแรก ได้แก่ 1. การรักษาพยาบาลกรณีเจ็บป่วยบุคคล/ครอบครัว และเงินชดเชยการขาดรายได้กรณีเจ็บป่วย คิดเป็นร้อยละ 93.66 2. การให้บริการเงินกู้ฉุกเฉินแก่แรงงานนอกระบบ คิดเป็นร้อยละ

92.49 3. การออมทรัพย์กรณีบ้านอายุให้แก่แรงงานนอกระบบ คิดเป็นร้อยละ 91.15 4. ผลประโยชน์ค่าตอบแทน/การประกันรายได้ขั้นต่ำและผลประโยชน์ทดแทนกรณีทุพพลภาพ คิดเป็นร้อยละ 82.60 และ 5. การประกันอุบัติเหตุ/การประกันภัยแก่แรงงานนอกระบบ คิดเป็นร้อยละ 81.23

โครงการสำรวจแรงงานนอกระบบปี 2551 ดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2552) พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ (ร้อยละ 69.7) ไม่มีการศึกษาหรือมีการศึกษาระดับประถมศึกษา ส่งผลให้แรงงาน นอกระบบได้รับค่าจ้างหรือค่าตอบแทนจากการทำงานค่อนข้างน้อย ประกอบกับการมีจำนวนชั่วโมงการทำงานที่ ยาวนาน ทำให้ภาวะสุขภาพของแรงงานนอกระบบเหล่านี้ล้วนมีความเสี่ยง และไม่ปลอดภัยจากการทำงาน นอกจากนี้ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) รายงานว่าแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่นอกจากจะได้รับค่าจ้างต่ำ และไม่มีความมั่นคงหรือหลักประกันในการทำงานแล้ว ยังถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ประกอบการหรือผู้ว่าจ้าง (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน, 2551: 3-6) และขาดการเหลียวแลจากภาครัฐในการให้ความช่วยเหลือด้าน สวัสดิการ เหล่านี้ เป็นเหตุให้แรงงานนอกระบบโดยรวมมีสภาพการทำงานที่ไม่เหมาะสม และถูกละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานในการทำงาน ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของทั้งตัวแรงงานและครอบครัว

กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน โดยบริษัท เอ็กเซลเลนซ์ บิซิเนส แมเนจเม้นท์ จำกัด (2552) ได้ศึกษา รูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการแรงงานสำหรับแรงงานในงานเกษตรกรรม ผลการศึกษา พบว่า

1) อนุสัญญาด้านสวัสดิการแรงงานในงานเกษตรกรรมของ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ ได้ให้การคุ้มครองในเรื่องค่าจ้างจากการทำงาน เกษตรกรรมสำหรับค่าชดเชยกรณีเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บ อันเนื่องมาจากหรือ ระหว่างการทำงาน การจัดตั้งระบบประกันการรักษาพยาบาลแบบ บังคับ สำหรับแรงงานในงานเกษตรกรรม การให้หลักประกันทางสังคมแก่แรงงานในงาน เกษตรกรรม กรณีเจ็บป่วยไม่สามารถทำงานได้ชราภาพ และการคุ้มครองกรณีอื่นที่ คล้ายคลึงกันตามเงื่อนไขการคุ้มครองที่กำหนดให้ในทำนองเดียวกันกับแรงงาน ในอุตสาหกรรมอื่น การกำหนดวันหยุดพักผ่อนประจำปีโดยได้รับค่าจ้าง การกำหนดแนวทางและนโยบายเกี่ยวกับอาชีวอนามัยและความปลอดภัยในงาน เกษตรกรรม เพื่อป้องกันอุบัติเหตุและการบาดเจ็บจากการทำงานโดยการกำจัด ลด หรือควบคุม ภาวะอันตรายจากสภาพการทำงานในงานเกษตรกรรมการคุ้มครอง เกี่ยวกับวันหยุดพักผ่อนประจำปี สัปดาห์วันหยุดพักผ่อนประจำปีการลาคลอดบุตร ที่พักอาศัย อาหาร การจัดพาหนะรับส่ง สวัสดิการเพื่อการพักผ่อนและสันทนาการ การดูแลรักษาพยาบาล และการคุ้มครองเกี่ยวกับการจ่ายเงิน ทดแทน

2) กฎกระทรวงว่าด้วยการคุ้มครองแรงงานในงานเกษตรกรรม พ.ศ. 2547 ที่ออกโดยอาศัย อำนาจตามพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 กำหนดให้ความคุ้มครองแรงงานในภาค เกษตรกรรมเกี่ยวกับสิทธิหยุดพักผ่อน สิทธิลาป่วย การห้ามนายจ้างจ้างเด็กอายุต่ำกว่าสิบห้าปีเป็น

ลูกจ้างการให้นายจ้าง จัดให้มีน้ำดื่ม และกรณีที่ลูกจ้างพักอาศัยอยู่กับนายจ้าง นายจ้างต้องจัดที่พักอาศัยที่สะอาดถูกหลักอนามัย

3) ในต่างประเทศการจัดสวัสดิการแรงงานในงานเกษตรกรรมจากการศึกษาโดยภาพรวมพบว่า แต่ละประเทศจะมีการออกกฎหมายกำหนดให้นายจ้างจัดสวัสดิการแรงงานแก่ลูกจ้างในงานเกษตรกรรมไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งนี้บางประเทศจะกำหนดให้นายจ้าง จัดสวัสดิการแรงงานบางประเภทให้ลูกจ้างประจำเท่านั้น ในขณะที่สวัสดิการ แรงงานบางประเภทจะจัดให้ทั้งลูกจ้างประจำ และลูกจ้างชั่วคราวหรือลูกจ้าง ตามฤดูกาล สวัสดิการแรงงานที่จัดให้ลูกจ้างโดยทั่วไป ได้แก่ ชั่วโมงพัก วันหยุด ประจำสัปดาห์วันหยุดตามประเพณีวันหยุดพักผ่อนประจำปีวันลาอื่นๆ น้ำดื่ม ห้องน้ำ/ห้องส้วม ที่พักอาศัยสถานที่พักรับประทานอาหารอุปกรณ์ปฐมพยาบาลเบื้องต้น อุปกรณ์สำหรับป้องกันภัยส่วนบุคคล และประกันสังคม เป็นต้น ซึ่งโดยภาพรวม จะคล้ายคลึงกับการจัดสวัสดิการแรงงานให้แก่แรงงานในงานเกษตรกรรม ของประเทศไทย

4) ผลการวิจัยภาคสนาม พบว่า สวัสดิการแรงงานที่จัดให้ ลูกจ้างในงานเกษตรกรรม โดยทั่วไป ได้แก่ ชั่วโมงพัก วันหยุดประจำสัปดาห์ วันหยุดตามประเพณีวันหยุดพักผ่อนประจำปีวันลาอื่นๆ น้ำดื่ม ห้องน้ำ/ห้องส้วม ที่พักอาศัย สถานที่พักรับประทานอาหาร อุปกรณ์ปฐมพยาบาลเบื้องต้น อุปกรณ์ สำหรับป้องกันภัยส่วนบุคคล และประกันสังคม โดยนายจ้างมีความสามารถ ในการจัดสวัสดิการแรงงานตรงกับความต้องการของลูกจ้างจำนวน 7 ประเภท คือ น้ำดื่ม เวชภัณฑ์และยาปฐมพยาบาล อาหารและเครื่องดื่ม ห้องน้ำ/ ห้องส้วม อาหารว่าง และที่พักอาศัย

วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ และคณะ (2552) ได้ศึกษา สวัสดิการมาตรฐานที่แรงงานนอกระบบ พึงได้รับ: นโยบายและแนวทางการส่งเสริมสวัสดิการให้แรงงานนอกระบบ ผลการศึกษา พบว่า ลักษณะการประกอบอาชีพแรงงานนอกระบบ เป็นงานที่มีลักษณะการทำงานแบบรายวัน ซึ่งไม่มีนายจ้างระยะเวลาในการทำงาน ต่อวันไม่แน่นอนรายได้ไม่เพียงพอต่อการออม ขาดการรวมกลุ่มด้วยข้อจ กัดต่างๆ ไม่สามารถระบุนายจ้าง/ผู้ว่าจ้างที่แท้จริง (กลุ่มที่ไปทำที่บ้านโดยผ่านคนกลาง)

สวัสดิการที่มีความจำเป็นมากที่สุด คือ สวัสดิการด้านการพยาบาลกรณีเจ็บป่วยบุคคล/ครอบครัวเงินชดเชย การขาดรายได้ กรณีเจ็บป่วย การให้บริการเงินกู้ฉุกเฉิน การออมทรัพย์กรณีบำนาญ การประกันรายได้ขั้นต่ำและผลประโยชน์ทดแทนกรณีทุพพลภาพ และการประกันอุบัติเหตุ/การประกันภัยแก่แรงงานนอกระบบ

สภาพปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญในการจัดสวัสดิการ มาตรฐานให้แก่กลุ่มแรงงานนอกระบบ ในภาพรวม (1) งานที่ทำไม่มีความต่อเนื่องส่งผลให้มีรายได้ไม่แน่นอน ไม่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เนื่องจากแรงงานเหล่านี้ต่างทำงานอยู่ที่บ้าน

อยู่ในชุมชนหรือลักษณะงานที่ต้องใช้เวลาทำงานทั้งวันตั้งแต่เช้าจนถึงค่ำทำให้คนเหล่านี้ ขาดการรวมตัวรวมกลุ่ม เมื่อขาดการรวมกลุ่มทำให้เข้าไม่ถึงทรัพยากรต่างๆ ของรัฐ นอกจากนี้แรงงาน

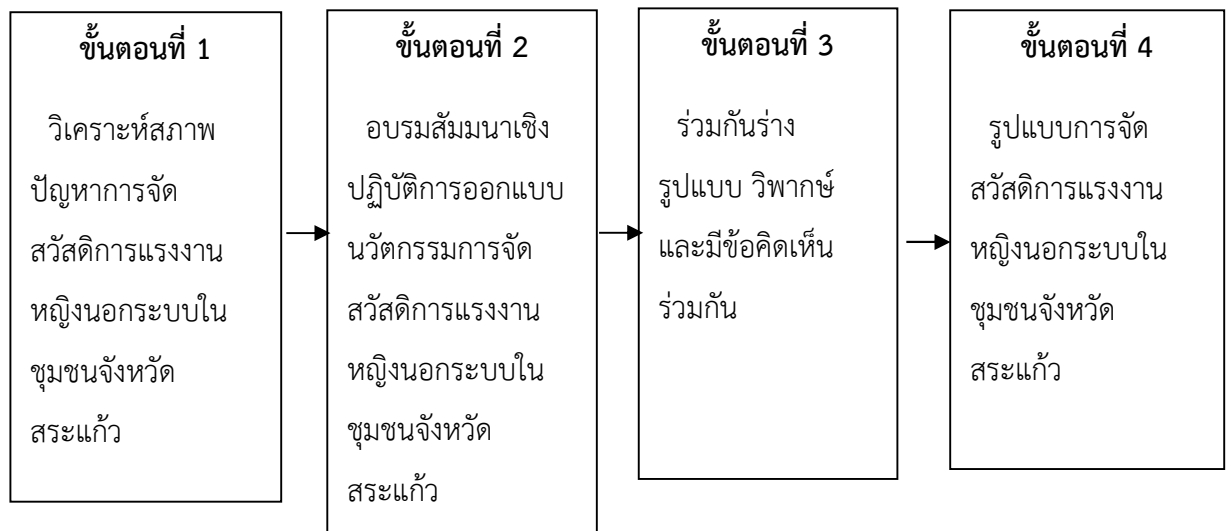
นอกระบบไม่มีผู้สนับสนุนการจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนสวัสดิการ เนื่องจากไม่มีนายจ้างถึงแม้ว่าบางอาชีพจะมีนายจ้าง/ผู้ว่าจ้าง แต่ไม่สามารถระบุนายจ้าง/ผู้ว่าจ้างที่แท้จริง อาทิ กลุ่มที่ไปทำที่บ้านโดยผ่านคนกลาง เป็นต้น (2) การไม่มีวินัยทางการเงินและไม่มีวินัยในการดำเนินชีวิต เป็นปัญหาที่สำคัญในการจัดตั้งระบบสวัสดิการ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความไม่สนใจ ในการออมเงินหรืออาจมีรายได้น้อย ได้รับค่าตอบแทนต่ำทำให้เหลือเก็บออมจำนวนน้อยหรือไม่มีเงินเหลือที่จะเก็บออม (3) การเข้าเป็น ผู้ประกันตนแบบอิสระหรือสมัครใจตาม มาตรา 40 นั้น รัฐขาดการประชาสัมพันธ์ถึงสิทธิประโยชน์ต่างๆ แก่แรงงานนอกระบบ ตลอดจนประเภทของสวัสดิการไม่ครบถ้วน จึงทำให้แรงงานนอกระบบเข้าสู่ระบบ ประกันสังคมตามมาตรา 40 จำนวนน้อย

กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน (2549) การศึกษาสภาพการจ้างและการทำงานของ ลูกจ้างในงาน ที่รับไปทำที่บ้านและงานเกษตรกรรม ผลการศึกษา พบว่า เฉพาะในส่วนเกษตรกรรม ลูกจ้างส่วนใหญ่ ติดต่อกับนายจ้างโดยตรงและมีบางส่วนติดต่อผ่านหัวหน้ากลุ่มแรงงาน มีทั้งประเภทลูกจ้างรายวันและจ้างเหมา ไม่มีการเรียกเก็บเงินประกันการทำงาน จากลูกจ้าง อัตราค่าจ้างที่ลูกจ้างได้รับในแต่ละภูมิภาคไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับสภาพทางเศรษฐกิจสภาพทางภูมิศาสตร์และแต่ละขั้นตอนของการทำงานนั้นๆ ส่วนใหญ่ไม่มีการจัดทำทะเบียนลูกจ้างลูกจ้างที่ลาหยุดไม่ได้รับค่าจ้างในวันที่หยุดงาน ยกเว้นวันหยุดพักผ่อนประจำปีที่ได้รับค่าจ้างเท่ากับอัตราวันทำงานปกติ นายจ้างส่วนใหญ่ไม่ได้จัดให้มีเครื่องมือ/ อุปกรณ์เพื่อความปลอดภัยในการทำงาน การให้ความช่วยเหลือของนายจ้างเมื่อลูกจ้างประสบอุบัติเหตุหรือเจ็บป่วย หรือเป็นโรคเนื่องจากการทำงานมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับระดับความรุนแรง และฐานะของนายจ้างนั้นๆ ลูกจ้างส่วนใหญ่ไม่ได้รับการฝึกอบรมเกี่ยวกับอันตราย จากสารเคมีและวิธีป้องกันภัยลูกจ้างได้รับสวัสดิการน้ำดื่ม รองลงมา มีห้องน้ำ/ห้องส้วม ยาสามัญประจำบ้าน และที่ปิดจมูกกันฝุ่น แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเภทของงานที่ทำ และฐานะของนายจ้างนั้นๆ ที่สามารถจัดให้ได้

2.5 สรุปกรอบแนวความคิด

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว คณะผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี และสมมุติฐานที่เกี่ยวข้องได้สรุปเป็นกรอบแนวคิด ดังนี้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ระหว่างเชิงคุณภาพกับการวิจัยเชิงปริมาณ ภายใต้รูปแบบวิจัยและพัฒนา (R&D) ในการวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) โดยเก็บข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative data) มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนานวัตกรรมพัฒนาศักยภาพชุมชน เพื่อสร้างชุมชนต้นแบบในการนำชุดองค์ความรู้จากศาสตร์พระราชาด้วยหลักสามัคคีธรรมไปใช้ในการพัฒนาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชนคือแรงงานหญิงนอกระบบ จังหวัดสระแก้ว โดยผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีฐานราก (Grounded theory methodology) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) (นิศา ชัชกุล. 2550 : 13) อธิบายว่า ทฤษฎีฐานราก คือ ทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมโดยทฤษฎีจะถูกสร้าง (Construct) และได้รับการตรวจสอบ (Verify) โดยการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างเป็นระบบ การสร้างทฤษฎีฐานรากอาศัยกระบวนการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ เช่น การสัมภาษณ์ระดับลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การจัดกลุ่มสนทนา โดยข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์จะต้องเป็นข้อมูลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม ในเรื่องที่ศึกษาอย่างรอบด้าน การบันทึกข้อมูลในลักษณะนี้มีกออาศัยการบรรยายเหตุการณ์ ประสบการณ์ของคน เรื่องเล่าสภาพสังคม การบรรยายอย่างละเอียดนี้เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจถึงความหมายประสบการณ์ เหตุการณ์ต่างๆ เพื่อจะช่วยให้ผู้วิจัยตีความปรากฏการณ์นั้นๆ ได้ตรงตามความหมายของสิ่งที่เกิดขึ้นอันจะนำไปสู่ความเข้าใจปรากฏการณ์นั้นๆ โดยมีขั้นตอนการทำวิจัยและพัฒนา ดังนี้

ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 สํารวจและรวบรวมข้อมูลจากโครงการพระราชดำริที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาศักยภาพการลดปัญหาการจัดการสวัสดิการชุมชน คือปัญหาแรงงานหญิงนอกระบบ จำนวน 1 แห่ง และพัฒนาเพื่อสร้างยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาเป็นสมมติฐานภายใต้กรอบแนวคิดจากขั้นตอนที่ 1 เพื่อให้ได้ข้อมูลของกลุ่มเป้าหมายด้านการลดปัญหาการจัดการสวัสดิการชุมชน คือปัญหาแรงงานหญิงนอกระบบ ในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

ขั้นตอนที่ 2 เก็บรวบรวมข้อมูลและทดลองใช้นวัตกรรมเพื่อศึกษาสภาพการพัฒนาศักยภาพการลดปัญหาการจัดการสวัสดิการชุมชนจังหวัดสระแก้ว เพื่อทดสอบสมมติฐาน

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ข้อมูล และการปรับปรุงนวัตกรรมเพื่อสร้างชุมชนต้นแบบการพัฒนาศักยภาพการลดปัญหาการจัดสวัสดิการชุมชน ในจังหวัดสระแก้ว จากศาสตร์พระราชาด้วยหลักสามัคคีธรรม

ขั้นตอนที่ 4 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะแบบบูรณาการ โดยจัดนิทรรศการ และนำชุดองค์ความรู้จากศาสตร์พระราชาด้วยหลักสามัคคีธรรมไปอบรมชุมชน การพัฒนาศักยภาพการลดปัญหาการจัดสวัสดิการชุมชนจังหวัดสระแก้ว และเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ซึ่งในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดของการดำเนินการวิจัย ดังนี้

3.1 ประชากร

ประชากร ได้แก่ผู้ใช้แรงงานหญิงนอกระบบในอำเภออรัญญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่ประกอบอาชีพขั้นพื้นฐาน ในด้านการขายและการให้บริการ รวมทั้งหมด 5,318 คน และใช้ประชากร (Population) และกลุ่มตัวอย่างจำนวน 372 คน และในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interviews) เป็นรายบุคคล จำนวน 30 คน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใช้แรงงานหญิงนอกระบบ จากภาคบริการและทำงานบ้าน จำนวน 10 คน ผู้แทนบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้เชี่ยวชาญด้านสวัสดิการแรงงาน เป็นต้น ใช้วิธีการเข้าร่วมอย่างสมัครใจ จึงทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างสะดวกและทั่วถึง ในตำบลอรัญญประเทศ อำเภออรัญญประเทศ จังหวัดสระแก้ว เท่านั้น

3.2 การสุ่มตัวอย่าง

ผู้วิจัยใช้การสุ่มอย่างง่าย และการคำนวณกลุ่มตัวอย่างตามแบบของทาโรยามาเน่ Yamane (1973) แบ่งเป็น 2 กลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

สูตรที่ใช้ในการคำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างของนักเรียนชาย คือ

$$n = \frac{N}{1+Ne^2}$$

n = กลุ่มตัวอย่าง

N = จำนวนประชากร

e = ความคลาดเคลื่อนที่ยอมให้เกิดขึ้นในรูปของสัดส่วน

คำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด จำนวน 5,318 คน คือ

$$n = \frac{5,318}{1 + 5,318 (.05)^2}$$

ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 372 คน

3.3 กรอบแนวคิดและการกำหนดตัวแปร

3.3.1 ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) ประกอบด้วย ปัจจัยส่วนบุคคล ข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง ข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ ข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ และข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.3.1.1 ปัจจัยส่วนบุคคล คือ

- 1) เพศ
- 2) อายุ
- 3) ศาสนา
- 4) สถานภาพการสมรส
- 5) ระดับการศึกษา
- 6) ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน
- 7) สถานที่ทำงาน
- 8) รายได้

3.3.1.2 ข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง ได้แก่

- 1) ท่านสูบบุหรี่หรือไม่
- 2) ท่านดื่มสุราหรือไม่
- 3) ท่านออกกำลังกายหรือไม่
- 4) ท่านนอนหลับเฉลี่ยวันละกี่ชั่วโมง
- 5) ท่านตรวจสุขภาพเป็นประจำปีเฉลี่ยกี่ปี
- 6) แพทย์เคยบอกว่าคุณมีโรคประจำตัวหรือไม่
- 7) การปฏิบัติตัวกรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคที่ไม่ร้ายแรง
- 8) การปฏิบัติตัวกรณีท่านป่วยด้วยโรคร้ายแรง

9) สิทธิในการรักษาพยาบาล

3.3.1.3 ข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ

- 1) รูปแบบการรับค่าจ้างจากการทำงาน
- 2) รายได้ทั้งหมดพอใช้หรือไม่
- 3) ท่านได้รับการสอนหรืออบรมก่อนเริ่มทำงาน
- 4) ท่านได้รับการสอนมาจากใคร
- 5) สวัสดิการที่ท่านต้องการจากกลุ่ม
- 6) ท่านสนใจเป็นสมาชิกกองทุนประกันสังคม

3.3.1.3 ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน

- 1) ท่านทราบเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 หรือไม่
- 2) ท่านทราบเกี่ยวกับประกาศกระทรวงแรงงานที่เกี่ยวกับงานรับไปทำที่

บ้านหรือไม่

- 3) ท่านคิดว่าท่านได้รับการคุ้มครองแรงงานหรือไม่
- 4) ท่านรู้จักสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานหรือไม่

3.3.1.4 สภาพปัญหาการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของ
แรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

- 1) แหล่งเงินทุนของกลุ่ม
- 2) การจ่ายเงินทดแทน/ปันผล
- 3) ปัญหาการทำงานของท่าน
- 4) ท่านได้รับการช่วยเหลือจากรัฐหรือไม่
- 5) รัฐให้ความช่วยเหลือท่านเรื่องใด
- 6) ท่านพอใจการช่วยเหลือจากภาครัฐหรือไม่
- 7) ท่านมีปัจจัยใดบ้างที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคจากการทำงาน
- 8) ท่านมีอุบัติเหตุจากการทำงานหรือไม่
- 9) อุบัติเหตุที่ท่านได้รับจากการทำงานบ่อยที่สุด
- 10) เป็นคำถามปลายเปิด ท่านต้องการให้รัฐช่วยเหลือกลุ่มเรื่องใดมากที่สุด

3.3.2 ตัวแปรตาม (Dependent Variable) คือ รูปแบบการจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อ
แรงงานหญิงนอกระบบ

3.4 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ประเภทของข้อมูล (Data) ที่ใช้ในกระบวนการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ การจัดทำข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การแปลความ และการสรุปผล ประกอบด้วย ดังนี้

3.4.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยได้ศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์แล้วสร้างเป็นข้อมูลเชิงวิชาการตามระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยอาศัยเครื่องมือที่เหมาะสม ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้จะใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์และเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) กับการวิจัยในครั้งนี้

3.4.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ผู้วิจัยเก็บรวบรวมมาจากแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือและสามารถอ้างอิงได้ในเชิงวิชาการซึ่งประกอบด้วย ดังนี้

- 1) ตำรา หนังสือ เอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง (Literature)
- 2) เอกสาร บทความวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้
- 3) วารสารและสิ่งพิมพ์ทางวิชาการทั้งที่ใช้ระบบเอกสาร (Document) และสื่อในระบบออนไลน์ (Internet)

3.5 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถามสำรวจสภาพปัญหา แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกสนทนากลุ่ม

3.6 การสร้างและการตรวจคุณภาพเครื่องมือวิจัย

ผู้วิจัยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) ในกระบวนการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล (ควบคู่กัน) จากตัวอย่าง (Sample) โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างเครื่องมือในการวิจัย ดังนี้

3.5.1 ศึกษาและสืบค้นข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ ตำรา และงานที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย รวมทั้งการสืบค้นข้อมูลจากสื่อในระบบออนไลน์ (Internet) แปลความหมาย วิเคราะห์ สังเคราะห์แล้วกำหนดขอบเขตประเด็นเพื่อสร้างแบบสอบถามการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

3.5.2 การสร้างแบบสอบถามในการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มีข้อคำถามที่ครอบคลุมในประเด็นต่อไปนี้ คือ

- 1) ตอนที่ 1 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม
- 2) ตอนที่ 2 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง
- 3) ตอนที่ 3 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ
- 4) ตอนที่ 4 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน

5) ตอนที่ 5 เป็นข้อคำถามเกี่ยวกับข้อเสนอแนะของผู้ตอบแบบสอบถาม

3.5.3 การสร้างแบบสอบถามในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีข้อคำถามที่ครอบคลุมในประเด็นต่อไปนี้ คือ

- 1) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาด้านจำนวนชั่วโมงการทำงาน
- 2) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาด้านสวัสดิการการทำงาน
- 3) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาด้านความปลอดภัยในการทำงาน
- 4) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาด้านความรุนแรงในการทำงาน
- 5) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการคุ้มครองจากประกันสังคม
- 6) เป็นข้อคำถามที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดกลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหาของหน่วยงาน

3.5.4 ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่สร้างขึ้นไปนำเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญ (Specialist) เพื่อตรวจสอบความถูกต้อง ความเหมาะสมด้านเนื้อหา ความเชื่อมั่น (Reliability) และความเที่ยงตรง (Validity) ของเครื่องมือการวิจัยทั้งข้อคำถามเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และข้อคำถามเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และได้มีผู้เชี่ยวชาญ (Specialist) ในด้านอ่านตรวจรายงานวิจัย ครั้งนี้ จำนวน 2 ท่าน ตามที่สถาบันวิจัยญาณสังวรได้แต่งตั้ง

ส่วนข้อมูลรายละเอียดเพิ่มของผู้เชี่ยวชาญทั้ง 2 ท่าน เช่น ข้อมูลส่วนบุคคล คุณวุฒิทางด้านการศึกษา ตำแหน่งการงาน อาชีพ ประสบการณ์ รางวัล และความเชี่ยวชาญ เป็นต้น ที่ได้ทำการตรวจสอบความถูกต้อง ความเหมาะสมด้านเนื้อหา ความเชื่อมั่น (Reliability) และตรวจสอบความเที่ยงตรง (Validity) ของเครื่องมือการวิจัยนั้น ผู้วิจัยจะขอนำไปปรากฏในภาคผนวก

3.5.5 ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผ่านการตรวจสอบความถูกต้อง ความเหมาะสมด้านเนื้อหา ความเชื่อมั่น (Reliability) และความเที่ยงตรง (Validity) จากผู้เชี่ยวชาญแล้วนำมาปรับปรุง แก้ไขเพิ่มเติม

3.5.6 หลังจากที่ได้ปรับปรุง แก้ไขเพิ่มเติมแบบสอบถามการวิจัย (Questionnaire) ตามคำแนะนำแล้ว ผู้วิจัยได้นำไปเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญได้ตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

3.5.7 หลังจากที่ได้แบบสอบถามการวิจัย (Questionnaire) ที่มีความสมบูรณ์แล้ว ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามไปทดลองใช้กับชุมชนที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย ซึ่งอาศัยอยู่ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว จำนวน 30 ชุด ทั้งนี้ เพราะชุมชนดังกล่าวมีบริบทที่ใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในพื้นที่ของอำเภออัญญาประเทศ (ซึ่งเป็นพื้นที่ของการวิจัยจริง) เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) และความเที่ยงตรง (Validity) ของแบบสอบถามก่อนลงพื้นที่จริง

3.5.8 นำแบบสอบถาม (Questionnaire) จำนวน 30 ชุด มาวิเคราะห์ทางสถิติเพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) และความเที่ยงตรง (Validity) ด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป (Package Software) แล้วไปนำเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาอนุมัติก่อนแจกแบบสอบถามจริง

3.5.9 นำแบบสอบถาม (Questionnaire) ที่ผ่านการอนุมัติจากผู้เชี่ยวชาญแล้ว และผ่านคณะกรรมการวิจัยในมนุษย์ไปลงพื้นที่เพื่อสอบถามกลุ่มตัวอย่างตามระเบียบวิธีวิจัย ทางสังคมศาสตร์ต่อไป

3.7 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

คำตอบที่เป็นลักษณะการแสดงความคิดเห็น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ดีที่สุด โดยผ่านการปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสมาชิกในวงสนทนา โดยเน้นพลวัตกลุ่ม (Group dynamics) ซึ่งถือได้ว่าคนเราจะพูดหรือแสดงออกถึงความคิดเห็นอย่างเปิดเผยในกลุ่มหรือที่สาธารณะก็ต่อเมื่อเขารู้สึกสบายๆ ภายใต้อสภาพแวดล้อมที่คุ้นเคย (Stewart and Shamdasani, 1990 : 144) ซึ่งสถานที่ คือ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตมหาวชิราลงกรณราชวิทยาลัย (Moderator) คือ ผู้วิจัย

3.7.1 เวทียืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูล คือการจัดเวทียืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูลเพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือของข้อมูลทั้งหมดในการวิจัยในครั้งนี้ โดยใช้รูปแบบการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) เป็นรูปแบบการเปรียบเทียบข้อค้นพบเพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือ ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ที่ไม่ใช่ผู้วิจัยได้ร่วมกันนำไปปรับปรุง แก้ไข เพิ่มเติมส่วนที่บกพร่องให้มีความถูกต้อง สมบูรณ์ยิ่งขึ้นทำการทบทวนข้อค้นพบ (Review triangulation) ทั้งด้านความแม่นยำ (Accuracy) ความสมบูรณ์ (Completeness) ความเป็นธรรม (Fairness) และความน่าเชื่อถือ (Credibility) (สุภางค์ จันทวานิช, 2549 : 45)

3.7.2 อุปกรณ์เทคนิค เช่น เครื่องบันทึกเสียง เครื่องบันทึกภาพเคลื่อนไหว กล้องถ่ายภาพ ทั้งนี้เพื่อใช้ในการประกอบการเขียนรายงาน และยืนยันการลงพื้นที่ในการวิจัย

3.8 การวัดค่าตัวแปร

ผู้วิจัยได้นำเครื่องมือที่สร้างขึ้น มาหาค่าดัชนีความสอดคล้องตามวัตถุประสงค์รายข้อ (Index of Item – Objective Congruence) : IOC (สุวิมล ติรภานันท์, 2543) ซึ่งค่า IOC จะต้องมามีค่า ≥ 0.5 ขึ้นไปจึงจะแปลผลว่า “ใช้ได้” ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีผลการหาค่าดัชนีความสอดคล้องของแบบสอบถามได้เท่ากับ 0.86 ทุกข้อ (ตามภาคผนวก)

1) การทดสอบหาความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Reliability) ผู้วิจัยนำแบบสอบถามที่ผ่านการแก้ไขปรับปรุงจากผู้เชี่ยวชาญมาทดสอบความเชื่อมั่น โดยการขออนุญาตเก็บข้อมูลตัวอย่าง (Try

out) กับแรงงานหญิงนอกระบบ ในอำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกับประชากรที่ใช้ในการศึกษา ครั้งนี้ จำนวน 30 คน เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามโดยวิธีหาค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา (α - Coefficient) ตามวิธีของ “ครอนบาค (Cronbach) (Cronbach , 1974 : 161 ; อ้างถึงใน มันทนา วุ่นหนู, 2551 : 48) โดยการศึกษา ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ค่าสัมประสิทธิ์ของความสอดคล้องรายข้อ (รายละเอียดปรากฏตามภาคผนวก ตาราง) และเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถาม มีค่าความเชื่อมั่น (Reliability) มากกว่าหรือเท่ากับ 0.5

2) นำแบบสอบถามที่ผ่านการเก็บข้อมูลตัวอย่าง (Try out) เสนอต่อผู้เชี่ยวชาญเพื่อขอความเห็นชอบและจัดพิมพ์แบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ เพื่อใช้แจกจ่ายให้ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ จำนวน 372 คน

3.9 การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้สถิติพื้นฐาน ได้แก่ การพรรณนาวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจะทำทุกครั้งที่สิ้นสุดการให้สัมภาษณ์ของผู้ให้สัมภาษณ์แต่ละคน การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม และการทำการสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยจะถอดเทปและเขียนรายละเอียดของการสัมภาษณ์ออกมา เพื่อใช้เป็นแนวทางสำหรับการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์คนต่อไป โดยผู้วิจัยอ่านทำความเข้าใจและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดว่าข้อมูลแต่ละเรื่องสื่อถึงเรื่องใด ควรนำประเด็นใดมาพิจารณาบ้าง โดยอาศัยความไวทางทฤษฎีจากประสบการณ์ในการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัย การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจะมีขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) ขั้นต้นใช้ การลดทอนข้อมูล (Data reduction) ซึ่งหมายถึงการเพิกถอนจุดที่น่าสนใจ ทำความเข้าใจง่าย สรุปลย่อ ปรับข้อมูลดิบที่เก็บรวบรวมได้ ทดสอบแนวคิดรวมที่กลุ่มแบ่งเป็นหมวดหมู่หรือเป็นส่วนๆ เขียนข้อสรุปชั่วคราว ทำให้เกิดความชัดเจนเป็นพวก เป็นประเภท เป็นรูปแบบ หากจุดที่น่าสนใจและปรับลดเพิ่มหาข้อมูลใหม่ จนกระทั่งได้ผลสรุปและพิสูจนบทสรุปที่น่าพอใจ

2) ขั้นที่สองใช้ การแสดงข้อมูล (Data display) เป็นขั้นตอนการจัดการเลือกเฟ้นสรรหาตัวอย่างข้อมูลหรือสารสนเทศไม่ว่าจะเป็นการสรุปจากรายงาน การสังเกต คำพูดจากการสัมภาษณ์ หรือการกระทำของผู้ให้ข้อมูล นำมาเป็นหลักฐานของข้อสรุปชั่วคราวเสนอไว้ เพื่อแสดงให้เห็นและก่อให้เกิดความเข้าใจว่า อะไรเกิดขึ้น ทำไม อย่างไร อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์แล้วนำข้อมูลมาจัดกลุ่มตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และสรุปต่อไป

3) ขั้นสุดท้ายใช้การสร้างข้อสรุปและยืนยันผลสรุป (Conclusion and verification) เป็นการสังเคราะห์ข้อสรุปย่อยๆ ในช่วงแรกๆ เข้าด้วยกันเป็นบทสรุป และตรวจสอบยืนยันเป็นบทสรุป การวิจัยในช่วงสุดท้าย การพัฒนาข้อสรุปย่อยๆ และตรวจสอบยืนยันเป็นผลสรุปการวิจัยในช่วงสุดท้าย การ

พัฒนาข้อสรุปย่อยๆ ไปสู่รูปแบบที่เป็นนามธรรมที่เป็นทฤษฎี (Grounded theory) ตามวิธีการแบบอุปนัย (Induction) เพื่อให้บทสรุปมีความน่าเชื่อถือ

4) กำหนดวิธีการทางกลยุทธ์รูปแบบการพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว และจัดทำคู่มือพร้อมประเมินประสิทธิภาพของคู่มือก่อนนำไปประยุกต์ใช้จริง

5) จัดทำคู่มือรูปแบบการพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

3.10 สถิติที่ใช้ในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดค่าสถิติสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลไว้ดังนี้ คือ

สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ผู้วิจัยได้ใช้สถิติเชิงพรรณนาสำหรับการอธิบายผลการศึกษาในเรื่องต่อไปนี้ คือ

1) ตัวแปรอิสระ (Independent Variable) ด้านข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม เนื่องจากไม่สามารถวัดเป็นมูลค่าได้และผู้วิจัยต้องการบรรยายเพื่อให้ทราบถึงจำนวนตัวอย่างจำแนกตามคุณสมบัติเท่านั้น ดังนั้น สถิติที่เหมาะสม คือ ค่าความถี่ (frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

2) ตัวแปรอิสระ (Independent variable) ด้านข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง แบบสอบถาม เนื่องจากไม่สามารถวัดเป็นมูลค่าได้และผู้วิจัยต้องการบรรยายเพื่อให้ทราบถึงจำนวนตัวอย่างจำแนกตามคุณสมบัติเท่านั้น ดังนั้น สถิติที่เหมาะสม คือ ค่าความถี่ (frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

3) ตัวแปรอิสระ (Independent variable) ข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ แบบสอบถาม เนื่องจากไม่สามารถวัดเป็นมูลค่าได้และผู้วิจัยต้องการบรรยายเพื่อให้ทราบถึงจำนวนตัวอย่างจำแนกตามคุณสมบัติเท่านั้น ดังนั้น สถิติที่เหมาะสม คือ ค่าความถี่ (frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

4) ตัวแปรอิสระ (Independent variable) ข้อมูลด้านข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน แบบสอบถาม เนื่องจากไม่สามารถวัดเป็นมูลค่าได้และผู้วิจัยต้องการบรรยายเพื่อให้ทราบถึงจำนวนตัวอย่างจำแนกตามคุณสมบัติเท่านั้น ดังนั้น สถิติที่เหมาะสม คือ ค่าความถี่ (frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

5) ตัวแปรอิสระ (Independent variable) สภาพปัญหาการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว เนื่องจากไม่สามารถวัดเป็นมูลค่าได้และผู้วิจัยต้องการบรรยายเพื่อให้ทราบถึงจำนวนตัวอย่างจำแนกตามคุณสมบัติเท่านั้น ดังนั้น สถิติที่เหมาะสม คือ ค่าความถี่ (frequency) และค่าร้อยละ (Percentage)

3.11 การรับรองจริยธรรมการวิจัย

เพื่อให้การวิจัยในครั้งนี้มีความถูกต้องเป็นไปตามกระบวนการของระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์และจริยธรรมการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการเรื่องการรับรองจริยธรรมการวิจัย โดยเสนอผ่านคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ตามเอกสาร ที่ จว. 012/2563 เรื่อง เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมในการทำวิจัยในคน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ลงวันที่ 18 มิถุนายน 2563 และได้ผ่านมติของคณะกรรมการดังกล่าวแล้ว ส่วนรายละเอียดของเอกสารนั้น ผู้วิจัยจะขอนำไปปรากฏในภาคผนวก (Appendix) ต่อไป

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว ดำเนินการแบบผสมวิธี (Mixed Method Research) ระหว่างเชิงคุณภาพกับการวิจัยเชิงปริมาณ ภายใต้รูปแบบวิจัยและพัฒนา (R&D) ในการวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) โดยเก็บข้อมูลวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

4.1 เพื่อศึกษาปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

4.2 เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

4.3 เพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว

4.1 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ผลการศึกษาสภาพปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

ผลการศึกษาสภาพผลการศึกษาสภาพปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว จำนวน 372 คน

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตารางที่ 4.1 แสดงร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม จำแนกตาม เพศ อายุ ศาสนา สถานภาพการสมรส ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน สถานที่ทำงาน รายได้

(n = 372)

ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม		
1.1 เพศ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ชาย	152	40.86
หญิง	220	59.14
รวม	372	100.00

1.2 อายุ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
15 – 25 ปี	80	21.51
26 - 35 ปี	172	46.24
46 – 55 ปี	80	24.19
55 ปีขึ้นไป	30	8.06
รวม	372	100.00
1.3 ศาสนาที่ท่านนับถือ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พุทธ	372	100.00
คริสต์	0	0.00
อิสลาม	0	0.00
อื่นๆ	0	0.00
รวม	372	100.00
1.4 สถานภาพการสมรส	จำนวน (คน)	ร้อยละ
โสด	200	53.76
สมรส/อยู่ด้วยกัน	82	22.04
หม้าย/หย่า/แยกกันอยู่	90	24.2
รวม	372	100.00
1.5 ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ชั้นประถมศึกษา	32	8.60
มัธยมศึกษาตอนต้น	80	21.51
มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช.	162	43.54
ปวส.	60	16.14
ปริญญาตรี	38	10.21
อื่นๆ	0	0.00
รวม	372	100.00
1.6 ท่านอาศัยอยู่ในชุมชนนี้มาแล้วกี่ปี	จำนวน (คน)	ร้อยละ
1 – 5 ปี	30	8.06
6 - 10 ปี	83	22.31
11 - 15 ปี	159	42.75

16 – 25 ปี	60	16.13
25 ปีขึ้นไป	40	10.75
รวม	372	100.00
1.7 ท่านทำงานอยู่ที่ใด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
บ้านตัวเอง	90	24.20
บ้านเช่า/ห้องเช่า	83	22.31
ที่ทำการกลุ่ม	145	38.97
อื่นๆ (ระบุ)	54	14.52
รวม	372	100.00
1.8 ท่านมีรายได้ต่อเดือนจำนวนเท่าใด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
1,000 – 5,000 บาท	80	21.50
5,001 – 10,000 บาท	90	24.20
10,001 – 15,000 บาท	202	54.30
15,001 – 20,000 บาท	0	0.00
20,001 – 25,000 บาท	0	0.00
25,000 บาท ขึ้นไป	0	0.00
รวม	372	100.00

จากตารางที่ 4.1 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง จำนวน 220 คน คิดเป็นร้อยละ 59.14 เพศชาย จำนวน 152 คน คิดเป็นร้อยละ 40.86 มีอายุอยู่ในช่วง 26-35 ปี มากที่สุด จำนวน 172 คน คิดเป็นร้อยละ 46.24 ช่วงอายุ 15-25 และ 46-55 ปี เท่ากัน จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.51 และช่วงอายุ 55 ปีขึ้นไป จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 เป็นลำดับสุดท้าย ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด 372 คน นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 100 สถานภาพการสมรส ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีสถานะโสด จำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ 53.76 รองลงมาคือ หม้าย/หย่าร้าง/แยกกันอยู่ จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 และสมรส/อยู่ด้วยกัน จำนวน 82 คน คิดเป็นร้อยละ 22.04 ตามลำดับ ระดับการศึกษา ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. จำนวน 162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.54 รองลงมาคือ มัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.51 ระดับ ปวส. จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 16.14 ระดับปริญญาตรี จำนวน 38 คน คิดเป็นร้อยละ 10.21 และชั้นประถมศึกษา จำนวน 32 คน คิดเป็นร้อยละ 8.60 ตามลำดับ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่

อาศัยอยู่ในชุมชน 11-15 ปี มากที่สุด จำนวน 159 คน คิดเป็นร้อยละ 42.75 ช่วง 6-10 ปี จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 22.31, 16-25 ปี จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 10.75, 25 ปีขึ้นไป จำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 10.75 และ 1-5 ปี จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 ตามลำดับ สถานที่ทำงานของผู้ตอบแบบสอบถาม ทำงานที่ทำการกลุ่ม มากที่สุด จำนวน 145 คน คิดเป็น ร้อยละ 38.97 รองลงมาคือ บ้านตัวเอง จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20, บ้านเช่า/ห้องเช่า จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 22.31 และอื่น ๆ จำนวน 54 คน คิดเป็นร้อยละ 14.52 และด้านรายได้ต่อเดือนของผู้ตอบแบบสอบถาม ช่วง 10,001-15,000 บาท มากที่สุด จำนวน 202 คน คิดเป็นร้อยละ 54.30 รองลงมาคือ 5,001-10,000 บาท จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 และ 1,000-5,000 บาท จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.50 เป็นลำดับสุดท้าย

ตารางที่ 4.2 แสดงร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม สภาพข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง

2.1 ท่านสูบบุหรี่หรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่สูบ	232	62.36
สูบทุกวันเฉลี่ย 10 มวน/วัน	48	12.91
สูบเป็นบางวันเฉลี่ยเดือนละ 20 มวน/วัน	50	13.44
เคยสูบแต่เลิกสูบแล้ว	42	11.29
รวม	372	100.00
2.2 ท่านดื่มสุราหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่ดื่ม	150	40.32
ดื่มทุกวัน	48	12.91
ดื่มเป็นบางวัน	89	23.92
เคยดื่มแต่หยุดดื่มแล้ว	85	22.85
รวม	372	100.00
2.3 ท่านออกกำลังกายหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ออกกำลังกายน้อยกว่า 3 วัน/สัปดาห์	148	39.79
ออกกำลังกายมากกว่า 3 วัน/สัปดาห์	48	12.90
ไม่ออกกำลังกาย	176	47.31
รวม	372	100.00
2.4 ท่านนอนหลับเฉลี่ยวันละกี่ชั่วโมง	จำนวน (คน)	ร้อยละ
น้อยกว่า 4 ชั่วโมง	189	50.80

5 – 6 ชั่วโมง	93	25.00
7 – 8 ชั่วโมง	90	24.20
รวม	372	100.00
2.5 ท่านตรวจสุขภาพเป็นประจำปีเฉลี่ยกี่ปี	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ตรวจทุกปี	54	14.51
2 – 3 ปี	90	24.20
4-10 ปี	78	20.97
ไม่เคยตรวจสุขภาพประจำปี	150	40.32
รวม	372	100.00
2.6 แพทย์เคยบอกว่าท่านมีโรคประจำตัวหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
มี	210	56.45
ไม่มี	162	43.55
รวม	372	100.00
2.7 กรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคที่ไม่ร้ายแรง เช่น มีไข้ต่ำๆ	จำนวน (คน)	
ปวดศีรษะ ปวดเมื่อยตัวเป็นหวัด มีบาดแผลเล็กน้อย ท่าน		ร้อยละ
ดูแลตนเองโดย		
ซื้อยาทานเอง	179	48.19
ไปอนามัย	50	13.43
ไปคลินิกเอกชน	0.00	0
ไปโรงพยาบาล	43	11.5
ไม่รักษา	30	8.06
ใช้สมุนไพร (ทาน)	35	9.41
รักษากับหมอบ้าน (ปีบ นวด)	35	9.41
รวม	372	100.00
2.8 กรณีท่านป่วยด้วยโรคร้ายแรง เช่น ความดันสูง หัวใจ	จำนวน (คน)	
เบาหวาน หอบหืด ท่านดูแลตนเองโดย		ร้อยละ
ซื้อยาทานเอง	0	0.00
ไปอนามัย	0	0.00
ไปคลินิกเอกชน	0	0.00
ไปโรงพยาบาล	372	100.00

ไม่รักษา	0	0.00
ใช้สมุนไพร (ทาน)	0	0.00
รักษากับหมอบ้าน (เป็บ นวด)	0	0.00
รวม	372	100.00
2.9 ท่านมีสิทธิในการรักษาพยาบาล	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่มี	50	13.44
บัตรประกันสังคม	105	28.22
มีบัตรทอง 30 บาท	175	47.04
ทำเบิกได้จากบุตร/สามี/ภรรยา	42	11.30
รวม	372	100.00

จากตารางที่ 4.2 ด้านสภาพข้อมูลด้านสุขภาพ/ การดูแลตนเองของผู้ตอบแบบสอบถาม ในข้อท่านเคยสูบบุหรี่หรือไม่ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามไม่สูบบุหรี่ มากที่สุด จำนวน 232 คน คิดเป็นร้อยละ 62.36 รองลงมาคือ สูบเป็นบางวัน เฉลี่ยเดือนละ 20 มวน/ วัน จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.44, สูบทุกวันเฉลี่ย 10 มวน/ วัน จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.91 และเคยสูบแต่เลิกสูบแล้ว จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 11.29 ในข้อคำถามท่านดื่มสุราหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามตอบ ไม่ดื่ม มากที่สุด จำนวน 150 คน คิดเป็น ร้อยละ 40.32, ดื่มเป็นบางวัน จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.92, เคยดื่มแต่หยุดดื่มแล้ว 85 คน คิดเป็นร้อยละ 22.85 และดื่มทุกวัน จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.91 ตามลำดับ ข้อคำถามว่าท่านออกกำลังกายหรือไม่ ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามไม่ออกกำลังกาย จำนวน 176 คิดเป็นร้อยละ 47.31, ออกกำลังกาย น้อยกว่า 3 วัน/สัปดาห์ จำนวน 148 คน คิดเป็นร้อยละ 39.79 และออกกำลังกาย มากกว่า 3 วัน/ สัปดาห์ จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.90 ในข้อท่านนอนหลับเฉลี่ยวันละกี่ ชั่วโมง ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบนอนน้อยกว่า 4 ชั่วโมง มากที่สุด จำนวน 189 คน คิดเป็นร้อยละ 50.80 รองลงมาคือ 5-6 ชั่วโมง จำนวน 93 คน คิดเป็นร้อยละ 25.00 และลำดับสุดท้ายคือ 7-8 ชั่วโมง จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 ในข้อคำถามท่านตรวจสุขภาพเป็นประจำปีเฉลี่ยกี่ปี ผู้ตอบแบบสอบถามตอบไม่เคยตรวจสุขภาพประจำปี มากที่สุด จำนวน 150 คน คิดเป็นร้อยละ 40.32 รองลงมาคือ 2-3 ปี จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20, 4-10 ปี จำนวน 78 คน คิดเป็นร้อยละ 20.97 และตรวจทุกปี จำนวน 54 คน คิดเป็นร้อยละ 14.51 ตามลำดับ ในข้อคำถามที่ว่า แพทย์เคยบอกท่านมีโรคประจำตัวหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบมีโรคประจำตัว จำนวน 210 คน คิดเป็นร้อยละ 56.45 และไม่มีโรคประจำตัว จำนวน

162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.55 ในข้อคำถามกรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคที่ไม่ร้ายแรง เช่น มีไข้ต่ำๆ ปวดศีรษะ ปวดเมื่อยตัวเป็นหวัด มีบาดแผลเล็กน้อย ท่านดูแลตนเองโดยซื้อยาทานเอง มากที่สุด จำนวน 179 คน คิดเป็นร้อยละ 48.19 รองลงมาคือ ไปอนามัย จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.43 ไปโรงพยาบาล จำนวน 43 คน คิดเป็นร้อยละ 11.50 ใช้สมุนไพร (ทาน) และรักษากับ หมอบ้าน (บีบ,นวด) เท่ากันคือ จำนวน 35 คน คิดเป็นร้อยละ 9.41 และไม่รักษา จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 เป็นลำดับสุดท้าย ในข้อคำถามที่ว่า กรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคร้ายแรง เช่น ความดันสูง หัวใจ เบาหวาน หอบหืด ท่านดูแลตนเองโดยไปโรงพยาบาล จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 และข้อคำถามที่ว่า ท่านมีสิทธิ์ในการรักษาพยาบาล ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีบัตรทอง 30 บาท จำนวน 175 คน คิดเป็นร้อยละ 47.04 รองลงมาคือ บัตรประกันสังคม จำนวน 105 คน คิดเป็นร้อยละ 28.22, ไม่มีสิทธิ์ จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.44 และทำ เบิกได้จากบุตร/สามี/ภรรยา จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 11.30 ตามลำดับ

ตารางที่ 4.3 แสดงร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม การจ้างงานและสวัสดิการ

3.1 ท่านรับค่าจ้างจากการทำงาน	จำนวน (คน)	ร้อยละ
รายวัน	145	38.98
รายเดือน	80	21.51
รายชิ้น	100	26.88
เหมาจ่าย	25	6.72
รายสัปดาห์	22	5.91
รวม	372	100.00
3.2 รายได้ทั้งหมดพอใช้หรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พอใช้เหลือเก็บ	30	8.07
พอใช้ไม่เหลือเก็บ	89	23.95
ไม่พอใช้ไม่เป็นหนี้	63	16.94
เป็นหนี้	190	51.04
รวม	372	100.00
3.3 ท่านได้รับการสอนหรืออบรมก่อนเริ่มทำงานหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ใช่	372	100.00
ไม่ใช่	0.00	0.00

รวม	372	100.00
3.4 ท่านได้รับการสอนมาจากใคร	จำนวน (คน)	ร้อยละ
รุ่นพี่ที่ทำงานมาก่อน	89	23.93
หัวหน้างาน	180	48.39
เจ้าหน้าที่ของรัฐ	103	27.68
รวม	372	100.00
3.5 สวัสดิการที่ท่านต้องการมากที่สุด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ค่ารักษาพยาบาลโรคจากการทำงาน	90	24.19
ค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายทุกโรค	98	26.35
ค่าชดเชยวันหยุด	70	18.82
ค่าประกันสังคม	53	14.24
ค่าชดเชยอุบัติเหตุจากการทำงาน	61	16.4
ไม่ต้องการ	0	0.00
รวม	372	100.00
3.6 ท่านสนใจเป็นสมาชิกกองทุนประกันสังคม	จำนวน (คน)	ร้อยละ
สนใจมาก	180	48.39
สนใจเล็กน้อย	162	43.55
ไม่สนใจ	30	8.06
รวม	372	100.00

จากตารางที่ 4.3 ด้านการจ้างงานและสวัสดิการ พบว่า ในข้อคำถามท่านรับค่าจ้างจากการทำงานรายวันมากที่สุด จำนวน 145 คน คิดเป็นร้อยละ 38.98 รองลงมาคือรายชิ้น จำนวน 100 คน คิดเป็นร้อยละ 26.88 ลำดับสุดท้ายคือ รายสัปดาห์ จำนวน 22 คน คิดเป็นร้อยละ 5.91 ข้อคำถามรายได้ทั้งหมดพอใช้หรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามเป็นหนี้ มากที่สุด จำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 51.04, พอใช้ไม่เหลือเก็บ จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.95 และพอใช้เหลือเก็บ จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.07 ข้อคำถามท่านได้รับการสอนหรืออบรมก่อนเริ่มทำงาน จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 ผู้ตอบแบบสอบถามได้รับการสอนมาจากหัวหน้างาน มากที่สุด จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 48.39, ได้รับการสอนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ จำนวน 103 คน คิดเป็นร้อยละ 27.68 และจากรุ่นพี่ที่ทำงานมาก่อน จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.93 ตามลำดับ ในข้อสวัสดิการที่ท่านต้องการมากที่สุด คือ ค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายทุก

โรค มากที่สุด จำนวน 98 คน คิดเป็นร้อยละ 26.35 รองลงมาคือ ค่ารักษาพยาบาลโรคจากการทำงาน จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.19 และค่าประกันสังคม น้อยที่สุด จำนวน 53 คน คิดเป็นร้อยละ 14.24 ข้อคำถามที่น่าสนใจเป็นสมาชิกกองทุนประกันสังคม ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบสนใจมาก จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 48.39 สนใจเล็กน้อย จำนวน 162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.55 และน้อยที่สุดคือ ไม่สนใจ จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06

ตารางที่ 4.4 แสดงร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน

4.1 ท่านทราบเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 หรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ทราบ	260	69.89
ไม่ทราบ	112	30.11
รวม	372	100.00
4.2 ท่านทราบเกี่ยวกับประกาศกระทรวงแรงงานที่เกี่ยวกับงานรับไปทำที่บ้านหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ทราบ	260	69.89
ไม่ทราบ	112	30.11
รวม	372	100.00
4.3 ท่านคิดว่าท่านได้รับการคุ้มครองแรงงานหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ได้รับ	200	53.77
ไม่ได้รับ	102	27.42
ไม่แน่ใจ	70	18.81
รวม	372	100.00
4.4 ท่านรู้จักสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
รู้จัก	372	100.00
ไม่รู้จัก	0	0.00
ไม่แน่ใจ	0	0.00
รวม	372	100.00

จากตารางที่ 4.4 พบว่า ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ทราบเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 จำนวน 260 คน คิดเป็นร้อยละ 69.89 และตอบไม่ทราบ จำนวน 112 คน คิดเป็นร้อยละ 30.11, ผู้ตอบแบบสอบถามทราบเกี่ยวกับประกาศกระทรวงแรงงานที่เกี่ยวกับงานรับไปทำที่บ้าน จำนวน 260 คน คิดเป็นร้อยละ 69.89 ตอบไม่ทราบ จำนวน 112 คน คิดเป็นร้อยละ 30.11 ในข้อคำถามท่านคิดว่าท่านได้รับการคุ้มครองแรงงานหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามคิดว่าได้รับมากที่สุด จำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ 53.77 รองลงมาคือ ไม่ได้รับ จำนวน 102 คน คิดเป็นร้อยละ 27.42 และไม่แน่ใจ น้อยที่สุด จำนวน 70 คน คิดเป็นร้อยละ 18.81 และผู้ตอบแบบสอบถามรู้จักสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100

ตารางที่ 4.5 แสดงร้อยละของผู้ตอบแบบสอบถาม สภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

5.1 แหล่งเงินทุนของกลุ่ม (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ธนาคารออมสิน	159	35.03
ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์	190	41.85
บริษัทเงินทุนอุสาหกรรมขนาดย่อม (SMEs)	50	11.01
อุตสาหกรรมจังหวัด	55	12.11
เงินทุนจากหุ้นสมาชิกและผู้เป็นเจ้าของ	0	0.00
เงินทุนจากกำไรสะสม	0	0.00
อื่นๆ.....	0	0.00
รวม	454	100.00
5.2 การจ่ายเงินทดแทน/ปันผล	จำนวน (คน)	ร้อยละ
รายวัน	0	0.00
รายเดือน	157	42.20
รายขึ้น	70	18.82
เหมาจ่าย	67	18.01
ไม่มี	78	20.97
อื่นๆ	0	0.00
รวม	372	100.00

5.3 ปัญหาการทำงานของท่าน	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เงินทุนเพื่อการผลิต	205	55.10
เครื่องมือไม่ทันสมัย	53	14.24
ขาดการรวมกลุ่ม	114	30.66
ไม่มีความรู้	0	0.00
ไม่มีจำนวนสั่งซื้อต่อเนื่อง	0	0.00
ไม่มีปัญหา	0	0.00
รวม	372	100.00
5.4 ท่านได้รับการช่วยเหลือจากรัฐหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ได้รับ	235	63.17
ไม่ได้รับ	137	36.83
รวม	372	100.00
5.5 รัฐให้ความช่วยเหลือท่านเรื่องใด (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เงินทุน	156	27.85
อุปกรณ์	57	10.19
การพัฒนาทักษะฝีมือ	180	32.14
ตลาดรับสินค้า	167	29.82
รวม	560	100.00
5.6 ท่านพอใจการช่วยเหลือจากภาครัฐหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่พอใจ	90	24.20
พอใจเล็กน้อย	172	46.24
พอใจปานกลาง	110	29.56
พอใจมาก	0	0.00
รวม	372	100.00
5.7 ท่านมีปัจจัยใดบ้างที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคจากการทำงาน (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เสียงดัง	89	11.53
แสงจ้า	100	12.95
แสงมัว	157	20.33
ความร้อน	180	23.32

ฝุ่นละออง	178	23.06
สารเคมี	68	8.81
สัตว์นำโรค	0	0.00
การถูกสัตว์ทำร้าย	0	0.00
ไม่มีความเสี่ยง	0	0.00
รวม	772	100.00
5.8 ท่านมีอุบัติเหตุจากการทำงานหรือไม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
มี	372	100.00
ไม่มี	0	0.00
รวม	372	100.00
5.9 อุบัติเหตุที่ท่านได้รับจากการทำงานบ่อยที่สุด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
การชนกับวัตถุ	40	10.75
การบาดเจ็บจากของมีคม	252	67.75
การลื่นล้ม	44	11.82
การตกจากที่สูง	0	0
วัตถุกระเด็นเข้าตา	36	9.68
อื่นๆ	0	0.00
รวม	372	100.00
5.10 ท่านต้องการให้รัฐช่วยเหลือกลุ่มเรื่องใดมากที่สุด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
กองทุนกู้ยืมเพื่อสวัสดิการแรงงานนอกระบบ	213	57.26
กองทุนสวัสดิการรักษายาพยาบาลแรงงานนอกระบบ	89	23.92
กองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาอาชีพ	70	18.82
รวม	372	100.00

จากตารางที่ 4.5 พบว่า ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามตอบถึงแหล่งเงินทุนของกลุ่มคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 41.85 รองลงมาคือ ธนาคารออมสิน จำนวน 159 คน คิดเป็นร้อยละ 35.03 น้อยที่สุดคือ บริษัทเงินทุนอุสาหกรรมขนาดย่อม (SMEs) จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 11.01, ผู้ตอบแบบสอบถามมีการจ่ายเงินปันผลทดแทน/ ปันผลเป็นรายเดือนมากที่สุด จำนวน 157 คน คิดเป็นร้อยละ 42.20 รองลงมาคือ ไม่มีการจ่ายเงินทดแทน/ ปันผล จำนวน 78 คน คิดเป็นร้อยละ 20.97 และเหมาจ่าย จำนวน 67 คน คิดเป็นร้อยละ

ละ 18.01 ตามลำดับ, ข้อปัญหาจากการทำงาน มากที่สุดคือ เงินทุนเพื่อการผลิต จำนวน 205 คน คิดเป็นร้อยละ 55.10, ขาดการรวมกลุ่ม จำนวน 114 คน คิดเป็นร้อยละ 30.66 และ เครื่องมือไม่ทันสมัย จำนวน 53 คน คิดเป็นร้อยละ 14.24 ตามลำดับ ส่วนใหญ่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ จำนวน 235 คน คิดเป็นร้อยละ 63.17 และไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ จำนวน 137 คน คิดเป็นร้อยละ 36.83 ส่วนใหญ่รัฐให้ความช่วยเหลือในเรื่องการพัฒนาทักษะฝีมือมากที่สุด จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 32.14 รองลงมาคือ ตลาดรับสินค้า จำนวน 167 คน คิดเป็นร้อยละ 29.82, เงินทุน จำนวน 156 คน คิดเป็นร้อยละ 27.85 และน้อยที่สุดคือ อุปกรณ์ จำนวน 57 คน คิดเป็นร้อยละ 10.19 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่พอใจในการช่วยเหลือจากภาครัฐเล็กน้อย จำนวน 172 คน คิดเป็นร้อยละ 46.24 พอใจในระดับปานกลาง จำนวน 110 คน คิดเป็นร้อยละ 29.56 และไม่พอใจ จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 ในข้อคำถามท่านมีปัจจัยใดบ้างที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคจากการทำงาน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบ ความร้อน จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 23.32 รองลงมาคือ ฝุ่นละออง จำนวน 178 คน คิดเป็นร้อยละ 23.06 ลำดับสุดท้ายคือ แสงสว่าง จำนวน 157 คน คิดเป็น 20.33 ผู้ตอบแบบสอบถามไม่มีอุบัติเหตุจากการทำงานทั้ง 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 อุบัติเหตุที่ผู้ตอบแบบสอบถามได้รับการทำงานบ่อยที่สุดคือ การบาดเจ็บจากของมีคม จำนวน 252 คน คิดเป็นร้อยละ 67.75, การ ถิ่นลื่น จำนวน 44 คน คิดเป็นร้อยละ 11.82 และวัตถุกระเด็นเข้าตา จำนวน 36 คน คิดเป็นร้อยละ 9.68 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ต้องการให้รัฐช่วยเหลือในเรื่องกองทุนกู้ยืมเพื่อสวัสดิการแรงงานนอกระบบ มากที่สุด จำนวน 213 คน คิดเป็นร้อยละ 57.26 รองลงมาคือ กองทุนสวัสดิการรักษายาบาลแรงงานนอกระบบ จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.92 และน้อยที่สุดคือ กองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาอาชีพ จำนวน 70 คน คิดเป็นร้อยละ 18.82

4.2 ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interviews)

การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในการสัมภาษณ์แบบเชิงลึก (In-Depth Interviews) ซึ่งประกอบด้วย เป็นรายบุคคล จำนวน 30 คน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใช้แรงงานนอกระบบ จำนวน 15 คน ผู้แทนบริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน ผู้เชี่ยวชาญด้านสวัสดิการแรงงาน 5 คน ใช้วิธีการเข้าร่วมอย่างสมัครใจ จึงทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูลได้อย่างสะดวกและทั่วถึง ในตำบลอรัญประเทศ อำเภออรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว

4.2.1 สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

ประเด็นข้อคำถามที่ 1 ปัญหาด้านจำนวนชั่วโมงการทำงาน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูล จำนวน 30 คน พบประเด็นสาระสำคัญด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับจำนวนชั่วโมงทำงาน โดยผู้วิจัยได้จัดกลุ่มแนวความคิดเห็นที่คล้ายคลึงกันของผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 5 กลุ่ม แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มที่ 1 (คนที่ 1, 5, 8, และ 12) มีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันว่า “จำนวนชั่วโมงที่มากเนื่องมาจากต้องการชิ้นงานที่มาก จึงทำให้มีเวลาพักผ่อนน้อย เกิดปัญหาสุขภาพ เนื่องจากต้องการค่าตอบแทนที่มาก”

“...ดิฉันคิดว่า การทำงานที่มากขึ้น จะทำให้ได้ค่าตอบแทนที่มาก เลยทำให้มีปัญหาสุขภาพ...” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 1)

“...ดิฉันเห็นว่า ทำงานรับเงินเป็นรายชั่วโมงที่โรงแรมแห่งหนึ่ง จึงรับจ้างทำแทนคนนั้นด้วย เพื่อจะได้รับเงินค่าจ้างที่มาก เพราะมีลูกหลายคน...” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 5)

นอกจากนี้แล้วผู้ร่วมสนทนาคนอื่นๆ ก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมดคือมีความเห็นว่าแรงงานนอกระบบมีปัญหาคือมีรายได้ที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับชิ้นงานที่ทำ จำนวนชั่วโมงที่ทำ ทำงานมากได้ค่าตอบแทนมาก

(สัมภาษณ์วันที่ 2-3 สิงหาคม 2562)

ประเด็นข้อคำถามที่ 2 ปัญหาด้านสวัสดิการการทำงาน

ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มที่ 2 มีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันว่า “ปัญหาด้านสวัสดิการการทำงาน” คือ ขาดการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เมื่อลองไปถามกลุ่มผู้ที่ประกอบอาชีพอิสระอย่างกลุ่มแม่ค้า หาบเร่ หรือคนขับแท็กซี่ ส่วนหนึ่งสะท้อนว่าภาครัฐไม่ให้ความสำคัญกับการประชาสัมพันธ์อย่างทั่วถึงและไม่เข้าใจวิธีการรวมถึงขั้นตอนในการปฏิบัติ

“...ดิฉันคิดว่า ถ้ามีการประชาสัมพันธ์จากภาครัฐก็น่าจะทราบถึงข้อมูลข่าวสาร....” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 4)

“...ดิฉันเห็นว่า ควรจัดให้มีสวัสดิการเฉพาะคนทำงานนอกระบบ หรือดึงให้เข้าสู่ระบบ...” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 17)

“...ดิฉันเห็นว่า ควรจัดสวัสดิการแบบพิเศษเฉพาะแรงงานหญิง เช่น สวัสดิการการคลอดบุตร หรือค่าชดเชยต่างๆ...”

นอกจากนี้แล้วผู้ร่วมสนทนาคนอื่นๆ ก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมดคือมีความเห็นว่าแรงงานนอกระบบมีปัญหาคือการเข้าถึงสวัสดิการแรงงาน

(สัมภาษณ์วันที่ 3 กันยายน 2562)

ประเด็นข้อคำถามที่ 3 ปัญหาด้านความปลอดภัยในการทำงาน

ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มที่ 3 มีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันว่า “ปัญหาด้านความปลอดภัยในการทำงาน ” คือ ขาดความรู้ด้านความปลอดภัย และไม่มีสวัสดิการการรักษาพยาบาล

“...ดิฉันคิดอยากให้มีการอบรมความปลอดภัยจากการทำงาน และจัดสวัสดิการจากจากภาครัฐ...” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 20)

“...ดิฉันเห็นว่า ควรจัดให้มีสวัสดิการเฉพาะคนทำงานนอกระบบ หรือตั้งให้เข้าสู่ระบบ...” (ผู้ร่วมสนทนากลุ่มคนที่ 13)

นอกจากนี้แล้วผู้ร่วมสนทนาคนอื่นๆ ก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมดคือมีอยากให้มีสวัสดิการช่วยเหลือ เนื่องจากปัญหาสุขภาพและสภาพการทำงานที่ไม่ปลอดภัย พบว่าแรงงานนอกระบบได้รับบาดเจ็บหรือประสบอุบัติเหตุจากการทำงานสูงขึ้น อย่างไรก็ตามกลับพบว่าการบริการรักษาพยาบาลตามสิทธิในโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า กลับไม่ครอบคลุมการบริการสาธารณสุขที่มีความเสี่ยงจากการทำงาน หรือความเสี่ยงในด้านอาชีวอนามัยและความปลอดภัยในการทำงาน ทำให้แรงงานนอกระบบต้องเผชิญกับปัญหาสะสมด้านสุขภาพมาโดยตลอดการคุ้มครองแรงงานนอกระบบ : มีเพียงมาตรา 40 แห่งพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 และหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเท่านั้น นโยบายการคุ้มครองทางสังคมแก่แรงงานนอกระบบที่เห็นชัดเจนในปัจจุบันนี้ มีเพียงการประกันสังคมตามมาตรา 40 แห่งพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 และหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเพียงเท่านั้น

(สัมภาษณ์วันที่ 3 กันยายน 2562)

ประเด็นข้อคำถามที่ 4 ปัญหาด้านความรุนแรงในการทำงาน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูล จำนวน 30 คน พบประเด็นสาระสำคัญด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับจำนวนชั่วโมงทำงาน โดยผู้วิจัยได้จัดกลุ่มแนวความคิดเห็นที่คล้ายคลึงกันของผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

ผู้ให้สัมภาษณ์กลุ่มที่ 1 2 3 ทุกคนเห็นเป็นไปในแนวเดียวกันคือไม่มีความรุนแรงในการทำงาน เนื่องจากการทำงานขึ้นอยู่กับตนเอง จะมีเพียงปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการทำงานเป็นเวลานาน...”

(สัมภาษณ์วันที่ 3 กันยายน 2562)

ประเด็นข้อคำถามที่ 5 ปัญหาการคุ้มครองจากประกันสังคม

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูล จำนวน 30 คน พบประเด็นสาระสำคัญด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับจำนวนชั่วโมงทำงาน โดยผู้วิจัยได้จัดกลุ่มแนวความคิดเห็นที่คล้ายคลึงกันของผู้ให้ข้อมูลออกเป็น 3 กลุ่ม แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

การประกันสังคม มาตรา 40 แห่งพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 เป็นการประกันสังคม สำหรับประชาชนทั่วไปที่มีอายุไม่ต่ำกว่า 15 ปีบริบูรณ์ และไม่เกิน 60 ปีบริบูรณ์ ซึ่งไม่เคยอยู่ในระบบประกันสังคมมาก่อน (ไม่เป็นผู้ประกันตนมาตรา 33 และมาตรา 39) การประกันสังคมตามมาตรา 40 นี้เป็นรูปแบบการออมโดยสมัครใจ ทั้งนี้นับตั้งแต่วันที่ 1 พฤษภาคม 2554 เป็นต้นมา สำนักงานประกันสังคม กระทรวงแรงงาน ได้มีการปรับปรุงสิทธิประโยชน์ของผู้ประกันตน มาตรา 40 ในพระราชบัญญัติประกันสังคม พ.ศ. 2533 ให้ได้รับสิทธิประโยชน์เพิ่มขึ้นเป็น 5 กรณี ได้แก่ กรณีประสบอันตรายหรือเจ็บป่วย กรณีคลอดบุตร กรณีทุพพลภาพ กรณีตาย และกรณีชราภาพ เพื่อให้แรงงานนอกระบบได้รับการคุ้มครองในระบบประกันสังคมเพิ่มมากขึ้น (แต่แรงงานนอกระบบยังคงเป็นผู้จ่ายเงินสมทบเพียงฝ่ายเดียว) โดยผู้ประกันตนตามมาตรา 40 ต้องส่งเงินสมทบเป็นรายเดือนๆ ละ 280 บาท สามารถจ่ายล่วงหน้าได้ไม่เกิน 12 เดือน แต่ไม่ได้รับอนุญาตให้จ่ายเงินสมทбы้อนหลัง

ส่วนนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นบัตรประกันสุขภาพที่รัฐบาลออกให้กับประชาชนสัญชาติไทยทุกคนที่มีเลขบัตรประจำตัวประชาชน 13 หลัก ยกเว้นผู้ที่มีสิทธิตามพระราชบัญญัติประกันสังคมและผู้ที่มีสิทธิอื่นที่รัฐจัดให้ เช่น ข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจและครอบครัว โดยผู้ที่มีบัตรประกันสุขภาพสามารถเข้ารับบริการสาธารณสุขจากโรงพยาบาล สถานีอนามัย และสถานพยาบาลต่างๆ ได้ในยามจำเป็น ตามกฎเกณฑ์ที่รัฐกำหนด

หลักประกันทางสังคมที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการคุ้มครองทางสังคมในช่วงระหว่างที่แรงงานยังมีกำลังที่สามารถทำงานได้ตามปกติ แต่หากพิจารณาในระยะยาวแล้ว ความมั่นคงในการดำรงชีวิตในบั้นปลายนับว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เพราะแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่มักจะทำงานอยู่ในสถานประกอบการขนาดเล็ก มีรายได้ได้น้อย ไม่มีความมั่นคงด้านรายได้ และมีหนี้สินจำนวนมาก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องผลักดันให้รัฐมีนโยบายสาธารณะระดับชาติที่เอื้อต่อการคุ้มครองแรงงานและสอดคล้องกับบริบทของการเป็นแรงงานนอกระบบที่มีความเสี่ยงและความเปราะบางยิ่งนัก

4.2.2 การกำหนดกลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหาของหน่วยงาน

กระทรวงแรงงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) มูลนิธิเพื่อนหญิง ศูนย์ประสานงานแรงงาน นอกระบบ มูลนิธิเพื่อการพัฒนา แรงงานและอาชีพ หน่วยงานทั้งหมดได้ร่วมมือจัดทำหลักสูตร และเข้ามาดูแลแรงงานนอกระบบ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกสรุปได้ว่า ปัญหาที่แรงงานนอกระบบไม่ได้อยู่ในระบบประกันสังคม ส่งผลทำให้แรงงานที่ได้รับอุบัติเหตุไม่สามารถที่จะเรียกร้องค่าสินไหมทดแทน เหมือนกับแรงงานที่อยู่ในระบบได้ ซึ่งถือว่าเป็นข้อเสียเปรียบของแรงงานนอกระบบที่ทำให้ระดับคุณภาพชีวิตไม่ดีขึ้น

ปัญหาของแรงงานนอกระบบ

สำหรับปัญหาที่แรงงานนอกระบบของไทยต้องประสบอยู่ในปัจจุบันพอสรุปได้ ดังนี้

1. แรงงานนอกระบบไม่ได้รับการคุ้มครองสวัสดิการในด้านความปลอดภัย และด้านสุขภาพ
2. แรงงานนอกระบบไม่สามารถใช้สิทธิจากประกันสังคม เนื่องจากกฎหมายแรงงานไม่คุ้มครอง
3. แรงงานนอกระบบไม่สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ตามที่กฎหมายกำหนด เนื่องจากไม่มีการจัดตั้งรวมตัวเป็นองค์กรนิติบุคคล
4. แรงงานนอกระบบขาดอำนาจในการต่อรอง เนื่องจากไม่มีการรวมกลุ่มกันเป็นสหภาพแรงงาน
5. ขาดการพัฒนาความรู้ความสามารถ เนื่องจากไม่มีองค์กรที่จะบริหารและจัดการในด้านการพัฒนาความรู้ความสามารถของแรงงานนอกระบบ

แนวทางแก้ไข

เพื่อที่จะช่วยเหลือแรงงานนอกระบบ ซึ่งเป็นแรงงานส่วนใหญ่ของไทยคิดเป็นประมาณร้อยละ 62 ของแรงงานไทยทั้งหมดให้สามารถที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีหลักประกันในการทำงาน อีกทั้งจะช่วยให้การแก้ปัญหาทางสังคมที่อาจจะเกิดจากแรงงานนอกระบบ รวมไปถึงการส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงานของแรงงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงขอเสนอแนวทางแก้ปัญหาแรงงานนอกระบบ ดังนี้

1. ควรจัดให้มีระบบการคุ้มครองประกันสังคมให้แก่แรงงานนอกระบบ
2. สร้างมาตรการความปลอดภัยในการทำงานให้แรงงานนอกระบบ
3. สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มของแรงงานนอกระบบ

4. จัดตั้งกองทุนประกันสังคมสำหรับแรงงานนอกระบบ

5. จัดตั้งสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานนอกระบบ

การเข้าสู่ระบบประกันสังคม

เนื่องจากแรงงานนอกระบบต้องประสบกับปัญหาขาดการคุ้มครองสวัสดิการในระบบประกันสังคม ซึ่งเป็นระบบหนึ่งที่จะช่วยทำให้คุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบดีขึ้นได้ ซึ่งในหลายๆประเทศได้ดำเนินการคุ้มครองแรงงานนอกระบบไปแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว นอกจากนั้นประเทศในเอเชียบางประเทศ อย่างเช่นประเทศฟิลิปปินส์ ก็มีระบบการประกันสังคมให้กับแรงงานนอกระบบแล้ว

ดังนั้นแรงงานนอกระบบของไทยน่าที่จะได้รับการคุ้มครองในระบบการประกันสังคมบ้าง ซึ่งจากการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญด้านคณิตศาสตร์ประกันภัย พบว่าแรงงานนอกระบบของไทยสามารถที่จะเข้าสู่ระบบการประกันสังคมได้ใน 5 กรณี ดังนี้

1. การประกันกรณีเจ็บป่วย โดยแรงงานนอกระบบที่ทำประกันตนและส่งเบี้ยครบตามเงื่อนไขกำหนดสามารถรักษาพยาบาลได้ฟรี ตามโรงพยาบาลที่ตกลง และจะได้รับเงินชดเชยการขาดรายได้เหมือนกับแรงงานในระบบ

2. การประกันกรณีทุพพลภาพ แรงงานนอกระบบที่ส่งเบี้ยประกันครบตามเงื่อนไขที่กำหนด สามารถได้รับการรักษาพยาบาลฟรีที่โรงพยาบาลตามข้อตกลง และมีสิทธิจะได้รับเงินชดเชยกรณีการขาดรายได้ไปในกรณีที่ต้องทุพพลภาพ

3. การประกันกรณีคลอดบุตร แรงงานนอกระบบที่ส่งเบี้ยประกัน 7 เดือนขึ้นไป จะได้รับเงินค่าใช้จ่ายในการคลอดบุตร แต่จะได้ไม่เกิน 2 ครั้ง

4. การประกันสงเคราะห์บุตร แรงงานนอกระบบจะต้องส่งเบี้ยประกันตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป สามารถทำประกัน โดยจะให้เงินกับบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 6 ขวบ

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว” เป็นการศึกษาเพื่อที่จะนำเอาผลของการวิจัยและองค์ความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและบูรณาการให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจสังคม โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว และเพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้วประชากร (Population) ที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาทั้งหมด จำนวน 5,318 คน โดยมีกลุ่มตัวอย่าง (Sample) ในการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) จำนวน 372 คน และมีกลุ่มตัวอย่าง (Sample) สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interviews) รายบุคคล จำนวน 30 คน ผู้วิจัยใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และได้นำข้อมูลไปประมวลผลโดยใช้โปรแกรมทางสถิติสำเร็จรูป ซึ่งสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ร้อยละ (Percentage) และใช้การสรุปเชิงพรรณนาวิธีในการวิจัยเชิงคุณภาพ

5.1 สรุปผลการวิจัย

5.1.1 สรุปผลการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research)

วัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 เพื่อศึกษาปัญหาการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

ผู้ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง จำนวน 220 คน คิดเป็นร้อยละ 59.14 เพศชาย จำนวน 152 คน คิดเป็นร้อยละ 40.86 มีอายุอยู่ในช่วง 26-35 ปี มากที่สุด จำนวน 172 คน คิดเป็นร้อยละ 46.24 ช่วงอายุ 15-25 และ 46-55 ปี เท่ากัน จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.51 และช่วงอายุ 55 ปีขึ้นไป จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 เป็นลำดับสุดท้าย ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด 372 คน นับถือศาสนาพุทธ คิดเป็นร้อยละ 100 สถานภาพการสมรส ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีสถานะโสด จำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ 53.76 รองลงมาคือ หม้าย/หย่าร้าง/แยกกันอยู่ จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 และสมรส/อยู่ด้วยกัน จำนวน 82 คน คิดเป็นร้อยละ 22.04 ตามลำดับ ระดับ

การศึกษา ผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนใหญ่จบการศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. จำนวน 162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.54 รองลงมาคือ มัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.51 ระดับ ปวส. จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 16.14 ระดับปริญญาตรี จำนวน 38 คน คิดเป็นร้อยละ 10.21 และชั้นประถมศึกษา จำนวน 32 คน คิดเป็นร้อยละ 8.60 ตามลำดับ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ อาศัยอยู่ในชุมชน 11-15 ปี มากที่สุด จำนวน 159 คน คิดเป็นร้อยละ 42.75 ช่วง 6-10 ปี จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 22.31, 16-25 ปี จำนวน 60 คน คิดเป็นร้อยละ 10.75, 25 ปีขึ้นไป จำนวน 40 คน คิดเป็นร้อยละ 10.75 และ 1-5 ปี จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 ตามลำดับ สถานที่ทำงานของผู้ตอบแบบสอบถาม ทำงานที่ทำการกลุ่ม มากที่สุด จำนวน 145 คน คิดเป็น ร้อยละ 38.97 รองลงมาคือ บ้านตัวเอง จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20, บ้านเช่า/ห้องเช่า จำนวน 83 คน คิดเป็นร้อยละ 22.31 และอื่น ๆ จำนวน 54 คน คิดเป็นร้อยละ 14.52 และด้านรายได้ต่อเดือนของผู้ตอบแบบสอบถาม ช่วง 10,001-15,000 บาท มากที่สุด จำนวน 202 คน คิดเป็นร้อยละ 54.30 รองลงมาคือ 5,001-10,000 บาท จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 และ 1,000-5,000 บาท จำนวน 80 คน คิดเป็นร้อยละ 21.50 เป็นลำดับสุดท้าย

จากข้อมูลดังกล่าวอธิบายได้ว่า สภาพปัญหาส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับแรงงานนอกระบบที่เป็นเพศหญิง และเป็นการรับงานไปทำที่บ้านในภาคบริการ

ด้านสภาพข้อมูลด้านสุขภาพ/ การดูแลตนเองของผู้ตอบแบบสอบถาม ในข้อท่านเคยสูบบุหรี่หรือไม่ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามไม่สูบบุหรี่ มากที่สุด จำนวน 232 คน คิดเป็นร้อยละ 62.36 รองลงมาคือ สูบเป็นบางวัน เฉลี่ยเดือนละ 20 มวน/ วัน จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.44, สูบทุกวันเฉลี่ย 10 มวน/ วัน จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.91 และเคยสูบแต่เลิกสูบแล้ว จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 11.29 ในข้อคำถามท่านดื่มสุราหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามตอบ ไม่ดื่ม มากที่สุด จำนวน 150 คน คิดเป็น ร้อยละ 40.32, ดื่มเป็นบางวัน จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.92, เคยดื่มแต่หยุดดื่มแล้ว 85 คน คิดเป็นร้อยละ 22.85 และดื่มทุกวัน จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.91 ตามลำดับ ข้อคำถามว่าท่านออกกำลังกายหรือไม่ ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามไม่ออกกำลังกาย จำนวน 176 คิดเป็นร้อยละ 47.31, ออกกำลังกาย น้อยกว่า 3 วัน/สัปดาห์ จำนวน 148 คน คิดเป็นร้อยละ 39.79 และออกกำลังกายมากกว่า 3 วัน/ สัปดาห์ จำนวน 48 คน คิดเป็นร้อยละ 12.90 ในข้อท่านนอนหลับเฉลี่ยวันละกี่ชั่วโมง ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบน้อยกว่า 4 ชั่วโมง มากที่สุด จำนวน 189 คน คิดเป็นร้อยละ 50.80 รองลงมาคือ 5-6 ชั่วโมง จำนวน 93 คน คิดเป็นร้อยละ 25.00 และลำดับสุดท้ายคือ 7-8 ชั่วโมง จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 ในข้อคำถามท่านตรวจสุขภาพเป็นประจำปีเฉลี่ยกี่ปี ผู้ตอบแบบสอบถามตอบไม่เคยตรวจสุขภาพประจำปี มากที่สุด จำนวน 150 คน คิดเป็นร้อยละ 40.32 รองลงมาคือ 2-3 ปี จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20, 4-10 ปี จำนวน 78 คน คิดเป็นร้อยละ 20.97 และตรวจทุกปี จำนวน 54 คน คิดเป็นร้อยละ 14.51 ตามลำดับ ในข้อ

คำถามที่ว่า แพทย์เคยบอกท่านมีโรคประจำตัวหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบมีโรคประจำตัว จำนวน 210 คน คิดเป็นร้อยละ 56.45 และไม่มีโรคประจำตัว จำนวน 162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.55 ในข้อคำถามกรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคที่ไม่ร้ายแรง เช่น มีไข้ต่ำๆ ปวดศีรษะ ปวดเมื่อยตัว เป็นหวัด มีบาดแผลเล็กน้อย ท่านดูแลตนเองโดยซื้อยาทานเอง มากที่สุด จำนวน 179 คน คิดเป็นร้อยละ 48.19 รองลงมาคือ ไปอนามัย จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.43 ไปโรงพยาบาล จำนวน 43 คน คิดเป็นร้อยละ 11.50 ใช้สมุนไพร (ทาน) และรักษากับหมอบ้าน (บีบ,นวด) เท่ากันคือ จำนวน 35 คน คิดเป็นร้อยละ 9.41 และไม่รักษา จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06 เป็นลำดับสุดท้าย ในข้อคำถามที่ว่า กรณีท่านป่วยด้วยโรคร้ายแรง เช่น ความดันสูง หัวใจ เบาหวาน หอบหืด ท่านดูแลตนเองโดยไปโรงพยาบาล จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 และข้อคำถามที่ว่า ท่านมีสิทธิ์ในการรักษาพยาบาล ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีบัตรทอง 30 บาท จำนวน 175 คน คิดเป็นร้อยละ 47.04 รองลงมาคือ บัตรประกันสังคม จำนวน 105 คน คิดเป็นร้อยละ 28.22, ไม่มีสิทธิ์ จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 13.44 และทำเบิกได้จากบุตร/สามี/ภรรยา จำนวน 42 คน คิดเป็นร้อยละ 11.30 ตามลำดับ

ด้านการจ้างงานและสวัสดิการ พบว่า ในข้อคำถามท่านรับค่าจ้างจากการทำงานรายวันมากที่สุด จำนวน 145 คน คิดเป็นร้อยละ 38.98 รองลงมาคือรายขึ้น จำนวน 100 คน คิดเป็นร้อยละ 26.88 ลำดับสุดท้ายคือ รายสัปดาห์ จำนวน 22 คน คิดเป็นร้อยละ 5.91 ข้อคำถามรายได้ทั้งหมดพอใช้หรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามเป็นหนี้ มากที่สุด จำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 51.04, พอใช้ไม่เหลือเก็บ จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.95 และพอใช้เหลือเก็บ จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.07 ข้อคำถามท่านได้รับการสอนหรืออบรมก่อนเริ่มทำงาน จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 ผู้ตอบแบบสอบถามได้รับการสอนมาจากหัวหน้างาน มากที่สุด จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 48.39, ได้รับการสอนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ จำนวน 103 คน คิดเป็นร้อยละ 27.68 และจากรุ่นพี่ที่ทำงานมาก่อน จำนวน 89 คน คิดเป็นร้อยละ 23.93 ตามลำดับ ในข้อสวัสดิการที่ท่านต้องการมากที่สุด คือ ค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายทุกโรค มากที่สุด จำนวน 98 คน คิดเป็นร้อยละ 26.35 รองลงมาคือ ค่ารักษาพยาบาลโรคจากการทำงาน จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.19 และค่าประกันสังคม น้อยที่สุด จำนวน 53 คน คิดเป็นร้อยละ 14.24 ข้อคำถามท่านสนใจเป็นสมาชิกกองทุนประกันสังคม ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบสนใจมาก จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 48.39 สนใจเล็กน้อย จำนวน 162 คน คิดเป็นร้อยละ 43.55 และน้อยที่สุดคือ ไม่สนใจ จำนวน 30 คน คิดเป็นร้อยละ 8.06

พบว่า ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ทราบเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 จำนวน 260 คน คิดเป็นร้อยละ 69.89 และตอบไม่ทราบ จำนวน 112 คน คิดเป็นร้อยละ 30.11, ผู้ตอบแบบสอบถามทราบเกี่ยวกับประกาศกระทรวง

แรงงานที่เกี่ยวข้องกับงานรับไปทำที่บ้าน จำนวน 260 คน คิดเป็นร้อยละ 69.89 ตอบไม่ทราบ จำนวน 112 คน คิดเป็นร้อยละ 30.11 ในข้อคำถามท่านคิดว่าท่านได้รับการคุ้มครองแรงงานหรือไม่ ผู้ตอบแบบสอบถามคิดว่าได้รับมากที่สุด จำนวน 200 คน คิดเป็นร้อยละ 53.77 รองลงมาคือ ไม่ได้รับ จำนวน 102 คน คิดเป็นร้อยละ 27.42 และไม่แน่ใจ น้อยที่สุด จำนวน 70 คน คิดเป็นร้อยละ 18.81 และผู้ตอบแบบสอบถามรู้จักสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน จำนวน 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100

ด้านสภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

ส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามตอบถึงแหล่งเงินทุนของกลุ่มคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ จำนวน 190 คน คิดเป็นร้อยละ 41.85 รองลงมาคือ ธนาคารออมสิน จำนวน 159 คน คิดเป็นร้อยละ 35.03 น้อยที่สุดคือ บริษัทเงินทุนอุสาหกรรมขนาดย่อม (SMEs) จำนวน 50 คน คิดเป็นร้อยละ 11.01, ผู้ตอบแบบสอบถามมีการจ่ายเงินปันผลทดแทน/ ปันผลเป็นรายเดือนมากที่สุด จำนวน 157 คน คิดเป็นร้อยละ 42.20 รองลงมาคือ ไม่มีการจ่ายเงินทดแทน/ ปันผล จำนวน 78 คน คิดเป็นร้อยละ 20.97 และเหมาจ่าย จำนวน 67 คน คิดเป็นร้อยละ 18.01 ตามลำดับ, ข้อปัญหาจากการทำงาน มากที่สุดคือ เงินทุนเพื่อการผลิต จำนวน 205 คน คิดเป็นร้อยละ 55.10, ขาดการรวมกลุ่ม จำนวน 114 คน คิดเป็นร้อยละ 30.66 และเครื่องมือไม่ทันสมัย จำนวน 53 คน คิดเป็นร้อยละ 14.24 ตามลำดับ ส่วนใหญ่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ จำนวน 235 คน คิดเป็นร้อยละ 63.17 และไม่ได้รับการช่วยเหลือจากรัฐ จำนวน 137 คน คิดเป็นร้อยละ 36.83 ส่วนใหญ่รัฐให้ความช่วยเหลือในเรื่องการพัฒนาทักษะฝีมือมากที่สุด จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 32.14 รองลงมาคือ ตลาดรับสินค้า จำนวน 167 คน คิดเป็นร้อยละ 29.82, เงินทุน จำนวน 156 คน คิดเป็นร้อยละ 27.85 และน้อยที่สุดคือ อุปกรณ์ จำนวน 57 คน คิดเป็นร้อยละ 10.19 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่พอใจในการช่วยเหลือจากภาครัฐเล็กน้อย จำนวน 172 คน คิดเป็นร้อยละ 46.24 พอใจในระดับปานกลาง จำนวน 110 คน คิดเป็นร้อยละ 29.56 และไม่พอใจ จำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 24.20 ในข้อคำถามท่านมีปัจจัยใดบ้างที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคจากการทำงาน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ตอบความร้อน จำนวน 180 คน คิดเป็นร้อยละ 23.32 รองลงมาคือ ฝุ่นละออง จำนวน 178 คน คิดเป็นร้อยละ 23.06 ลำดับสุดท้ายคือ แสงสว่าง จำนวน 157 คน คิดเป็น 20.33 ผู้ตอบแบบสอบถามไม่มีอุบัติเหตุจากการทำงานทั้ง 372 คน คิดเป็นร้อยละ 100 อุบัติเหตุที่ผู้ตอบแบบสอบถามได้รับจากการทำงานบ่อยที่สุดคือ การบาดเจ็บของมือ จำนวน 252 คน คิดเป็นร้อยละ 67.75, การลื่นล้ม จำนวน 44 คน คิดเป็นร้อยละ 11.82 และ วัตถุกระเด็นเข้าตา จำนวน 36 คน คิดเป็นร้อยละ 9.68 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ต้องการให้รัฐช่วยเหลือในเรื่องกองทุนกู้ยืมเพื่อสวัสดิการแรงงานนอกระบบ มากที่สุด จำนวน 213 คน คิดเป็นร้อยละ 57.26 รองลงมาคือ กองทุนสวัสดิการรักษายาพยาบาลแรงงานนอกระบบ จำนวน 89 คน คิดเป็น

ร้อยละ 23.92 และน้อยที่สุดคือ กองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาอาชีพ จำนวน 70 คน คิดเป็นร้อยละ 18.82

วัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 เพื่อนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชนจังหวัดสระแก้ว

กระทรวงแรงงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) มูลนิธิเพื่อนหญิง ศูนย์ประสานงานแรงงานนอกระบบ มูลนิธิเพื่อการพัฒนา แรงงานและอาชีพ หน่วยงานทั้งหมดได้ร่วมมือจัดทำหลักสูตร และเข้ามาดูแลแรงงานนอกระบบ สรุปได้ว่า ปัญหาที่แรงงานนอกระบบไม่ได้ อยู่ในระบบประกันสังคม ส่งผลทำให้แรงงานที่ได้รับอุบัติเหตุไม่สามารถที่จะเรียกร้องค่าสินไหมทดแทนเหมือนกับแรงงานที่อยู่ในระบบได้ ซึ่งถือว่าเป็นข้อเสียเปรียบของแรงงานนอกระบบที่ทำให้ระดับคุณภาพชีวิตไม่ดีขึ้น

ปัญหาของแรงงานนอกระบบ

สำหรับปัญหาที่แรงงานนอกระบบของไทยต้องประสบอยู่ในปัจจุบันพอสรุปได้ ดังนี้

1. แรงงานนอกระบบไม่ได้รับการคุ้มครองสวัสดิการในด้านความปลอดภัย และด้านสุขภาพ
2. แรงงานนอกระบบไม่สามารถใช้สิทธิจากประกันสังคม เนื่องจากกฎหมายแรงงานไม่คุ้มครอง
3. แรงงานนอกระบบไม่สามารถเข้าถึงบริการต่างๆ ตามที่กฎหมายกำหนด เนื่องจากไม่มีการจัดตั้งรวมตัวเป็นองค์กรนิติบุคคล
4. แรงงานนอกระบบขาดอำนาจในการต่อรอง เนื่องจากไม่มีการรวมกลุ่มกันเป็นสหภาพแรงงาน
5. ขาดการพัฒนาความรู้ความสามารถ เนื่องจากไม่มีองค์กรที่จะบริหารและจัดการในด้านการพัฒนาความรู้ความสามารถของแรงงานนอกระบบ

แนวทางแก้ไข

เพื่อที่จะช่วยเหลือแรงงานนอกระบบ ซึ่งเป็นแรงงานส่วนใหญ่ของไทยคิดเป็นประมาณร้อยละ 62 ของแรงงานไทยทั้งหมดให้สามารถที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีหลักประกันในการทำงาน อีกทั้งจะช่วยในการแก้ปัญหาทางสังคมที่อาจจะเกิดจากแรงงานนอกระบบ รวมไปถึงการส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงานของแรงงานให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงขอเสนอแนวทางแก้ปัญหาแรงงานนอกระบบ ดังนี้

1. ควรจัดให้มีระบบการคุ้มครองประกันสังคมให้แก่แรงงานนอกระบบ
2. สร้างมาตรการความปลอดภัยในการทำงานให้แรงงานนอกระบบ
3. สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มของแรงงานนอกระบบ

4. จัดตั้งกองทุนประกันสังคมสำหรับแรงงานนอกระบบ

5. จัดตั้งสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานนอกระบบ

การเข้าสู่ระบบประกันสังคม

เนื่องจากแรงงานนอกระบบต้องประสบกับปัญหาขาดการคุ้มครองสวัสดิการในระบบประกันสังคม ซึ่งเป็นระบบหนึ่งที่จะช่วยทำให้คุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบดีขึ้นได้ ซึ่งในหลายๆประเทศได้ดำเนินการคุ้มครองแรงงานนอกระบบไปแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว นอกจากนั้นประเทศในเอเชียบางประเทศ อย่างเช่นประเทศฟิลิปปินส์ก็มีระบบการประกันสังคมให้กับแรงงานนอกระบบแล้ว

ดังนั้นแรงงานนอกระบบของไทยน่าที่จะได้รับการคุ้มครองในระบบการประกันสังคมบ้าง ซึ่งจากการศึกษาของผู้เชี่ยวชาญด้านคณิตศาสตร์ประกันภัย พบว่าแรงงานนอกระบบของไทยสามารถที่จะเข้าสู่ระบบการประกันสังคมได้ใน 5 กรณี ดังนี้

1. การประกันกรณีเจ็บป่วย โดยแรงงานนอกระบบที่ทำประกันตนและส่งเบี้ยครบตามเงื่อนไขกำหนดสามารถรักษาพยาบาลได้ฟรี ตามโรงพยาบาลที่ตกลง และจะได้รับเงินชดเชยการขาดรายได้เหมือนกับแรงงานในระบบ

2. การประกันกรณีทุพพลภาพ แรงงานนอกระบบที่ส่งเบี้ยประกันครบตามเงื่อนไขที่กำหนดสามารถได้รับการรักษาพยาบาลฟรีที่โรงพยาบาลตามข้อตกลง และมีสิทธิจะได้รับเงินชดเชยกรณีการขาดรายได้ไปในกรณีที่ต้องทุพพลภาพ

3. การประกันกรณีคลอดบุตร แรงงานนอกระบบที่ส่งเบี้ยประกัน 7 เดือนขึ้นไป จะได้รับเงินค่าใช้จ่ายในการคลอดบุตร แต่จะได้ไม่เกิน 2 ครั้ง

4. การประกันสงเคราะห์บุตร แรงงานนอกระบบจะต้องส่งเบี้ยประกันตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไปสามารถทำประกัน โดยจะให้เงินกับบุตรตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 6 ขวบ

3. เพื่อเผยแพร่และสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในการนำหลักสามัคคีธรรมมาใช้ในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการการจัดสวัสดิการแรงงานหญิงนอกระบบในชุมชน จังหวัดสระแก้ว

มีการจัดทำคู่มือการพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่าย การจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว มีผลการวิจัยที่ผู้วิจัยนำมาอภิปรายผล ดังนี้

จากข้อค้นพบเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่ามีการร่วมมือระหว่าง กระทรวง แรงงาน สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) มูลนิธิเพื่อนหญิง ศูนย์ประสานงาน แรงงาน นอกระบบ มูลนิธิเพื่อการพัฒนา แรงงานและอาชีพ หน่วยงานทั้งหมดได้ร่วมมือจัดทำ หลักสูตร และเข้ามาดูแลแรงงานนอกระบบ เพื่อที่เข้ามาร่วมจัดทำสวัสดิการแรงงานนอกระบบ โดยความร่วมมือนั้นก็ให้ประโยชน์ซึ่งสอดคล้องกับ **พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)** ที่ว่าความสามัคคีของ มวลมนุษย์ว่าทุกคน สามารถปฏิบัติได้เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เพื่อความสงบสุข ความเจริญของ โลกมนุษย์ทุกคน สามารถร่วมมือกัน มีความสมัครสมานสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการ สร้างสรรค์โลกได้ด้วย การปฏิบัติตนตามหลักพรหมวิหาร 4 ประการ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และ อุเบกขา เพราะ หลักธรรมดังกล่าวนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เพื่อให้มนุษย์ทุกคนเป็นพรหม คือ เป็นผู้ สร้างสรรค์ อภิบาลโลก ช่วยกันบำรุงรักษาโลกนี้ให้มีสันติสุข ด้วยเรี่ยวแรงความพากเพียรของมนุษย์ เอง โดยไม่ต้องรอเทพเจ้าหรืออำนาจวิเศษใด ๆ มาบันดาลให้ **และประเวศ วะสี** ได้กล่าวถึงลักษณะ ของสามัคคีอันแสดงถึงความเข้มแข็งของชุมชนไทยว่า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม 5 ประการจึงจะ สามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความ เจริญของชาติบ้านเมืองได้การสร้างสังคมสันติ ประชาธรรมให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือชั้นของสังคม ให้ครบทั้ง 5 คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง

นอกจากนี้ความสามัคคียังช่วยให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องกับ**พรทิพย์ เนติภารัต นกุล (2557)** ซึ่งสะท้อนว่าแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่มีความพร้อมในมิติทางสังคมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็น ด้านการเตรียมรับบทบาทและสถานภาพประกอบเปลี่ยนแปลงไป การเข้าร่วมกิจกรรมต่างทั้งใน ระดับครอบครัว ชุมชนและสังคม ด้านสวัสดิการสังคม ในแง่ของการศึกษา และเป็นสมาชิกกลุ่มใน ชุมชน และด้านการใช้เวลาว่างและงานอดิเรก ในด้านสุขภาพแรงงานนอกระบบก็มีความพร้อมอย่าง มากเช่นเดียวกันทั้งในด้านการเสริมสร้างความแข็งแรงของร่างกายและการเตรียมความพร้อมด้าน จิตใจต่อการเป็นผู้สูงอายุ การพยายามพึ่งพา ตนเอง และติดตามข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพเป็นประจำ ซึ่งสอดคล้องกับ**สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2552)** ที่ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง “สวัสดิการมาตรฐานที่แรงงานนอกระบบพึงได้รับ : นโยบายและแนวทางการส่งเสริมสวัสดิการ ให้แรงงานนอกระบบ” ผลการศึกษา พบว่าแรงงานนอกระบบมีความต้องการสวัสดิการที่มีความ จำเป็นเร่งด่วน 5 อันดับแรก ได้แก่ 1. การรักษาพยาบาลกรณีเจ็บป่วยบุคคล/ครอบครัว และเงิน ชดเชยการขาดรายได้กรณีเจ็บป่วย คิดเป็นร้อยละ 93.66 2. การให้บริการเงินกู้ฉุกเฉินแก่แรงงาน

นอกระบบ คิดเป็นร้อยละ 92.49 3. การออมทรัพย์กรณีบ้านอายุให้แก่แรงงานนอกระบบ คิดเป็นร้อยละ 91.15 4. ผลประโยชน์ค่าตอบแทน/การประกันรายได้ขั้นต่ำและผลประโยชน์ทดแทนกรณีทุพพลภาพ คิดเป็นร้อยละ 82.60 และ 5. การประกันอุบัติเหตุ/การประกันภัยแก่แรงงานนอกระบบ คิดเป็นร้อยละ 81.23 และ **นฤมล นิราทร และคณะ (2558)** ที่ได้ศึกษาการกำหนดค่าตอบแทนของผู้รับงานไปทำที่บ้านในประเทศไทย โดยพบว่า ผู้ส่งงานที่สำคัญ ได้แก่ ผู้ประกอบการ ผู้รับเหมาช่วงการผลิต ตัวแทนกลุ่ม/หัวหน้ากลุ่ม ตามลำดับ ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้รับงานไปทำที่บ้านและผู้จ้างงานมี 3 ลักษณะหลัก คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างงาน-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้จ้างงาน-ผู้รับเหมาช่วง-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน และผู้จ้างงาน-ผู้แทน-ผู้รับงานไปทำที่บ้าน ผู้รับงานไปทำที่บ้านส่วนใหญ่ได้รับค่าตอบแทนไม่เกิน 7 วัน หลังส่งมอบงาน ในด้านปัจจัยที่ควรใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดค่าตอบแทน ผู้รับงานไปทำที่บ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ค่าครองชีพเป็นปัจจัยที่ควรใช้กำหนดค่าตอบแทน รองลงมา คือ ความยากง่ายของงาน ต้นทุนและทักษะฝีมือ ส่วนปัญหาอุปสรรคในการทำงาน คือ ปัญหาสุขภาพงานไม่ต่อเนื่อง ค่าตอบแทนน้อย และสถานที่ทำงานคับแคบ ส่วนบทบาทที่ควรจะเป็นของภาครัฐ คือ การดำเนินการ ให้มีการเพิ่มค่าตอบแทน การสนับสนุนอาชีพ การควบคุมราคา และการบังคับใช้กฎหมายค่าจ้างขั้นต่ำ รวมทั้งการพัฒนาฝีมือเพื่อให้มีทักษะในการทำงานสูงขึ้น ได้รับค่าตอบแทนมากขึ้น นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับโครงการสำรวจแรงงานนอกระบบปี 2551 ดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2552) พบว่า แรงงานนอกระบบส่วนใหญ่ (ร้อยละ 69.7) ไม่มีการศึกษาหรือมีการศึกษาระดับประถมศึกษา ส่งผลให้แรงงานนอกระบบได้รับค่าจ้างหรือค่าตอบแทนจากการทำงานค่อนข้างน้อย ประกอบกับการมีจำนวนชั่วโมงการทำงานที่ ยาวนาน ทำให้ภาวะสุขภาพของแรงงานนอกระบบเหล่านี้ล้วนมีความเสี่ยง และไม่ปลอดภัยจากการทำงาน นอกจากนี้ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) รายงานว่าแรงงานนอกระบบส่วนใหญ่นอกจากจะได้รับค่าจ้างต่ำ และไม่มีความมั่นคงหรือหลักประกันในการทำงานแล้ว ยังถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ประกอบการหรือผู้ว่าจ้าง (กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน, 2551: 3-6) และขาดการเหลียวแลจากภาครัฐในการให้ความช่วยเหลือด้าน สวัสดิการ เหล่านี้เป็นเหตุให้แรงงานนอกระบบโดยรวมมีสภาพการทำงานที่ไม่เหมาะสม และถูกละเมิดสิทธิขั้น พื้นฐานในการทำงาน ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของทั้งตัวแรงงานและครอบครัว และยังมีงานวิจัยของ **วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ และคณะ (2552)** ได้ศึกษาสวัสดิการมาตรฐานที่แรงงานนอกระบบ พึงได้รับ: นโยบายและแนวทางการส่งเสริมสวัสดิการให้แรงงานนอกระบบ ผลการศึกษา พบว่า ลักษณะการประกอบอาชีพแรงงานนอกระบบ เป็นงานที่มีลักษณะการทำงานแบบรายวัน ซึ่งไม่มีนายจ้างระยะเวลาในการทำงาน ต่อวันไม่แน่นอนรายได้ไม่เพียงพอต่อการออม ขาดการรวมกลุ่มด้วยข้อ จำกัดต่างๆ ไม่สามารถระบุนายจ้าง/ผู้ว่าจ้างที่แท้จริง (กลุ่มที่ไปทำที่บ้านโดยผ่านคนกลาง) สวัสดิการที่มีความจำเป็นมากที่สุด คือ สวัสดิการด้านการพยาบาลกรณีเจ็บป่วยบุคคล/ ครอบครัวเงินชดเชย การขาดรายได้ กรณีเจ็บป่วย การให้บริการเงินกู้

ฉุกเฉิน การออมทรัพย์กรณีบ้านอายุ การประกันรายได้ขั้นต่ำและผลประโยชน์ทดแทนกรณีทุพพลภาพ และการประกันอุบัติเหตุ/ การประกันภัยแก่แรงงานนอกระบบ สภาพปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญในการจัดสวัสดิการ มาตรฐานให้แก่กลุ่มแรงงานนอกระบบในภาพรวม (1) งานที่ทำไม่มีความต่อเนื่อง ส่งผลให้มีรายได้ไม่แน่นอน ไม่มีการรวมตัวเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เนื่องจากแรงงานเหล่านี้ต่างทำงานอยู่ที่บ้าน อยู่ในชุมชนหรือลักษณะงานที่ต้องใช้เวลาทำงานทั้งวันตั้งแต่เช้าจนถึงค่ำทำให้คนเหล่านี้ ขาดการรวมตัวรวมกลุ่ม เมื่อขาดการรวมกลุ่มทำให้เข้าไม่ถึงทรัพยากรต่างๆ ของรัฐ นอกจากนี้แรงงานนอกระบบไม่มีผู้สนับสนุนการจ่ายเงินสมทบเข้ากองทุนสวัสดิการ เนื่องจากไม่มีนายจ้างถึงแม้ว่าบางอาชีพจะมีนายจ้าง/ผู้ว่าจ้าง แต่ไม่สามารถระบุนายจ้าง/ผู้ว่าจ้างที่แท้จริง อาทิ กลุ่มที่ไปทำที่บ้านโดยผ่านคนกลาง เป็นต้น (2) การไม่มีวินัยทางการเงินและไม่มีวินัยในการดำเนินชีวิต เป็นปัญหาที่สำคัญในการจัดตั้งระบบสวัสดิการ ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความไม่สนใจ ในการออมเงินหรืออาจมีรายได้น้อย ได้รับค่าตอบแทนต่ำทำให้เหลือเก็บออมจำนวนน้อยหรือไม่มีเงินเหลือที่จะเก็บออม (3) การเข้าเป็นผู้ประกันตนแบบอิสระหรือสมัครใจตาม มาตรา 40 นั้น รัฐขาดการประชาสัมพันธ์ถึงสิทธิประโยชน์ต่างๆ แก่แรงงานนอกระบบ ตลอดจนประเภทของสวัสดิการไม่ครบถ้วน จึงทำให้แรงงานนอกระบบเข้าสู่ระบบ ประกันสังคมตามมาตรา 40 จำนวนน้อย

หลักความสามัคคีทำให้ผู้วิจัยได้เห็นประโยชน์ของความสามัคคี และโทษของการไม่มีความสามัคคี และนอกจากนี้ความสามัคคียังสามารถนำไปพัฒนาชุมชนให้เกิดประโยชน์ที่หลากหลายโดยความสามัคคีอันแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนว่า ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม 5 ประการจึงจะสามารถสร้างความสามัคคีปรองดองนำไปสู่ความ เจริญของชาติบ้านเมืองได้การสร้างสังคมสันติ ประชาธรรมให้สำเร็จต้องคำนึงถึงองค์ประกอบหรือขั้นของสังคม ให้ครบทั้ง 5 คือ ศีลธรรมเข้มแข็ง ปัญญาเข้มแข็ง เศรษฐกิจถูกต้อง รัฐถูกต้อง และสังคมเข้มแข็ง “สังคมเข้มแข็ง” เป็นฐาน ถ้าสังคมเข้มแข็ง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี ศีลธรรมจะดี และทำให้ปัญหาเป็นไปด้วยดี ฉะนั้น ยุทธศาสตร์ชาติควรพุ่งเป้าไปสู่การสร้างสังคมเข้มแข็ง ใช้สังคมเข้มแข็งเป็นเครื่องพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และ ศีลธรรม เพราะสังคมเข้มแข็งหมายถึง สังคมที่มีการรวมกลุ่มกันในรูปต่าง ๆ เช่น ชมรม สมาคม มูลนิธิ สหกรณ์ ชุมชน หรือประชาคม เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนหรือประชาคม จะเกิดพลังสร้างสรรค์ที่สามารถป้องกันสิ่งร้ายและสร้างสิ่งดีทุกอย่าง ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ ทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันในการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามฐานะ

5.3 ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้ผลการศึกษาในครั้งนี้สามารถขยายต่อไปในทิศทางที่กว้างมากขึ้นอันจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาองค์ความรู้และเสริมสร้างให้ชุมชนพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน อันจะเกิดประโยชน์สูงสุดต่อคนในชุมชนและสามารถนำรูปแบบการพัฒนาไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ผู้ทำวิจัยจึงขอเสนอแนะประเด็นสำหรับ ดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) เชิงนโยบาย ภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้แก่แรงงานนอกระบบ มีการอบรมหรือพัฒนาทักษะ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการทำงานที่ใช้ทักษะความรู้ความสามารถมากกว่าการใช้กำลังแรงงาน อีกทั้งลดความเสี่ยงจากการเกิดอุบัติเหตุอันเนื่องมาจากจำนวนชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน

- 2) ภาครัฐควรจัดให้มีระบบการคุ้มครองประกันสังคมให้แก่แรงงานนอกระบบ
- 3) ภาครัฐควรสร้างมาตรการความปลอดภัยในการทำงานให้แรงงานนอกระบบ
- 4) ภาครัฐควรสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มของแรงงานนอกระบบ
- 5) ภาครัฐควรจัดตั้งกองทุนประกันสังคมสำหรับแรงงานนอกระบบ
- 6) ภาครัฐควรจัดตั้งสถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานนอกระบบ

5.3.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ

- 1) กระทรวงแรงงาน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องทำให้แรงงานนอกระบบเข้าถึงแหล่งเงินทุนถูกกฎหมายในการจัดสรรค้ำอัตราดอกเบี้ยต่ำ
- 2) กองทุนสวัสดิการกรมการจัดหางาน ต้องมีการตั้งกองทุนสวัสดิการสำหรับผู้รับงานไปทำที่บ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นเงินกองทุนหมุนเวียน
- 3) สำหรับให้ผู้รับงานไปทำที่บ้านต้องได้ทุนกู้ยืมไปซื้อวัตถุดิบ หรืออุปกรณ์การผลิต หรือขยายการผลิตเพื่อสร้างอาชีพ ก่อเกิดรายได้ที่เหมาะสม

5.3.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ควรมีการศึกษาวิจัยรัฐสวัสดิการกับแรงงานหญิงนอกระบบ
- 2) ควรมีการศึกษาวิจัยผลของกฎหมายและนโยบายของรัฐและเอกชนที่มีต่อวิถีแรงงานนอกระบบ
- 3) ควรมีการศึกษาผลกระทบของเศรษฐกิจ และโรคระบาดที่ส่งผลกระทบต่อแรงงานนอกระบบ

บรรณานุกรม

- กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน. (2549). *การศึกษาสภาพการจ้างและการทำงานของลูกจ้างในงานที่รับไปทำที่บ้านและงานเกษตรกรรม*. กรุงเทพฯ : กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน.
- กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน โดยบริษัทเอ็กเซลเลนท์ บิซิเนส แมเนจเม้นท์จำกัด. (2552). *รูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดสวัสดิการแรงงานสำหรับแรงงานในงานเกษตรกรรม*. กรุงเทพฯ : กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน.
- นฤมล นิราทร และคณะ. (2558). *การกำหนดค่าตอบแทนของผู้รับงานไปทำที่บ้านในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน.
- ณัฏฐร ศุภสารัมภ์. (2559). *สถิติแรงงานนอกระบบในประเทศไทย*. สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 15 กรกฎาคม 2559.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2553). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล*, (พิมพ์ครั้งที่ 4). นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (2541). *ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคมและศีลธรรม*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 10, กรุงเทพฯ : บริษัทเอส. อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด.
- _____. *กรณีธรรมกาย*. (2542). พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ อัมไพ.
- พระมหาธรรมวราธิบดี อริยธมโม (ยศขุน), (2542). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักปรัชญาศาสนาที่มีในพระไตรปิฎก* (วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดวิชาญ ชาตวีโร (แดงประไพ). (2550). *การศึกษาวิเคราะห์เรื่องสามัคคีธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พรทิพย์ เนติภารัตนกุล. (2557). *ความพร้อมของแรงงานนอกระบบก่อนเข้าสู่วัยสูงอายุทั้งมิติทางสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพและที่อยู่อาศัย*. คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ 33(3).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด.

- วรรณธรรม กาญจนสุวรรณ และคณะ. (2552). *โครงการศึกษาวิจัยเรื่องสวัสดิการมาตรฐานที่แรงงานนอกระบบพึงได้รับ : นโยบายและแนวทางการส่งเสริมสวัสดิการให้แรงงานนอกระบบ*. กรุงเทพฯ : สำนักงาน ปลัดกระทรวงแรงงาน.
- สุวัฒน์ คงแป้น. *กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลสระแก้ว ดูแลเหมือนมิตร ใกล้ชิดเหมือนญาติ*. ข่าวความเคลื่อนไหวงานพัฒนา. 23 มีนาคม 2558.
- สุรัสวดี หุ่นพยนต์. (2556). *งานอาสาสมัครในประเทศไทยและทิศทางในอนาคต*. วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. 9(2) (มกราคม - มิถุนายน).
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2555). *แผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2555-2559*. สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงานจัดพิมพ์เผยแพร่.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2555). *แผนยุทธศาสตร์การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2555-2559*. สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงานจัดพิมพ์เผยแพร่.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2559). *สรุปผลที่สำคัญ การสำรวจแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2559*. กรุงเทพฯ : กลุ่มสถิติแรงงาน สำนักสถิติเศรษฐกิจและสังคมพิมพ์เผยแพร่.
- สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้ว. (2563). *สถานการณ์ด้านแรงงาน ไตรมาส 1 ปี 2563 (มกราคม - มีนาคม 2563)*. สำนักงานสถิติจังหวัดสระแก้วเผยแพร่.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). *การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ*. กรุงเทพฯ : บริษัท มาฉลองคุณ ซีเอสพีจำกัด
- สมทรง บรรจงจิตินานต์. (2560). *แนวทางการจัดการชุมชนพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาบ้านหัวคู ตำบลพระยาบันลือ อำเภอลาดบัวหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. วารสารวไลยอลงกรณ์ปริทัศน์ (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) 7(1) มกราคม-เมษายน 2560 .
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2018. *การสำรวจแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2561*.
[<http://www.nso.go.th>]
- Dale, John & Hyslop-Margison, Emery J. (2010) *Paulo Freire: Teaching for Freedom and Transformation: The Philosophical Influence on the Work of Paulo Freire*, London: Springer.
- Findlay, Peter. (1994). *Conscientization and Social Movements in Canada : the Relevance of Paulo Freire's Ideas in Contemporary Politics', Politics of Liberation: Paths from Freire*. McLaren, Peter L. & Lankshear, Colin (eds.), London: Routledge.

- Frankenstein, Marilyn & Powell, Arthur B. (1994). *Toward Liberatory Mathematics: Paulo Freire's Epistemology and Ethnomathematics', Politics of Liberation: Paths from Freire*. McLaren, Peter L. & Lankshear, Colin (eds.), London: Routledge.
- Freire, Paulo. (1972). *Cultural Action for Freedom*. Middlesex: Penguin Books.
- _____. (1986). *Pedagogy of the Oppressed*. Middlesex: Penguin Books.
- Fritze, Carien. (2010). *The Theory of Paulo Freire*. Retrieved 17 June 2013) from http://www.community_work-training.org.uk/freire/
- Gaudiano, Edgar Gonzalez & Alba, Alicia de. (1994). *Freire - Present and Future Possibilities', Politics of Liberation: Paths from Freire*. McLaren, Peter L. & Lankshear, Colin (eds.), London: Routledge.
- Godelier, Maurice. (1972). *Rationality and Irrationality in Economics*. London : New Left Book.
- Gibson, Rich. (2006). *Paulo Freire and Revolutionary Pedagogy for Social Justice*. (Retrieved 21 June (2013) from <<http://www.pipeline.com/~rougeforum/freirecriticaledu.htm>>
- Ife, Jim. (1999). *Community Development :Creating Community Alternative-Vision. Analysis and Practice*. Australia : Longman.
- Laverack, G. (2007). *Health promotion practice: Building empowered communities*. New York : McGraw-Hill Education
- Lyons, John. (2011). *Paulo Freire's Educational Theory in The Educational Theory of Freire*, (Retrieved 21 June 2013) from <http://www.newfoundations.com/GALLERY/Freire/html>
- Liao, L. and Paweenawat, SW. (2019). *Parenthood Penalty and Gender Wage Gap: Recent Evidence from Thailand*. PIER Discussion Papers 102. Puey Ungphakorn Institute for Economic Research (PIER). Revised Jan 2019.
- Marguerite & Rivage-Seul. Michael. (1994). *Critical Thought and Moral Imagination: Peace Education Freirean Perspective' Politics of Liberation: Paths from Freire*. McLaren, Peter L. Lankas Colin (eds.), London: Routledge.

- Smith, Mark K.(2002). *Paulo Freire and Informal Education*, *The Encyclopaedia of Informal Education*. Retrieved 21 June 2013 from <http://infed.org/mobi/paulo-freire-dialogue-praxisand-education/>
- Nakavachara, V. (2010). *Superior Female Education: Explaining the Gender Gap Trend in Thailand*. *Journal of Asian Economics* 21(2): 198-218.
- Paweenawat, S.W.; Vechbanyongratana, J; Yoon, Y. (2017). *Is Thailand's Labor Market Really Woman Friendly? Revising the Declining Gender Wage Gap*. (Working Paper). [https://www.pier.or.th/wp-content/uploads/2017/08/workshop2017_Labor_Jessica.pdf]
- Tarlau, Rebecca. (2013). *Freire in Theory and Practice: An Essay Review of Paulo Freire: The Man from Recife*. *Education Review*, Vol. 16, No. 2. From <http://www.edrev.info/essays/v16n2.pdf>(Retrieved 20 June 2013)
- Torres Carlos Alberto & Freire, Paulo. (1994). *Twenty Years after Pedagogy of the Oppressed: Paulo Freire in Conversation with Carlos Alberto Torres, Politics of Liberation: Paths from Freire*. McLaren, Peter L. & Lankshear, Colin (eds.), London: Routledge.

ภาคผนวก ก

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสอบถามชุดที่ 1

สภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ

สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

เลข ID.....

ข้อมูลทั่วไป

1. เพศ ( ) 1. ชาย ( ) 2. หญิง

2. มีอายุระหว่าง
 ( ) 1. 15 – 25 ปี ( ) 2. 26 - 35 ปี ( ) 3. 36 - 45 ปี
 ( ) 4. 46 – 55 ปี ( ) 5. 55 ปีขึ้นไป

3. ศาสนาที่ท่านนับถือ ( ) 1. พุทธ ( ) 2. คริสต์
 ( ) 3. อิสลาม ( ) 4. อื่นๆ.....

4. สถานภาพการสมรส ( ) 1. โสด ( ) 2. สมรส/อยู่ด้วยกัน ( ) 3. หม้าย/หย่า/แยกกันอยู่

5. ระดับการศึกษา
 ( ) 1. ชั้นประถมศึกษา ( ) 2. มัธยมศึกษาตอนต้น
 ( ) 3. มัธยมศึกษาตอนปลาย/ปวช. ( ) 5. ปวส.
 ( ) 6. ปริญญาตรี ( ) 7. อื่นๆ

6. ท่านอาศัยอยู่ในชุมชนนี้มาแล้วกี่ปี
 ( ) 1. 1 – 5 ปี ( ) 2. 6 - 10 ปี ( ) 3. 11 - 15 ปี
 ( ) 4. 16 – 25 ปี ( ) 5. 25 ปีขึ้นไป

7. ท่านทำงานอยู่ที่ใด ( ) 1. บ้านตัวเอง ( ) 2. บ้านเช่า/ห้องเช่า ( ) 3. ที่ทำการกลุ่ม ( ) 4. อื่นๆ (ระบุ)

8. ท่านมีรายได้ต่อเดือนจำนวนเท่าใด
 ( ) 1. 1,000 – 5,000 บาท ( ) 2. 5,001 – 10,000 บาท ( ) 3. 10,001 – 15,000 บาท
 ( ) 4. 15,001 – 20,000 บาท ( ) 5. 20,001 – 25,000 บาท ( ) 6. 25,000 บาท ขึ้นไป

ตอนที่ 2 ข้อมูลด้านสุขภาพ/การดูแลตนเอง

1. ท่านสูบบุหรี่หรือไม่ ( ) 1. ไม่สูบ ( ) 2. สูบทุกวันเฉลี่ย 10 มวน/วัน
( ) 3. สูบเป็นบางวันเฉลี่ยเดือนละ 20 มวน/วัน
( ) 4. เคยสูบแต่เลิกสูบแล้ว
2. ท่านดื่มสุราหรือไม่ ( ) 1. ไม่ดื่ม ( ) 2. ดื่มทุกวัน
( ) 3. ดื่มเป็นบางวัน ( ) 4. เคยดื่มแต่หยุดดื่มแล้ว
3. ท่านออกกำลังกายหรือไม่ ( ) 1. ออกกำลังกายน้อยกว่า 3 วัน/สัปดาห์
( ) 2. ออกกำลังกายมากกว่า 3 วัน/สัปดาห์
( ) 3. ไม่ออกกำลังกาย
4. ท่านนอนหลับเฉลี่ยวันละกี่ชั่วโมง ( ) 1. น้อยกว่า 4 ชั่วโมง ( ) 2. 5 – 6 ชั่วโมง ( ) 3. 7 – 8 ชั่วโมง
5. ท่านตรวจสุขภาพเป็นประจำปีเฉลี่ยกี่ปี
( ) 1. ตรวจทุกปี ( ) 2. 2 – 3 ปี ( ) 3. 4-10 ปี ( ) 4. ไม่เคยตรวจสุขภาพประจำปี
6. แพทย์เคยบอกว่าท่านมีโรคประจำตัวหรือไม่ ( ) 1. มี ( ) 2. ไม่มี
7. กรณีที่ท่านป่วยด้วยโรคที่ไม่ร้ายแรง เช่น มีไข้ต่ำๆ ปวดศีรษะ ปวดเมื่อยตัวเป็นหวัด มีบาดแผลเล็กน้อย
ท่านดูแลตนเองโดย ( ) 1. ซักยาทานเอง ( ) 2. ไปอนามัย
( ) 3. ไปคลินิกเอกชน ( ) 4. ไปโรงพยาบาล
( ) 5. ไม่รักษา ( ) 6. ใช้สมุนไพร (ทาน)
( ) 7. รักษาที่หมอบ้าน (ปبيب นวด)
8. กรณีท่านป่วยด้วยโรคร้ายแรง เช่น ความดันสูง หัวใจ เบาหวาน หอบหืด ท่านดูแลตนเองโดย
( ) 1. ซักยาทานเอง ( ) 2. ไปอนามัย
( ) 3. ไปคลินิกเอกชน ( ) 4. ไปโรงพยาบาล
( ) 5. ไม่รักษา ( ) 6. ใช้สมุนไพร (ทาน)
( ) 7. รักษาที่หมอบ้าน (ปبيب นวด)
9. ท่านมีสิทธิในการรักษาพยาบาล ( ) 1. ไม่มี ( ) 2. บัตรประกันสังคม
( ) 3. มีบัตรทอง 30 บาท ( ) 4. ทำเบิกได้จากบุตร/สามี/ภรรยา

ตอนที่ 3 ข้อมูลสภาพการจ้างและสวัสดิการ

1. ท่านรับค่าจ้างจากการทำงาน ( ) 1.รายวัน ( ) 2.รายเดือน
( ) 3.รายขึ้น ( ) 4.เหมาจ่าย
( ) 5.รายสัปดาห์
2. รายได้ทั้งหมดพอใช้หรือไม่ ( ) 1.พอใช้เหลือเก็บ ( ) 2.พอใช้ไม่เหลือเก็บ
( ) 3. ไม่พอใช้ไม่เป็นหนี้ ( ) 4.เป็นหนี้
3. ท่านได้รับการสอนหรืออบรมก่อนเริ่มทำงาน ( ) 1.ใช่ ( ) 2.ไม่ใช่
4. ท่านได้รับการสอนมาจากใคร ( ) 1.รุ่นพี่ที่ทำมาก่อน
( ) 2. หัวหน้างาน
( ) 3. เจ้าหน้าที่ของรัฐ
5. สวัสดิการที่ท่านต้องการมากที่สุด
( ) 1. ค่ารักษาพยาบาลโรคจากการทำงาน
( ) 2. ค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบายทุกโรค
( ) 3. ค่าชดเชยวันหยุด
( ) 4. ค่าประกันสังคม
( ) 5. ค่าชดเชยอุบัติเหตุจากการทำงาน
( ) 6. ไม่ต้องการ
6. ท่านสนใจเป็นสมาชิกกองทุนประกันสังคม ( ) 1. สนใจมาก
( ) 2. สนใจเล็กน้อย
( ) 3. ไม่สนใจ เพราะเหตุใด.....

ตอนที่ 4 ข้อมูลด้านกฎหมายแรงงาน

1. ท่านทราบเกี่ยวกับพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ.2541 หรือไม่
( ) 1.ทราบ ( ) 2.ไม่ทราบ
2. ท่านทราบเกี่ยวกับประกาศกระทรวงแรงงานที่เกี่ยวกับงานรับไปทำที่บ้านหรือไม่
( ) 1.ทราบ ( ) 2.ไม่ทราบ
3. ท่านคิดว่าท่านได้รับการคุ้มครองแรงงานหรือไม่ ( ) 1. ได้รับ ( ) 2. ไม่ได้รับ ( ) 3. ไม่แน่ใจ
4. ท่านรู้จักสำนักงานสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานหรือไม่ ( ) 1. รู้จัก ( ) 2. ไม่รู้จัก
( ) 3. ไม่แน่ใจ

แบบสอบถามชุดที่ 2 (สัมภาษณ์ประธานกลุ่มหรือตัวแทนที่ประธานมอบหมาย)
สภาพการทำงาน สิ่งแวดล้อมในการทำงาน และสุขภาพของแรงงานนอกระบบ
สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

1. แหล่งเงินทุนของกลุ่ม (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
  - ( ) ธนาคารออมสิน
  - ( ) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์
  - ( ) บริษัทเงินทุนอุสาหกรรมขนาดย่อม (SMEs)
  - ( ) อุตสาหกรรมจังหวัด
  - ( ) เงินทุนจากหุ้นสมาชิกและผู้เป็นเจ้าของ
  - ( ) เงินทุนจากกำไรสะสม
  - ( ) อื่นๆ.....
2. การจ่ายเงินทดแทน/ปันผล ( ) รายวัน ( ) รายเดือน
( ) รายปี ( ) รายขึ้น
( ) เหม่าจ่าย ( ) ไม่มี ( ) 7. อื่นๆ.....
3. ปัญหาการทำงานของท่าน (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
  - ( ) เงินทุนเพื่อการผลิต ( ) เครื่องมือไม่ทันสมัย
  - ( ) ขาดการรวมกลุ่ม ( ) ไม่มีความรู้
  - ( ) ไม่มีจำนวนสั่งซื้อต่อเนื่อง ( ) ไม่มีปัญหา
4. ท่านได้รับการช่วยเหลือจากรัฐหรือไม่ ( ) 1. ได้รับ ( ) 2. ไม่ได้รับ
5. รัฐให้ความช่วยเหลือท่านเรื่องใด (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
  - ( ) เงินทุน ( ) อุปกรณ์
  - ( ) การพัฒนาทักษะฝีมือ ( ) ตลาดรับสินค้า
6. ท่านพอใจการช่วยเหลือจากภาครัฐหรือไม่
  - ( ) ไม่พอใจ ( ) พอใจเล็กน้อย
  - ( ) พอใจปานกลาง ( ) พอใจมาก
7. ท่านมีปัจจัยใดบ้างที่เสี่ยงต่อการเกิดโรคจากการทำงาน (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
  - ( ) เสียงดัง ( ) แสงจ้า
  - ( ) แสงมัว ( ) ความร้อน
  - ( ) ฝุ่นละออง ( ) สารเคมี.....
  - ( ) สัตว์นำโรค ( ) การถูกสัตว์ทำร้าย
  - ( ) ไม่มีความเสี่ยง
8. ท่านมีอุบัติเหตุจากการทำงานหรือไม่

( ) 1.มี ( ) 2. ไม่มี

9. อุบัติเหตุที่ท่านได้รับจากการทำงานบ่อยที่สุด

( ) 1.การชนกับวัตถุ ( ) 2.การบาดเจ็บจากของมีคม

( ) 3.การลื่นล้ม ( ) 4.การตกจากที่สูง

( ) 5.วัตถุกระเด็นเข้าตา ( ) 6.อื่นๆ (ระบุ).....

10. ท่านต้องการให้รัฐช่วยเหลือกลุ่มเรื่องใดมากที่สุด.....

( ) 1. กองทุนกู้ยืมเพื่อสวัสดิการแรงงานนอกระบบ

( ) 2. กองทุนสวัสดิการรักษายาบาลแรงงานนอกระบบ

( ) 3. กองทุนสวัสดิการเพื่อพัฒนาอาชีพ

แบบบันทึกการประชุมสนทนากลุ่ม (Focus groups)
เรื่อง ศึกษาสภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว
ดำเนินการสนทนาเมื่อวันที่.....เดือน.....พ.ศ. 2563

พิธีกร .....ผู้จัดบันทึก .....

ผู้ช่วยผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่ม.....

คำชี้แจง สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว แบ่งเป็น 3 ตอน ดังนี้

1. รายชื่อสมาชิกผู้เข้าร่วมสนทนา

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....
- 6.....
- 7.....
- 8.....
- 9.....
10. ....

ตอนที่ 2 การบันทึกการสนทนากลุ่ม

2.1 สภาพปัญหาการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

การสนทนาจะเป็นการสนทนาแบบเป็นทางการโดยผู้วิจัยเป็นผู้กำหนดหัวข้อในการซักถาม มีการเปิดให้ผู้เข้าร่วมการสนทนาอภิปราย อย่างละเอียดลึกซึ้ง เป็นหัวข้อ เช่น สภาพปัญหาสวัสดิการชุมชนของแรงงานหญิงนอกระบบ และจะหาแนวทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกันโดยใช้สามัคคีธรรม

1. ปัญหาด้านจำนวนชั่วโมงการทำงาน

---

2. ปัญหาด้านสวัสดิการการทำงาน

---

3. ปัญหาด้านความปลอดภัยในการทำงาน

---

4. ปัญหาด้านความรุนแรงในการทำงาน

---

5. ปัญหาการคุ้มครองจากประกันสังคม

2.2 การกำหนดกลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหาของหน่วยงาน

1. กระทรวงแรงงาน

---

2. สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

---

3. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

---

4. สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.)

---

5. มูลนิธิเพื่อนหญิง

---

6. ศูนย์ประสานงานแรงงาน นอกระบบ

---

7. มูลนิธิเพื่อการพัฒนา แรงงานและอาชีพ

2.3 คู่มือการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้วสระแก้ว

เนื้อหาคู่มือการสร้างเครือข่ายการจัดการสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

ที่	เป้าหมายความสำเร็จ	กิจกรรม/เนื้อหา	ตัวชี้วัดความสำเร็จ
1	แรงงานนอกระบบจำนวน 30 คน ได้รับความรู้เรื่องกฎหมายแรงงาน	การอบรมให้ความรู้เรื่องกฎหมายแรงงาน	แรงงานนอกระบบ จำนวน 30 คนได้รับการความรู้กฎหมายแรงงาน
2	แรงงานนอกระบบจำนวน 30 คน คนมีลักษณะอันพึงประสงค์ตามหลักสูตร ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐	การอบรมสวัสดิการแรงงาน	ร้อยละของผู้เรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามหลักสูตร
3	องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานราชการศูนย์ประสานงานแรงงานนอกระบบ จัดกิจกรรมเสริมสร้างอาชีพที่มั่นคง	เข้าร่วมการอบรม และสำรวจตามหน่วยงานต่างๆ	- จำนวนหน่วยงานที่จัดอบรม
4	แรงงานนอกระบบจำนวน 30 คน ได้รับการพัฒนาทักษะการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพตามหลักสามัคคีธรรม	อบรมและให้ความรู้การพัฒนาทักษะการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพตามสามัคคีธรรม	แรงงานนอกระบบจำนวน 30 คน ได้รับการพัฒนาทักษะการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพตามหลักสามัคคีธรรม

ลงชื่อ.....ผู้บันทึก

(.....)

ภาคผนวก ข

ประวัตินักวิจัย

ประวัตินักวิจัย

นางวีรนุช พรหมจักร์ ผู้ร่วมโครงการวิจัย

1. สถานที่ทำงาน

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง
เลขที่ 69 ถ.วิสุทธิเทพ ต.กุดป่อง อ.เมือง จ.เลย 4200
โทร. 08-2367-3355
e-mail: weeranuch.prt@mbu.ac.th

2. ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2548	ศาสนศาสตร์บัณฑิต (ศน.บ.) สาขาวิชา พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2552	ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต (ศน.ม.) สาขาวิชา รัฐศาสตร์การปกครอง มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พ.ศ. 2563	รัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต (ร.ด.) สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

3. ประวัติการทำงาน

พ.ศ. 2554 – ปัจจุบัน อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรรัฐศาสตร
บัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

4. ผลงานทางวิชาการ

ปิ่นนพงค์ วงศ์ณาศรี และวีรนุช พรหมจักร์. (2563). ศาสตร์พระราชากับการพัฒนาท้องถิ่น STAD.
วารสารปัญญา. 27(2), หน้า 139-146 (TCI 2)

5. สาขาวิชาที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา)

- รัฐประศาสนศาสตร์

ที่ จว. ๐๑๒/๒๕๖๓

เอกสารรับรองผลการพิจารณาจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑. ชื่อโครงการวิจัย

ชื่อเรื่อง : การพัฒนาหลักสามัคคีธรรมในการสร้างเครือข่ายการจัดสวัสดิการชุมชน จังหวัดสระแก้ว

TITLE : TO DEVELOPMENT OF THE HARMONY TO CREATING A COMMUNITY WELFARE
MANAGEMENT NETWORK IN SA KAEO PROVINCE.

๒. ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย

ณัฐภัทร อยู่ประไพ

๓. ผลการพิจารณาของคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน

คณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ในการประชุมครั้งที่ ๓/๒๕๖๓ วันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๓ มติที่ ๒๕/๒๕๖๓ ได้พิจารณาแล้วเห็นว่าโครงการวิจัยดังกล่าวเป็นไปตามหลักการของจริยธรรมการทำวิจัยในคน โดยที่ผู้วิจัยเคารพสิทธิและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ ไม่มีการลวงละเมิดสิทธิ และไม่ก่อให้เกิดภัยอันตรายแก่ตัวอย่างการวิจัย กลุ่มตัวอย่าง และผู้เข้าร่วมในโครงการวิจัย

จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยในขอบข่ายของโครงการวิจัยที่เสนอได้ ตั้งแต่วันที่ออกเอกสารรับรองผลการพิจารณาการทำวิจัยในคนฉบับนี้ จนถึงวันที่ ๑๘ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๔

ออกให้ ณ วันที่ ๑๘ เดือน มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๓

ลงนาม

(พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, ผศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการทำวิจัยในคน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย